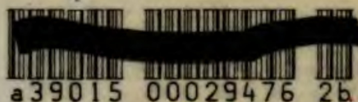
BUHR B
a39015 00029476 2b

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN LIBRARIES
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
ARTES SCIENTIA VERITAS
1817

СРБИЈА

ПОСЛЕ ПАРИСКОГА МИРА

НАПИСАО

НИЛ ПОПОВ.

БЕОГРАД
ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА
1872.

СРБИЈА

ПОСЛЕ ПАРИСКОГА МИРА.

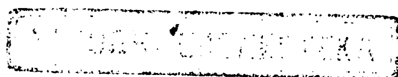

КЊИГА I.

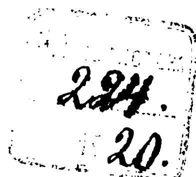

СВЕТО-АНДРЕЈЕВСКА СКУПШТИНА

(1858—1859).

НАПИСАО

НИЛ ПОПОВ.

БЕОГРАД

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА

1872.

ПРЕДГОВОР.

Не ћемо ништа да говоримо у корист ове књиге и да је напред препоручујемо читаоцима: сам предмет о коме књига говори и име писца њеног довољна су препорука. Ми ћемо само да кажемо две — три речи о преводу ове књиге.

У почетку ове књиге, то јест, одмах после предговора, ставио је г. Попов свој одговор на критику г. Богишића и примедбе г. Мариновића на познату књигу „Србија и Русија.“ За тим додато је неколико страна из записника и писама Ђ. Протића.

Све то не стоји ни у каквој свези са предметом ове књиге него предходних, па зато смо ми у преводу то изоставили из ове књиге. Ми мислимо да је боље све то штампати на крају последње књиге као додатак, тим више, што ће се можда и на ову књигу јавити какве примедбе, на које ће следовати одговор, па нека се све то штампа у једно.

Даље све важније закључке св. Андрејске скупштине, које је писац наводио од речи до речи, ми смо узимали из оригинала да се не би ослабио смисао тих важних акта у след двоструког превода. С тога су така факта изложена оним језиком којим се писали протоколи св. Андрејске скупштине.

То је све што смо имали напред казати о преводу ове важне књиге, ради знања и управљања самих читалаца.

Преводиоци:

Срећковић,

Васиљевић,

Марјановић.

Важност српске историје.

У данашње време не ће се нико од руских читалаца посумњати ни о политичној важности Србије, нити о унутрашњој важности, која неоспорно припада новијој Историји српске кнежевине. Судбина Србије и српског народа била је тако тесно скопчана с руском историјом у почетку овога века, да се и у будућности успеси српске кнежевине морају огледати овако или онако у одношајима Русије спрам источ. хришћана, и да се може код нас (т. ј. Руса) посумњати тек онај о важности српске историје за Русију, ко је равнодушан на спрам историје свога оташтва. Може се рећи, да после пољскога народа, чија је историја тако јако скопчана и уплетена са историјом рускога народа, од свију словенских народа, Срби са Бугарима, најчешће су долазили у додир са Русијом; њихна историја оставила је по себи тако очигледне и свеже трагове у проживљеном животу наше (руске) домовине. Али судбина српске кнежевине, за потоњих неколико година, има још и други значај, који доводи српску историју у шири круг међу народних одношаја. Пре свега, судбина Србије неоспорно мора имати огроман утицај на судбину јужних Словена, који живе у источној половини аустријске царевине и који су измајсторисаним начином постављени у подчињене одношаје под мацарску круновину и њезине политичке рачуне. Још су сталније и јаче оне племенске и историјске везе, које везују српску кнежевину с јужним словенским племенима, која живе под турском владом у Босни, Херцеговини и Старој Србији. Српска кнежевина налазећи се у средини јужног Словенства, има велики значај у општој судбини њиховој; политички пак успеси за потоњих четрдесет год. дају српској кнежевини преовлађујући утицај на ток општег живљења Словена у Турској. И с тога Србији припада у део веома значајна улога у решењу читавог словенскога питања. Накратко, историјска предања и политичке цели, које су створиле нову Србију, дотичу се у данашње време Аустрије, Мацарске и

Турске. Историјска предања дају српској историји европски значај, а политичке цели везују Србију са тако названим источним питањем. До парискога мира политичка историја Србије одређивала се најпре узајамним одношајима Русије и Турске, моћним утицајем руске дипломатије на Турску, а доцније супарништвом великих европских држава с Русијом и од чести и међу њима самима. После парискога мира, Србија је изашла испод искључивог „покровителства“ Русије; мешање у унутрашње српске послове постало је немогућно без пристанка свију осталих европских великих држава; судбина Србије находећи се у свези са општим током ствари у Европи, дође у већу зависност од услова (погодба) њезиног унутрашњег живота и општег стања ствари на хришћанскоме истоку. Ако је историја српске кнежевине до париског мира, у очима руского писца, имала пре свега значај у питању о „покровителству“, које је учинила Русија Србији, онда историја српске кнежевине после парискога мира има значаја према словенском и источном питању. После књиге „Србија и Русија“, коју сам издао 1869. год., сада издајем нацрт политичне историје српске кнежевине после парискога мира.

Париски мир са свим је променио одношај српске кнежевине наспрам европских држава, јер је ставио права Србије под општу охрану свију европских држава; у след тога посебни захтеви једне Русије престали су бити обавезни за Србију. Овакав је био смисао међународног уговора потписаног у Паризу. Али у исто доба одношаји створени кримским ратовањем на доњем Дунаву, потчине владу Карађорђевића великом утицају Аустрије. У кругу те саме владе од овога времена бивали су непрестано раздори. Министри, који су се доста често мењали, били су понајвише сродице Карађорђевића или такви људи, који су тесно везани били са домаћим интересима Карађорђевића фамилије. У совету су такође заседавали људи, чије су користи имале ма што опште са користима владе. Али осим њих, у совету је било и таквих људи, који су састављали опозицију влади, но они су били у мањини. У друштву пак и у народу из дана у дан расла је опозиција против Карађорђевића и његових министара. Остарели противник Милошев Вучић, који је посадио на српски престо Карађорђевића, водио је непрестано и готово јавно борбу с владом; он је бунио чиновнике средњег и млађег нараштаја противу кнежеве власти и одржавао незадовољство у народу. Сада више није било оне партаје „уставобранитељске“, која је онако смело и одсудно радила од 1838—1845 год.; но је била само влада, на челу које је стајао Карађорђевић, — влада немоћна и растројена, која се у спољашњим одношајима подчињавала вољи Турске, или утицају Аустрије; а у унутрашњим — угађала је интересима фамилије Карађорђевића и других породица, које су биле ш њоме у свези. И устав, који је изазвао толико преврата у српској историји, већ је био изгубио своју пређашњу снагу: неки се његови чланци нису извршавали, други су били промењени развићем самог законодавства. Совет се по каткад тако завађао с књазом и његовим министрима, да је забрањивао својим члановима сваке незва-

ничне односаје ш њима. Жалбе советске противу књаза и његових органа, а тако исто и жалбе књажеве противу совета ишле су Порти; али Порта није предузимала никакве одсудне мере. На послетку 1857 год. склопи се нешто налик на заверу противу књаза, у којој су били многи чланови совета; али завера би пронађена и они, који су били у њу помешани, бише строго каштиговани. Њих је очекивао вечити затвор у страшној, мрачној и влажној гургусовачкој кули, у којој су онако дуго патили приврженици Обреновића после преврата 1842 год. Но у ту ствар умеша се европска дипломатија и Порта. У Београд дође турски комесар, и советничка партаја, која је била у завади с књазом, преда комесару тужбу противу Карађорђевића. Комесар турски старао се да помири обе партаје, али доцније увиди, да то никако није могуће. Сви су очекивали да ће се поновити у кнежевини нереди и убијства као 1842 године. Ослобођење заточника и њихов одлазак у Видин, акт помирења из међу књаза, совета, министара и апелационога суда, равнодушност дипломатских агената према томе и одлазак турског комесара, пошто је овај акт био обнародован, — све то скупа није расправило затегнуте односаје, какви су постојали како у кругу саме владе тако и у народу. У то време поче се јавно говорити о сазивању народне скупштине. Али у уставу није било ни речице о скупштини, па влада ослањајући се на устав, рачунала је, да има право да одрекне својим супарницима сазивање скупштине. Влада је знала, да су прве народне скупштине у Србији за владе Милоша Обреновића биле узрок да се узвиси књаз и да ојача његова власт; но она је још живље памтила да су народне скупштине од 1839 године биле оруђе чиновничких партаја, које су ишле да ограниче књажеву власт. Није била по вољи народна скупштина ни оним чиновницима, који су различно мислили о бившој влади, јер су се навикли да управљају државним пословима кнежевине без учешћа народне воље. Завађајући се с књазом, с министрима, са већим званичницима главних надлежателства, српски чиновници онога доба завађали се из међу себе због свога личног користољубља, јер над њима није било најважније контроле, збрисане уставом — народне воље. Али возпоставити ту контролу, подврћи се њеном изборном

суду, подврћи се њезиној коначној пресуди, није хтела ни једна ни друга завађена странка. Већ има десет година, како није била сазвана народна скупштина. Све власти, које су већ навикле да владају без одговорности, бојале су се народне скупштине. Ко је могао желити да се сазове народна скупштина? Пре свега и више него ли ико желио је **сам народ**, који је почео да увиђа своје безправно стање, своје многогодишње изкључење од законитога учешћа на државна дела своје домовине; за тим млађани нараштај, који је добио боље изображење него остарели претставници пређашње интелигенције. Од 1839 године српска влада почела је слати за границу млађане људе о државном трошку, да се већма изобразе. И око стотину таквих лица, која су на страни изучила науке, већ су у ово време, о коме говоримо, не само вратила се у своју домовину, но су још добила већи или мањи званичан положај, а неки су још задобили и утицај у народу. У ово коло долазе људи, који су изучавали науке разних струка и у разним крајевима. Њих су слали да изуче права, државне науке, економију, трговину, финанцију и књиговодство, различне гране техничкога знања, рударство, шумарство, архитектуру, лепе вештине, војничке науке, инџинирство, пољску привреду, књигопечатњу, литографију, медицину, науке историјске, философске и богословске; да би се изучили у овим наукама младићи су ишли у Париз, Љеж, Берлин, Хајделберг, Алтенбург, Хохенхајм, Фрајбург, Хале, Гетлинг, Шемниц, Лајпциг, Праг, Беч, Пресбург, где је негда цватила школа панслависта, Тарант, Атину, Кијев и Москву. Изучавајући различне гране наука, ови младићи кад су се вратили у своју домовину, имали су са свим друкчији поглед на државне и друштвене одношаје, него они који су владали у Србији. Многи од њих хтели су пресадити на српско земљиште све оно, што су усвојили из општег европског живота. Ти људи много су боље схваћали значај народњег суделовања у општем државном животу, него ли најважнији претставници старога нараштаја. Неки од њих дођу пре других на ту мисао, да се треба здружити с народом, те да се учини крај злоупотребама, које су се увукле у државну практику. Међу тим људма и створила се најпре тако названа наро-

дна партаја, уз коју је пристало доцније неколико претставника старијега нараштаја. У овој млађаној интелигенцији лако је било приметити два правца. Једном су правцу припадали људи, који су били или енергичнији по карактеру, или усвојили већма радикалније погледе на политичка и друштвена питања; другоме правцу припадали су људи, којих су жеље биле много умереније и који се одликовали већом пажљивошћу у речма и поступцими. Али разлика из међу та два правца потпуно се обелоданила тек 1859 године, после повратка Обреновића у Србију. У потоње дане владе Карађорђевића млађана интелигенција оба правца желела је да се сазове народна скупштина. Могли су се нечему надати од скупштине са свим удаљени од послова стари привирженици Обреновића, који су много претрпели у пређашње време од партаје уставобранитељске, па су желили да јој се сада освете. Они нису били сагласни у овоме с мишљењем Михаила Обреновића, које је он изказао у писму посланом Маја 1853 год. из Беча у Србију. Могли су желети да се сазове народна скупштина и још неки људи, који су одустали од установбранитељске партаје и сада презирали владу Карађорђевића; али су они гледали на народну скупштину као на крајње и потоње сретство, да збаце с престола Карађорђевића. На тај начин једни су гледали на скупштину као на чињеницу да промену склоп владе; други се уздали, да помоћу ње, збаце Карађорђевића и да поврате Обреновића; неки су видели у скупштини јемство да ће народ суделовати у државним пословима. Али једва ли је когод од људи, који су били за то да се сазове народна скупштина, могли предвидети све оне последице, до којих ће довести Светоандрејевска скупштина, и једва ли је когод могао предвидети оне установе, којима ће она означити своју радњу. Многи су очекивали од скупштине да ће донети знатне промене на боље; али тешко да је ико могао погодити, да ће Светоандрејевска скупштина створити епоху у унутрашњем животу српске кнежевине.

ГЛАВА I.

Светоандрејевска скупштина и збачење Карађорђевића.

Раздори у самој влади српској, који су достигли у пролеће 1858. до свога вршка, били су опасни за тадашњег кнеза Карађорђевића, јер како сам кнез, тако и његови советници нису знали истинске народње жеље, па нису потпуно схваћали ни узајамни положај, у коме се налазиле различне партаје у земљи. Влада и совет гложећи се међу собом нису ни спазили, колико се нове снаге прикупило у народу; а пређашњи уставобранитељи, будући поцепани на два непријатељска логора, мислили су, да им прети опасност тек од интрига својих пређашњих другова, па нису давали никаквог значаја народњем незадовољству. Пред њиховим очима јављали су се само одавно њима познати појави, који су пратили борбу чиновника у Србији од 1835. до 1845. године. Њихна увиђавност није ишла даље од дворских сплетака, канцеларских раздора и породичке мржње; они су још све живили и радили по застарелим појмовима; они су још непрестано, сматрајући себе за народне старешине, попечитеље и државне советнике, гледали на своје сваће као на ствари, које се не тичу народа; и нису допуштали да участвује народ у управи своје рођене домовине. Кнез Александер, који је радио под великим утицајем своје жене и рођака, бринуо се само о династичким интересима; бригу пак о државним и народним потребама оставио је министрима и советницима, који се међу собом гложили. Није никакво чудо, што сви ови људи нису тражила посредника у својој домовини, нити га тражили у своме народу, нити у народној скупштини, него код оне исте Порте, којој су навикли да прибегавају све српске владајуће

партаје од времена изгнања Милоша Обреновића. И заиста у мартовским бројевима обојих београдских новина од те године[1]) изнова појаве се обични описи званичних дочека, начина и поздрава, којим је почаствовала српска влада новога турскога комесара Етем-пашу, који је долазио да помири српске властнике; њега је пратио Калуб-ефендија, бивши први драгоман блистателне Порте, а сада министар трговине. Турски комесар дође на границу Србије 11. Марта и шест је дана путовао преко Србије до престолнице. Њега су свуда дочекивали „сагласно његовоме достојанству.“ У самоме Београду дочекали су га књажевски чиновници нарочито за то одређени, упарађена српска војска, војничка банда, пуцњава топова и гомила света. Сутра дан по доласку Етема оду у град да га поздраве са добродошлицом: књаз, попечитељи и советници. У даљим бројевима истих новина, било је објављено, како је књаз, побуђен сажаљењем и великодушношћу заповедио, да се ослободе прошлогодишњи завереници: Стефан Стефановић, Павле Станишић, Паун Јанковић, Цветко Рајовић и Милош Мрцајловић, али с тим да они живе ван Србије. Новине прећуташе, да се ово ослобођење извршило по захтевању турскога комесара. Прође још неколико дана и четири члана совета: Јован Вељковић, Стојан Јовановић, Лазар Арсенијевић и Гаврило Јеремић, који су пре некога времена били одпуштени из службе, добише пређашња своја звания. За овим дође промена у склопу министарства: највидније лице међу новим министрима беше Илија Гарашанин, министар унутрашњих дела, који је поднео Етем-паши тужбу противу књаза; Вучић пак прими се да буде председник совета. Од пређашњих министара неки одоше у совет, а неки у оставку. Међу овим последњима били су најближи рођаци књажеве породице, као члан совета Јефрем Ненадовић и пређашњи попечитељ унутрашњих дела Коста Николајевић.

У владајућим круговима Србије бејаху убеђени, да су се потпуно сви сложили и помирили. У уводном чланку „Србских новина“

---

[1]) »Званичне новине княжества Србіе« и »Србске новине.« Оне ће бити за нас вазда извор извештаја о овом времену које описујемо.

од 1. Априла стајаше овако „славославије“, којим се јављаше народу да је не стало свађе у кругу владином: „Миръ вáмъ!“ поздравіо є Христосъ Спаситель ученике своє кадъ се у средини ньиховой появіо ѝрвый путъ после васкрса свогъ. „Миръ вáмъ“ разлеже се данасъ и по нашемъ народу. „Миръ вáмъ!“ поздрављаю насъ поглавари наши, повративши се узаймной любови и слози међусобной.

„Милієгъ гласа нема народу Србскомъ, него што є гласъ, кои намъ донеше последнѣ новине наше, гласъ, да су се разишли мутни облаци, кои се надъ отачбином нашомъ почеше навлачити съ несноразумлѣня, наставшега бывшегъ међу поглаварима земальскимъ.

„Тешка є брига, збогъ овога тужногъ поява, обузимала сва родолюбива срца србска. Свакій є стрепіо да народъ не допадне зла, да се земля не ували у несрећу. Кога гуя уеде тай се и гуштера бои. Исторія є наша пуна жалосних примера неслоге међу владаоцемъ и поглаварима народнимъ, пуна є великихъ несрећа, коє су отуда постизавале народъ. Єли дакле родолюбу замерити, што се одавао печали и страху? Али у толико се садъ свакій веђма обрадовао, и позиву: „миръ вáмъ!“ одзива се кликтаюћи гласомъ свете цркве: „Сей день єгоже сотвори Господь: возрадуемса и возвеселимса въ онь!“ Радує се и весели Србинъ, єрь види, да божія десница почива надъ нѣговомъ отачбиномъ, види, да Богъ просіява срца нѣговимъ поглаварима и упућує ихъ на путъ мудрости, на путъ спасенія народнога.

„Ктѡ якѡ Богъ? Ко ће шта кадъ Богъ Србію чува? . . .

„Хвалимо те и величамо великій Боже! за благословъ, кои си изліо на драгу нашу Србію, повративши любовь и слогу међу поглаваре наше! Кланямо се и вашой мудрости, достойни отци отачаства! Кланямо се вашемъ самопрегореваню и дивимо благородномъ, редкомъ чувству патриотскомъ, коимъ се узвисисте на собомъ самима, надъ своимъ личнимъ осећаньима! „Тако тецыте да постигнете!“ То є путъ, кои є Богъ означіо да Србія дође до цели є своє.“ Таким језиком написане су биле хвале у српским новинама; али није било суђено да се испуни њихно пророчанство.

При свем том српска влада препуњена благодарности према својим помиритељима, најми за њих засебну кућу у самој вароши, куда се они и преселе из града, праћени и поздрављани српским чиновницима и војском. За тим је био сјајан ручак код књаза у част турских великаша, где је из међу осталих здравица, напио митрополит Петар здравицу Етем-паши, а паша београдски Осман напије здравицу свима српским чиновницима. Комесар не остане дужан Карађорђевићу, него и он даде сјајну вечеру званичном свету београдском. Пошто су овако измењали љубазности са српском владом, Етем-паша оде из Београда 15. Априла, а Кабул-ефендија у Беч, одакле кад се враћао у Цариград 29-га, састане се опет с представницима српске владе, који га увераваше, да међу поглаварима све стоји „благополучно“. Долазак турских чиновника коштао је српску касу 4000 дук. Но су за то 3. Маја изашле допуне закону о државном совету, којима се раширила права совета. Тако н. пр. нашло се за потребно, да се попуни број чланова као што устав наређује (17); потанко је био одређен начин истраге над чланом совета, који би био окривљен у државном преступу; а тако исто потанко је наређено, како ће се судити советнику; у ком случају совету давало се право да шаље од своје стране по два депутата у касациони суд, па чак да совет може прегледати решење касационога суда на своме потпуном скупу, у присуству окривљеног и његових браниоца па и тада окривљени већ самим советом могао се тужити Порти, и само њезино решење за њега је било обавезно; даље, било је ограничено књажево право одбацивања предлаганих советом кандидата за чланове совета: ако би совет и после, пошто је књаз двапут одбацио предлаганог кандидата, и по трећи пут истог предлагао, онда је књаз морао да потпише указ, којим се исти поставља за советника; био је ограничен са свим утицај министра на совет, и са свим тачно био је одређен начин суђења министра, који би м’а у чему нарушио српске законе. Али све ове измене и покушаји за измирење, учињени под утицајем турских комесара, овлаш се датакло унутрашњих раздора у Србији. Прем да су ове промене и биле управљене противу оних, који се слепо држали Карађорђевића и противу оне распуштености,

која се у последње време увукла у управу: опет за то привржениди кнежеви и присталице старога реда ствари, имали су своју већину у државном совету, кога је власт још више била оснажена новим законима. Борити се у совету противу старе партаје с надањем на успех, министарство је могло тек само у оним случајевима, кад су и његови чланови участвовали на советским састанцима, али је то бивало веома ретко и то само онда, кад се претресала најважнија државна питања. Такав положај партаја у совету највише је досађивао новоме председнику совета Вучићу, који није навикао да се поковара ничијој вољи. Он није могао трпети поговора не само од присталица кнежеве породице и дворских интереса, него чак ни од људи, који су више или мање ближе стајали к њему по својој мржњи на дворску партају. Навикнувши се кроз двадесет година да управља народом, да руководи свима народњим покретима и непрестајући кроз десетак година да тера опозицију кнезу и његовој влади, Вучић је гледао на своје возпостављење за председника у совету, као на згодну прилику да продужи старинску борбу противу кнежеве власти, само што је сада имао више уверења на успех. Расположај пак партаја у совету није одговарао његовом очекивању. Међу опозиционарима у совету, није било ни особито даровитих, нити потпуно вештих људи, на које би се он могао ослонити и поуздати у случају крајње потребе; ако би пак њих и било, Вучић се није могао ш њима сложити због свога карактера. Њему је било много угодније и лакше да се креће и ради у самоме народу, па с тога негледајући на прослављено помирење, он је без престано кудио владу при свакој њеној наредби која му није била по вољи. Радећи само по свој нарави и својмеобичају, он је на два месеца после помирења већ бунио народ, поступајући већ потпуно у духу либералне партаје, која је желила да се одма сазове народна скупштина, премда није гледао на народна права онако, као што је гледала либерална партаја, и премда и сами свршетак радње могао је бити сасма супротан његовим личним интересима. Већ другог Јулија он оде на Смрдан-Бару, (близу Лознице код Дрине), и том приликом подстрекавао народ на буну

против београдске владе; али му ствар не испадне за руком, јер народна партаја још није била потпуно спремна за рад.

Исто тако ново министарство није било задовољно, што је преовлађивала у совету дворска партаја. Наравно, да је највише имао утицаја члан новог министар. Илија Гарашанин, министар унутрашњих дела. У оно доба ово је министарство управљало готово свима пословима у кнежевини. Такав значај то је министарство задобило од како је заведен устав и отеран Милош. Министарству унутрашњих дела познате су биле све радње и наредбе других власти преко окружних и среских старешина и њихних помоћника, којима је било у дужности да о свему и за свашта јављају своме министарству, ма се шта десило у оним местима, у којима они управљају. Сама управа била је карактера полицајског и продирала је у све гране државног и народњег живота. Министарство унутрашњих дела није било само извршујућа и наређујућа власт. Чиновници министарства унутрашњих дела, окружне и среске старешине имале су право не само сазнати и јавити за сваковрсне догађаје, него још и чинити судско иследђење. При недостатку потпуне деобе власти, што се још и сада може види у српској управи, министарство унутрашњих дела могло је ширити свој уплив на радњу свију других министарстава. На послетку, у оно време Србија још није имала засебног војеног министра због тога, што она, као држава подчињена Турској, не само по мишљењу Турске, већ и по европске дипломације, није имала права да развија своју војничку снагу, јер се држало да то није сагласно са врховним правима Портиним. Војска је имала само тај значај, да чува унутрашњи ред и да помаже општој полицајној власти; ево због чега је војска била потчињена министру унутрашњих дела. На таквим широким основима стајала је власт министарства, којим је управљао Илија Гарашанин. Он је лично био један из међу најспособнијих и највештијих виших званичника Србије. По карактеру бистар, спокојан и смотрен, он нигда није ишао оним путовима, којима је био вичан Вучић; али при свем том, његово учешће у државним пословима Србије, од 1839. год. није било мање него ли учешће Вучића; код народа био је тако исто познат, а код чинов-

ништва имао је још већи значај и утицај. Њему су били познати сви дипломатски послови Србије, јер је више пута био позиван да њима управља. Али као старешина, он се држао најстрожијих начина, које је израдила европска бирократија, био је присталица потпуне централизације опште и местне управе. И у овоме погледу њему се чинило да су незаконите како интриге дворске тако исто и тежње народне партаје. И ако је дошао у сукоб с приврженицима књажевске власти, која се налазила онда у рукама Карађорђевића, он опет није могао по својој природи и својим убеђењима пристати уз људе, који су сматрали врховну власт народа више свију других власти. Из овога не треба извести, да је Гарашанин у то време стајао и радио усамљено: на супрот, он је како по својим личним својствима, тако и по звању министра унутрашњих дела користио се огромном влашћу, и без његовот непосредног или посредног учешћа не би било могуће извршити онда никакав унутрашњи преврат у Србији. У спољним пословима држао се Турске и мислио да се не може одклонити утицај Порте због неслоге која постоји у кругу српске владе.

Још за време бављења у Београду Етем-паше, приметило се да народна партија нема вере у то званично помирење. Тада је чиновничка партаја, која је одржала победу над књазом и његовим попечитељима, опремила неколико депутација као од народа, да изјаве поверење спрам наредаба Портини и радње њезинога комесара. Али се баш онда нашло у Београду неколико млађих људи, омањих чиновника, који се учили наукама у Европи; они се упну да одврате своје суграђане од њихове намере, која је подстакнута из министарства унутрашњих дела и из совета, какав је био у новоме склопу, и да не траже правице код турског комесара. Ови изненадни противници званичне опозиције књазу који нису били у јавној свађи ш њоме убеђавали су народ, да тражи задоволења својим жељама и олакшицу тегобама у народној скупштини. Да се оствари овај план помагале су и неке новине српске, које су тада излазиле у Аустрији, те се због тога појаве у београдским новинама примедбе, којима се ишло на то, да се стане на пут агитирању у корист сазивања народне скуп-

штине. Разлика у гледишту на ток ствари из међу господареће партије виших чиновника и оних људи, који се старали да раде у име народа, најбоље се огледа у овоме случају. Ови млађи људи држећи да су вође опозиције противу Карађорђевића, Илија Гарашанин и Вучић, готови да заједно ш њима стану на пут даљем мешању Турске у унутрашње раздоре српске, који су изазвани били слабошћу Карађорђевића, предложе Гарашанину да и они желе да иду у једној депутацији турском комесару и да му на писмено представе своје жеље. Преговоре о томе водио је с Гарашанином Милован Јанковић, бивши онда секретар у министарству финанције. Гарашанин незнајући у коме смислу смерају пријатељи Јанковића учинити ту представку комесару, одобри њихову намеру, пошто га посаветовао, да у томе писменом акту ставе у почетку; „поверително“ но у сваком случају замоли да му се најпре та преставка прочита, што је и учињено. Та преставка била је формални протест против турскога мешања у унутрашње послове српске. Уз то било је објашњено, да депутације, које се јављају комесару са жалбама и захтевају да се турска меша у српске послове нису представници народа, него појединих, приватних људи јер народ се законито представља само преко народне скупштине и земаљских власти. Кад је Гарашанин саслушао ову изјаву, чинило се да се сглашавао ш њоме али после при састанку с лицима, који су желила учествовати у тој депутацији доказивао им је, да није потребе да они иду комесару, јер ће он сам са својим друговима свршити све, шта треба. Кад се обрати њему Јанковић и запита, да му се одсудно каже: да ли он одобрава њихну намеру, Гарашанин не поричући правце писмену представку саветовао је, да ту представку не дају Етем-паши. Одговор Гарашанинов млади либерали разумели су тако: да Гарашанин и његови другови нису намерни престати тражити ослонца код Порте, и да не деле њихово мишљење о народњим правима; а владине наредбе, које су издане по одлазку комесара још су их боље о томе увериле.

Људи, који су тада састављали либералну партају, имали су више пута прилике да дођу у додир с народом. Неки су од њих участвовали још у радњи, тако назване „Дружине српске младежи“

(основане 15. Јун. 1847 год.); други су били на великој народној скупштини у Карловцима, коју су држали Срби војвођани 1. Маја 1848 год.; неки су опет изашли на глас што су писали представке народним посланицима за време Петровске скупштине (у почетку Јулија 1848 год.); многи су участвовали у скуповима и комисијама заједно с београђанима 1856 год. У след свега овога они су били у значајним свезама са народњим људима како у самоме Београду, тако и у унурашњости Србије. Јулија месеца они се реше да непосредно утичу на народ, и у тој цељи писалису својим пријатељима из различних округа и позивали их да дођу на састанак у време панађура, који ће бити у многим местима 15. Августа, те да распростиру у народу мисао, о потреби сазивања народне скупштине. Приљежније од других радили су у овоме смислу: вишеспоменути Милован Јанковић, који је ишао тада у округе београдски, смедеревски и пожаревачки; Јован Илић, који је ишао у округе црноречки и крајински; Ранко Алимпић у округ шабачки, Јефрем Грујић радио је у самоме Београду, а по другим окрузима опет ишли су други. Неки су од њих мислили, да треба склонити народ, да са вашара правце оде у Београд на општу скупштину; а вође тога покрета представиле би Гарашанину, да је необходно задовољити народне жеље те тако би сама влада сазвала скупштину, посредством које би дала законити основ томе читавом покрету.

Али већ и у званичним круговима у којима није било слоге, и ако је било привидна измирења, почели су да говоре о скупштини. Понекад је Вучић говорио о скупштини, да се она могла сматрати као могућна ствар. Но Гарашанин је радио смотреније. Још 26. Јунија, он је послао президијале окружним начелницима, у којима захтева од њих, да му јаве, колико је јака та жеља народна да се сазове скупштина. Одговори су били већином у корист скупштине. Али опет, знајући, да ће предлог о сазивању народне скупштине не само подићи велику ларму код чланова књажеве породице и дворске партаје, него ће још изазвати протестацију од стране турске, он се уздржавао да тај предлог поднесе совету. Међу тим, при свршетку Јулија већ је био сазрео план либералне партаје. Премда, све по-

јединости и нису биле познате Гарашанину, али је у опште знао за тај план. На скоро и сами чланови народне партаје реше се да ступе у преговоре с Гарашанином. Августа 7. кад су неки чланови те партаје на ново отишли у унутрашњост Србије, био је послан министру члан народне партаје Ранко Алимпић, да га склони да поднесе предлог совету, о сазивању скупштине. Том приликом Алимпић представи министру, како је много већ урађено, да се у народу покрене мисао о потреби скупштине. Гарашанин обећа, да ће сутрадан о томе повести разговор у совету. Књаз тада не бејаше у Београду; још 30. Јулија он је отишао у унурашњост Србије. 8. Августа Гарашанин оде у совет, у ком је међу секретарима био један од најважнијих чланова либералне партаје, Јеврем Грујић, и почне говорити советницима, како већ одавно цео народ жели да се сазове скупштина, како се те жеље претвориле сада у непосредно захтевање, како је ствар већ дотле дошла, да треба или сазвати скупштину, или предузети изванредне мере строгости да се одржи ред у земљи: „размислите добро," напослетку рекне Гарашанин: „можемо ли ми подврћи народ новим жртвама и новом страдању; по моме мишљењу било би много паметније сазвати скупштину, него ли употребити изванредне мере." Привврженици Карађорђевића и чланови дворске партаје, састављајући већину у совету, почну се одупирати том предлогу министра, и совет се разиђе не решивши ту ствар. Гарашанин тога истог дана разашље распис окружним начелницима у коме им јавља, да је поднео совету предлог, о сазивању народне скупштине; али како је ово питање веома важно, па га треба свестрано испитивати, то окружна начелништва нека се старају да предупреде жеље народње и да народ склоне да се стрпи. То је исто он световао Јовану Илићу и другим члановима либералне партаје, који су полазили да спремају народ за скупштину. Ови привврженици скупштине писали су с пута Гарашанину о општем расположају народа према скупштини, као и о томе, да се по народу разнео глас о предлогу министровом совету, да су ови гласови проузроковали у народу добар утисак, и заједно с тим убеђавали министра, да се не плаши анархије, ако би се народ скупио и непозван на скупштину

уверавајући га притом, да неће никоме фалити ни кукурузног зрна, већ напротив, овакав покрет у народу може само подпомоћи министара да успешније изради решење советско о сазивању скупштине. Међу тим књаз је путовао по Србији, и том приликом, кад се бавио у Крагујевцу, посетио је Бумбарево-брдо, место знатно с историјских успомена, јер је у томе месту, при крају XVII стољ. патриар Арсеније Чарнојевић искупио србе и ш њима се преселио у Аустрију; за овим сврне у Карановац, где му је био спремљен сјајан дочек и посети дивотан споменик старе српске славе краљевски манастир Жичу. У повратку за Београд заустави се у Тополи у своме имању и месту свога рођења. Одавлен напише писмо Гарашанину, у коме га кори за то, што администрација министарства унутрашњих дела непредузимље никакве мере да стане на пут гласовима, који узнемиравају народ; међу тим, крагујевачки окружни начелник, јави Гарашанину, да је књаз намеран како дође у Београд да одпусти све министре. Дворска партаја распростирала је по Београду овакве сплетке: Вучић је, знате, одан Турцима, а Гарашанин францусима и недаду самоме књазу да сазове скупштину; у то исто време један рођак Карађорђевића, који је желио да смете Гарашанина с министарства унутрашњих дела, долазио је Гарашанину и предлагао му место представника и попечитеља спољашњих послова. Према оваквом стању партаја, министри су и сами долазили на мисао, да даду оставке и таким начином да се поврате у совет. У том 23. Августа књаз се врати у Београд и разговарао се с Гарашанином о односајима министарства према совету, па му и сам предложи место представника. После дужег договарања, Гарашанин изјави да ће примити то званије, али с том погодбом, да сам изабере онога, ко ће да заступи његово место у министарству унутрашњих дела. Карађорђевић напречац одбије тај услов. Он је као владајући књаз био у чудноватом положају: број његових привrженика из дана у дан ишао је на мањак; нијвернији су заседавали у совету, где су и састављали већину. Кад би књаз хтео од њих да склопи министарство, тим би ослабио своју партају у совету, а да не говоримо о томе, што би таква промена противословила помирењу, закљученом с помоћу

турских комесара. Остављајући министарство у рукама својих противника, књаз није био ничим обезбеђен од новога њиховог предлога у корист народне скупштине; истина, советска већина могла је опет већином гласова одбити тај предлог, али би се тим поновила пређашња завада. У овакве минуте Карађорђевић је представљао поучљив пример за владаоце, који одступе од свог народа и траже помоћи изван своје земље.

Међу тим окружни начелници наново су послали у министарство унутрашњих дела такве извештаје, да се није више могло сумњати о жељи народа да дође на скупштину. Чланови либералне странке успешно су извршили свој посао. У народу не само да се захтевало да се сазове скупштина, него се још јавно говорило о неопходности вратити Обреновиће. У нештампаним записками једнога од најнепристраснијих привრженика изгнане династије, Стевче Михајловића, који је вршио знатну улогу за време Светоандрејевске скупштине, опис догађаја 1858 год. почиње се оваким речма: „Ове године, с ким сам год од Срба повео разговор о Обреновићима, сваки се радовао и говорио ми: „Ала би то била срећа да се когод одважи да их поврати; мален је број оних, који би се томе противили, него би сви пристали уз онога, ко би се прихватио за тај посао.“ Ја сам о томе говорио са сељацима, с кметовима, са свештеницима, са чиновницима, а најчешће с трговцима, нарочито с марвеним трговцима, који су у непрестаном додиру са народом, и сви су ми одговарали готово једно и исто. О оваквом стању ствари јављао сам преко верних људи књазу Милошу, који је тада живео у Влашкој, и књазу Михаилу у Иванки (у Маџарској), али они као да о томе нису ништа хтели знати.“ Но привrженици Обреновића морали су још очекивати да се реши питање о народној скупштини. Напослетку 3. Септембра Гарашанин поднесе написмено предлог о томе у општу седницу совета. Устмено је он говорио, да народ губи веру у владу, што не види наредбе, да се сазива скупштина, и позивао се на добивене извештаје окружних начелника; писмено је предлагао „да се питање о сазивању народне скупштине што брже прегледа и реши, и на основу тога решења височајше одобре пра-

вила, о саставу-и реду скупштине.“ После неколико примедаба, совет реши: да се сазове само та једна скупштина. Немогући се даље противити народним жељама, влада и совет смисле да их ограниче таквим правилима, која би важила само за ту једну скупштину. Советници, који су састављали већину, знали су већ, да ће кнез потврдити решење советско, ако у томе решењу буде говора само о тој једној скупштини; с тога је у тој истој седници била изабрана и комисија, која ће написати правила за ту скупштину. У комисију су били одређени: Председник савета Вучић, као председник; за чланове — сва четири попечитеља: Гарашанин, Црнобарац, Магазиновић и Вељковић; и од советника: Лазар Арсенијевић (Баталака), Јеремић, Ацика Ненадовић и Мајсторовић; а за секретара комисије Јефрем Грујић. Овај последњи, по ондашњим појмовима у Србији о секретарским дужностима, спремио је истог дана предлог закона о скупштини, сагласан са жељама либералне партаје, на основу кога би чланови комисије могли израдити сами закон. Књаз потврди решење совета, о чему је сутрадан било јављено у београдским новинама, а попечитељ унутрашњих дела јави о томе окружним начелницима.

Комисија је први пут имала свој састанак 5. Септ. Кад су чланови почели претресати тај секретарски предлог, већ и сам приступ његов изазове препирку. У почетку је било речено: „Соображавајући се обичају народном, који од старина постоји, да се народ наш од времена на време скупља на скупштину по ради саветовања о општенародним делима, и налазећи, да упражњавање овога обичаја условљава целисходност у течају дела земаљских, ми смо решили, да се сазове народна скупштина, па потоме смо определили и опредељавамо овај заком о скупштини.“ Један од најближих рођака књажевих, Ацика Ненадовић изјави том приликом своје мишљење, да не треба говорити о народној жељи, јер би те речи дале прилике да се говори, да је влада приморана да тако ради; боље би било рећи, да је влада нашла за добро сазвати скупштину. Али кад на ово примети Лазар Арсенијевић, који је познат са прикупљања материала за историју Карађорђа: „Није тако! скупштина је у обичајима и у духу

народном, дакле треба рећи, да ми хоћемо тек да испунимо тај старински народњи обичај; ви сви знате, да је народ и у најстарија времена, и у ново доба за Карађорђа и за владе књаза Милоша састајао се на скупштине, где су решавани послови сваке врсте —" чланови комисије пристану да се стави овај приступ у закон без измене. Писац предлога, како се види, желио је, да буде изречено у самоме приступу законском, да се народна скупштина не оснива на написаним законима, које је ондашња законодавна власт могла или не издати, или издавши и опет уништити, него да се оснива на обичајном праву, које долази из народних потреба и живи у народној свести, која непрестанце тежи да се оствари то право. Пошто је био примљен приступ, покрене се питање: да-ли треба да дође у закон, да ће се скупштина сазивати редовно и правилно, сваке године? Гарашанин и Ненадовић рекну, да овај закон пише се само за ову скупштину, а о другим скупштинама не треба ни говорити. На ово само Вучић примети: „Е! зар хоћемо опет да варамо народ? То неће ићи на добро." За овим настане опште ћутање које прекине Гарашанин речма: „Е па даље!" Но при свем том, питање о правилном сазивању скупштине било је наново покушано на састанку комисије, сљедећег дана. У самом почетку састанка Јеремић је почео говорити: „Немојте да одлажемо, него још сад решимо и издајмо закон, да скупштина мора бивати сваке године." Ненадовић се старао да га задржи од тога доказујући да „комисија не може ни већати о томе, нити решавати ту ствар, јер опредељење совета и књаза асно вели, да се скупштипа сазива само за овај мах, и да се тек о њој и има да изда закон." На ово му Јеремић почне говорити: „Баш није тако! Нека то реше совет и књаз, када им се поднесе; а наш је посао да предложимо онако како би требало да буде у закону." Попечитељ финансије Вељковић похита да га утеши: „небој се, на скупштини ће сами посланици захтевати прво то;" а Вучић дода: „Ја ћу им први казати, да се не разиђу, док то не добију." Појави се још ово питање: могу-ли советници и попечитељи заседавати у скупштини? Но Вучић на то примети: „Наш је совет тако радио, да због њега не вреди пљачкати народ; ја би виеш

волео седити у скупштини, него ли у совету." У оваким препир кама и заборави се на питање о будућим скупштинама, а то још више ојача неповерење из међу владе и опозиционске партаје. У то доба почну се јављати чланци како у српским, тако и у аустријским новинама, о важности скупштипе и потребним својствима њезиних чланова, шта више чак и „Српске Новине" изјављивале су жељу, да ова скупштина не буде налик на скупштину 1848 године. Септембра 12. комисија сврши свој посао и поднесе совету пред лог привременог закона о *једној* само скупштини, у коме се и опет није спомињало, него остављено доцнијем решењу, када ће бити сазвана та скупштина. На неколико дана пре овога „Pester Lloyd," (9. Септембра) наштампа извештај, у коме се казује, да је већина ланова српскога савета непријатељски расположена према питању о скупштини. Савет се узбуни и позове министра народне просвете да забрани приступ у Србију споменутих новина, тим пре што је Аустријска влада пре неколико недеља забранила пре, лазка „Срб. Нов." у Аустрију. Министар не изврши жељу савета. Тада се саветници упну да докажу један другоме и целоме свету, да су они сви за скупштину, па се побрину, да се у београдским новинама „опровргне" онај извештај. Ова је изјава произвела у Србији добар утисак о савету. Грађани београдски, будући још невешти у политичком животу, нису знали, како далеко може устукнути натраг реакција, на коју су рачунали приврженици књаза; чак се у томе јако варали неки чланови либералне партаје, држећи, да дворска партаја хтела нехтела мора већ ићи унапредак оним путом, којим народ хоће.

15. Септембра дођу у саветску седницу сви попечитељи и Стефан Магазиновић, књажев представник и попечичељ иностраних дела и објави свима: да је јуче паша београдског града походио књаза и јавио му, да Порта телеграмом забрањује сазивање скупштине: а Гарашанин примети на то, да по мишљењу министарства, не треба слушатм такве заповести Портине. Привржениди књажеви радо се прихвате те заповести Портине, која им је већ била позната и о чему су њихни противници говорили, да је тај телеграм измолио

од Порте кнаж преко Аустрије. Ослањајући се на тај телеграм дворска партија старала се да обустави даља наређења о скупштини. Тај глас, брзо разнешен по народу, још више покрене народну партију противу кнеза и саветника, а с друге стране оснажи покрет умова, којим се могло користити министарство у својој представци Порти, да се не замери пред њом, а у исто време, да јој докаже зашто се оно не може одрећи од сазивања скупштине. И заиста 26. Сеп. опет дођу у савет сви министри, и Гарашанин објави, да је Порта узела натраг своје захтевање. Сад је требало написати правила за скупштину, на основу предлога комијсиног, којим би се могли користити, према својим намерама, с једне стране кнез и верна му већина савета, а с друге, министарство и мањима саветска. Либерална партаја неимајући учешћа при саветовању ни у конаку, ни у совету, ни у миниттарству, желила је само једно, да буде сазвана макар и једна скупштиив, и ма на кавим било основима. Она се спремила, да се користи првом скупштином, која се на таквим ограниченим основима сазива. Но кнез тек 28. Окт. подпише правила о скупштини, премда и за овај мах чланом осмим влади је остављено право да реши доцније, где ће се и кад ће се састати скупштина. Према таквом оклевању српске владе, аустријске новине опет су почеле говорити о неслози и свађама, које царују у званичним круговима српским. Београдске новине ограниче се простом препирком са насртајима туђинског новинарства. Али тек што је био обнародован закон о скупштини 7. Новембра, већ је 11. објављено, да ће се скупштина сазвати у Београду на св. Првозваног Андрију. Тада министарство унутрашњих дела изда налог окружним начелницима да се предузму избори. У вече тога истог дана приспе у Београд Кабул-ефендија, кога је Порта наново послала као свога комесара. Он преда кнезу писмо од великог везира, у коме се казује Карађорђевићу, да је Кабул-ефендија човек вешт и разуман.[1])

---

[1]) Lettre vizirielle, ècrite au prince de Servie le 3. Rebiul-Akher 1275 (9. Nov. 1858).

„Certaines questions s' étant èlevèes entre l' administration Serbe et le gouverneur Ottoman de la forteresse de Belgrade, sur des points rèlatifs aux

Београдски избори, који су били 16. Новембра у неколико су већ показали каква ће бити и сама скупштина. Либерална је партаја желила да буде изабран један њезин члан, Милован Јанковић, но како је он био чиновник, а по скупштинском закону није могао бити изабран чиновник за скупштинара, другови Јанковићеви склоне га да даде оставку, јамчећи му да ће бити изабран. Избори су чињени у дворишту велике полиције, и ту су били грађани, свештенство и чиновници. Управитељ вароши Никола Христић, прочита све владине наредбе, које се тичу скупштине и оде са скупа заједно с полицајским чиновницима. Председник београдске општине Глиша Јовановић, отвори састанак изборне скупштине, и позове бираче, да изберу одбор, за прикупљање гласова, а за тим да приступе бирању четири посланика. Бирача је било веома много; гласало се више од седам сахати; гласање је ишло у највећем реду и покаже слогу

---

forteresses Imperiales de Servie et sur d'autres matières, Cabouli-effendi, secrètaire génégal des affaires étrangéres a été designé par un decret Imperial pour se rendre en mission speciale en Servie à l'effet de proceder aux en enquètes nocessaires pour arriver á la solution la plus favorable et d'informer le gouvernement de ce que la situation exige.

„Cette mission coincide avec la réunion de l' assemblée national dont la convocation a été reclamée pour discuter certains points relatifs à l' administration interieure de la Servie. Or, comme V. E. sait, ainsi que toute la nation Serbe, que la Porte veut le maintien intégral des privilèges et des immunites accordés à la Servie, en même temps que la réalisation de tout ce qui peux augmenter le bien-être des populations, et que s. m. le Sultan a toujours fai et conflance entière dans la loyauté et la sincérité du peuple Serbe, il est certain, que l'assemblée s'efforccra dans l'accomplissement de son mandat de répondre à l'attente de la S. Porte. Vous pourrez d'ailleurs reconnaitre par la présence de son commissaire l'ésprit bienveillant du Gouvernement Ottoman et trouver un puissant appui dans son concours, favorable pour les améliorations (réformes) á opéres.

Cabouli-effendi a l'ordre d'agir dans ce sens et comme il est personellement instruit de la pensée du Gouvernement ainsi que de l'état de la Servie, et comme il est doué d' un ésprit sage et profond, je ne doute pas que le choix qu' on a fait de sa mission ne puisse être considéré comme un témoignage public du haut interêt que le Sultan porte à la Servie,

бирача чему се није надала дворска партаја. Кад је поручик Бели-Марковић, још пре, него-ли што је био отворен састанак, позвао Милована Јанковића да објави пред бирачима, хоће-ли он дати оставку на своје звање ако буде изабран за скупштинара, сви су с радошћу чули од Јанковића, да хоће. Кад је један од присталица двора, појета и књижевник старе школе, Матија Бан, доселивши се у Србију из Далмације и написавши за време кримскога рата химну султану, почео световати грађане, кога ће да бирају; они га отерају са скупа. Бирача је било 495 људи и знатну већину гласова добију четворица: Мијаило Барловац, чиновник у оставци, добије 471 глас; капетан Миша Анастасијевић, трговац соли — 452; Милован Јанковић секретар министр. финансије 411 гласова; Ђорђе Аћи-

---

J'ai également le ferme espoire, qu' à son arrivée Cabouli-effendi trouvera tant pour lui-même que pour l'objet de sa missi on toute l'assistance et les facilités désirables auprés de V. E. et de l'administration Serbe.

C' est á cette fin que je Vous adresse cette lettre" т. ј.

Пошто се из међу администрације српске и отоманског управитеља тврдиње београдске повела нека питања о царским тврдињама Србије, и о другом које чему, одређен је царским декретом Кабул-ефендија, главни секретар спољашњих послова, да по особитом посланству (мисији) дође у Србију, те да извиди што је нужно, да би се дошло до најповољнијег решења, па да извести царску владу о ономе што стање ствари иште.

„Калуб-ефендија долази у Србију баш у оно време кад се састаје народна скупштина, за коју се тражило да се сазове ради већања о нечему што се тиче унутрашње администрације у Србији. Но као што В. С. зна, као и цео народ српски, да Порта хоће: да се потпуно одрже повластице (привилегије) и слободштине (immunités) признате (accordés?) Србији, да хоће и да се оствари све што може умножити благостање народа; и као што се зна, да је Њ. В. султан вазда имао пуну веру и поверење у лојалност и искреност народа српског: нема сумње, да ће се скупштина трудити да испуни свој позив онако, као што очекује бл, Порта. У осталом ви ћете моћи и по присуству њеног комесара судити о доброј вољи отоманске владе, а у овоме ви ћете наћи снажног подупирача за реформе (améliorations-réformes), које се имају извршити.

мовић трговац — 397 гласова. Остали гласови били су подељени на 28 кандидата, но ни један од њих није имао много гласова. Кад је избор свршен, један грађанин, председник примирителног суда, рекне ово изабраним посланицима: „Варошка скупштина изабрала је вас за своје представнике, јер се нада, да ви потпуно знате каки треба бранити народну част и наше опште интересе на предстојећој скупштини; ми сви имамо у вама поверење и за то вас молимо да се примите ове важне и веома тешке дужности.“ Како је Барловац био изступио из службе задржавши права чиновничка, а Јанковић још није стигао да да̑ оставку: бирачи су их молили да се одреку од својих чиновничких права. Оба избраника изјаве, да држе за највећу част и срећу, да жртвују личне интересе у корист опште ствари

„Кабулу-ефендији дат је налог да ради у томе смислу, а као што је њему лично казано шта мисли влада, као и како стоје ствари у Србији, и као што је он од себе мудар и темељит, ја не сумњам да ће се у томе, што је баш он изабран и послан, видети као једно јавно сведочанство високог заузимања султановог око Србије.

„Ја имам још и тврду наду, да ће Кабул-ефендија, кад дође (у Србију), колико за себе, толико и за оно ради чега се шаље наћи код В. С. и код српске администрације свуколику потпору и сваку олакшицу која се само пожелити може.

„Ради тога ево вам и пишем ово.“

Ово писмо углед измајсторијсаног језика турске дипломације, пред самим Кирађорђевићем прикрило је главну намеру долазка Кабул-ефендије. У почетку се писма прикрива цел његовог долазка питањем о градовима, о чему овај портин чиновник није ни једне речице проговорио у својим разговорима са српским министарством. Међу тим је Кабул-ефендија донео ферман, којим се, у случају збачења Карађорђевића, постављају за кајмакаме: Вучић, Гарашанин и Миша. Догађаји им не дозволише да се користе овим ферманом, па и о томе, да-ли је је био донешен овакав ферман, слабо је ко знао. Али 1863. год. кад је садашњи представник српски код Порте, Филип Христић, пратио књегињу Јулију у Лондон, он добави копију тога фермана, који је саопштила Порта 1858. год. инглеском министарству спољних послова. Филип пошље од тога фермана копију књ. Михаилу. Ми ћемо се срести даље са овим актом.

Састанак се сврши с тиме, што општина изда пуномоћија својима изабраницима. Дворска партаја, пошто је сазнала како се избори свршили, нада вику да су избори незаконити, наводећи, што су изабрана два чиновника и што је отеран са скупа Матија Бан. Неки су привърженици књажеви захтевали да се и сам избор уништи. Међу тим Јанковић поднесе оставку, која му је била уважена тек онда, када је скупштина била отворена, и с тога је по захтевању одбора за прегледање пуномоћија наређен био накнадни избор, где је било 627 бирача и само тројица дали своје гласове за друге кандидате, а сви су остали гласали за Јанковића. С таким истим успехом за либералну и народну партају свршени су избори и у другим местима Србије. Тако на пр. у Јагодини, био је кандидат те партије Стевча Михаиловић, који је пред избором добио писмо од својих београдских другова, у коме су га позивали, да се одрекне од свега, што би му сметало да буде народни посланик, којом приликом стављали су му у изглед, да ће бити изабран за председника или подпредседника народне скупштине, и да ће сви грађани вароши Београда бити на страни народне партаје. Стевчу једногласно изберу за свога посланика његови суграђани, а његов другар од 317 гласова, добио је 292 гласа.

У састав светоандрејевске скупштине уђу представници двојаке врсте. Једни су дошли у скупштну по своме званичном положају и званију, као председник касационога суда, председници два оделења апелационога суда, преседник суда вароши Београда и 17 председника окружних судова; толико исто и окружних начелника, управитељ вароши Београда и 21 посланик од свештенства. Имали су право да присуствују на скупштини и српске владике но они се обично јављали само при отварању и затварању скупштине, или приликом какве свечаности. Народних посланика из вароши и са села било је 337. На неколико дана пре одређеног рока за скупштину почну долазити посланици у престолницу кнежевине, често у пратњи својих суграђана, који се интересирали општим стварима које се одавно нису износиле пред народну скупштину. Одавно Београд није видео по своим улицама такве народне живости,одавно београђани нису

имали у својим кућама толико гостију из унутрашњости Србије; давно се нису искупљали представници српскога народа са таком општом жељом да виде брзу промену на боље у своме оташтву. То народно расположење одржавало се још и тиме, што је међу вишим представницима чиновничког света, међу београђанима и међу народним посланицима почеле се очигледно да групирају политичке партаје, које су овога маха имале одређене планове.

Бројем својих чланова најмања је могла бити дворска партаја. Ту су били најближи рођаци и својте Карађорђевићеве, чланови совјетске већине, који су се узвисили за владе тога књаза, и чији интереси беху тесно спојени са судбином његовом; неколики чиновници, који припадаху негда партаји уставобранилачкој и који се још све једнако држаху њезиног старог значаја, и гомила дворских скутоноша, које су свагда остављале свога владаоца кад дође опасност. Ето то су вам сви људи који су желили да задрже Александра Карађорђевића на српскоме престолу. Али је ова партаја била устрељена у само срце пре, него што се и отвориле скупштинске седнице. По обичају који од вајкада траје, пре него што ће се отворити скупштина, беше свечана богомоља, па пошто се она сврши, посланици скупштински беху позвати у књажев двор на сјајан ручак. Али велика већина народних посланика нехте примити књажеву понуду и у празне дворане уђоше само званичници. Збуњени Карађорђевић није ни седао за сто. Али дворска партаја не клону још духом. Она је врло добро знала шта још спремају њезини противници, и на неколико дана пре но што ће се отворити скупштина, пошто већ изађе на видик карактер посланичких избора, она се узе опремати за борбу, и склопи програм рада „да како сад тако и у будуће сачува народну срећу и благостање.“ Овај програм од 43 правила не беше ништа друго до упутница за полицајне и војничке власти. Она налагаше да се београдска касарна попуни оружјем и џебаном. Да тамо не пуштају никога ни дању ни ноћу без дозволе дежурнога официра; да се изаберу три под-официра који ће бити највештији за шпијунлук, па да они потајно пазе на своје другове; да се по сокацима растуре највернији солдати. Да се број пандура умножи. Да сви жандари са

њиховим управитељем Јовицом буду потчињени господину Николчету, кога ће најпре поставити за тајна а после и јавна управитеља полиције, — а Хранисављевић да буде врховни вођ целе војске; од 28. Новембра да официре не пуштају из касарне ноћу, а редове ни дању. Они официри који не беху при фронту да се не смеју ни како пуштати у касарну; за овај дан спремити кола за амуницију и опрему војничку; ако узтреба да се из министарства финанције преоесе у касарну сва каса, да се попише и да се запечати. Да је коњица вавек спремна. А ако скупштина стане што одсудно радити, онда је било наређено, да се књаз никако не раставља од војске, да је занима којекаким забавама, а на св. Андрију да да вина солдатима, да свакога љубазно дочека; тражећи у исто доба да га поштује. Ако би скупштина покушала да учини преврат, онда је ваљало овако радити: главне вође преврата поубијати под окриљем солдачке буне, а овамо солдате не потрзати ни на какав суд; друге опет виновнике оковати у гвожђе, и подврћи их војничком суду, и каштиговати без икакве милости, „јер ће иначе пропасти земља.“ Министре позбацивати са њихових столица; издати прокламацију на народ, и позвати у Крагујевац све који су верни отацбини и књазу без нарочитих наредаба од стране местних власти; остале посланике позвати на послушност, а ако се они не би хтели узети у памет, онда их поапсити, тајно поубијати и закопати; оне који су уз њих пристали из незнања — штедити колико се може. У Београду чинити истрагу по свима подозривим кућама, о којима ће бити објављено у своје време, а отмене људе штедити. Господу Јоксића и Радисава позвати да даду молбу да их пусте кућама, и да их за време разреше од службе. За све ово време давати солдатима двоструку плату и довољно хране; допустити им да се могу веселити, пијанчити и т. д.; устав изменити, дав господару неограничену власт, а његовој породици израдити наследно право; министре и саветнике сваке треће године скупштином бирати; за саветника може бити постављен сваки, па чак и сељак само нека је поштен човек; војску умножити а у војнике узимати људе тек од 20 година који ће служити 4 године; војену управу са свим променити,

и напунити је разумним људима војена реда; плату официрима повисити, а у случају ако изађу из војске да их спореде са полицајним чиновницима. Артиљерију умножити, и свима трима одељењима додати по једну батерију. Систему оружања са свим изменити; оружницу и тополивницу поправити.[1])

Другу партају коју можемо са свим ставити на супрот партаји Карађорђевићевој и не можемо управо назвати партајом. Она не само што се разликоваше од прве тиме што је хтела да збаци Карађорђевића с престола већ и тиме што је имала отворену намеру да поврати Обреновићима књажевско звање. Ова је партаја сувише велика за то име, јер се ослањаше готово на општу жељу целе Србије. Али народ који је желео повратка Обреновића не могаше бити у скупштини радеће лице. Преставници ове партаје беху махом људи, који су после преврата од 1842. год. пострадали за династију Обреновића, и лица која су пристала уз њих из разних рачуна, или својтинске свезе, или ради каквог год незадовољства на постојећу владу. Али опет међу тим људима не беше трајне свезе коју везује тврд и одређен програм рада. Није било ни људи који се особито одликоваху својим способностима, или политичком вештином. Учасници у завери 1857. године живљаху изван Србије[2]), а стари мини-

---

[1]) Овај програм назадњачке партаје беху склопили неколико, како се види, њих, и он је сачуван у неколико спискова који се разликују међу собом не само бројем чланака, већ и неким појединостима у садржају њиховоме.

[2]) Међу њима беху најзнатнији: Стеван Стевановић, (Тенка) и Паун Јанковић. Овај последњи је касније сам причао да су завереници од 1857. године, доиста хтели оборити Александра Карађорђевића, но њих издаде аустријски Србин који је био управитељ неког имања књаза Милоша. Он за њихову намеру јави Алекси Симићу, кога држаху за највернијег слугу Карађорђевића и Порте (Рифат-паша у писму које је 1853. год. 19. Априла писао Карађорђевићу називаше Алексу Симића „највернијим робом султановим.“ Тада је Симић био попечитељ иностраних послова на место Гарашанина), а Симић о томе свему јави Николајевићу, овај опет књегињи Персиди, која је се тада бавила на минералним водама, и отуда телеграфисала своме мужу. Завереници су се преко тадашњег конзула Мухина тужили

стар књаза Мијајла, Ђорђе Протић, умре баш пред што ће се сазвати скупштина, 24. Новембра, и „Српске новине“ донесоше један чланак у коме беху изређане његове некадање заслуге за отаџбину, и овлаш се спомињаху оне патње које је од 1842. године претрпео. Привrженици Обреновића, што осташе у животу, радоваху се ономе раздору што је букнуо у уставобранилачкој партаји. која је некада била тако силовита; али дугим гоњењем, мучењем, затварањем, и тешком каштигом, они изгубише сву кураж и моћ да одпочну посао, те очекиваху удар од стране других енергичнијих људи. Најзад сви они гледаху у повратку Обреновића спасење Србије, не мислећи ни на какве реформе у управи, ни о самој скупштини, која им је била потребна тек у борби са Карађорђевићем. Многи од њих надаху се тиме добити по сто пута награду за своју оданост изгнаној династији. Ето за што они сви беху за то да у књажевскоме достојанству воспоставе старога Милоша, који не би везивао себи руку у радњи противу некадашњих непријатеља; међу тим млади књаз Михаило у познатом писму од 1853. год. објављује да не ће бити никаквог гоњења кад се он поврне у Србију. Једном речи ова партаја привrженика Обреновићевих радећи слепо, није могла руковати превратом који се већ примицао, ма да је била и многобројна.

Коме ће дакле морати припасти у део радња у светоандрејевској скупштини, која би могла донети важне последице за Србију? Оваких радећих партаја било је две.

Прво место међу њима заузима по општем броју партаја трећа, од људи који беху у потоње доба у великашкој опозицији према Карађорђевићу и његовим присталицама. Ови људи који негда беху језгро уставобранилачке партаје, који су руковали неколико

и руској влади на кукавно стање Србије, и молили да им се да савета, шта ће и како ће да раде; и тражаху помоћи да уклоне Карађорђевића, но ни словца не говораху о својим намерама. Они послаше у Беч Платона Симоновића који је негда био у руској служби, да о њихову трошку са писмом о том истом оде руском посланику Будбергу. Тенка је се са самим Милошем састајао у Пешти, договорио се с њиме о преврату, и добио је од њега новаца.

година пословима Србије, и који беху потоњих година напуштени због рођакаКарађорђевићевих и његовим присталицама, лично свезаним са интересима књажевим, — та опозиција имала је сад замашита значаја код Порте, која је поверљиво слушала све њихове тужбе на књаза, и њихово престављање опаснога стања ствари у Србији. Кабул-ефендија ваљао је да ради ш њима заједно у једну цел. Овој партаји теглили су сви људи који су отпали од Карађорђевића, који сматраху да су овако или онако увређени његовом владом, но који опет не затурише своје нерасположење према Обреновићима. Вође ове партаје беху: Тома Вучић, Илија Гарашанин и Миша Анастасијевић. И ако за њихове планове ништа нису знале друге партаје, опет се сами они слагаху међу собом у главноме питању — а то је да се збаци Карађорђевић, у чему им могоше бити на руци и остале партаје, осим дворске. Великашка опозиција смераше, да пошто уклони Карађорђевића, дочепа у своје шаке даљи ток догађаја, уздајући се у томе много на Кабули-ефендију и на ферман што га је он донео. План три вође ове партаје беше подражавање оним превратима што се збише 1839. и 1842 г. они мишљаху да оборе Карађорђевића помоћу скупштине, да собом направе намесништво, или привремену владу, и да касније сазову нову скупштину да бира књаза, а посланици за ову скупштину бирани би били под њиховим утицајем. Али се Вучић, Гарашанин и Анастасијевић не могоше међу собом сложити о кандидата за књажески престо. За Вучића говораху да он хоће да попне на престо једног мањолетног сина Карађорђевићевог, па да он неограничено влада у Србији а све у име новога књаза, што се потпуно подудараше са властољубивим навикама старога војводе. За Мишу Анастасијевића, који беше најбогатији од свију Срба, говораху да он хоће да попне на књажески престо књажевог синовца а свога зета Ђорђа Црног. Гарашанин није ништа говорио који је његов кандидат, али међу противницима његовим беше распрострто подозрење као да он тражи сам за се књажевски престо.

Најзад четврту партају можемо назвати народно-либералном. Ова је партаја тек за време саме скупштинѐ задобила замашита зна-

чаја и утицаја на ток ствари. Основа њезина беху млађи прēставници српске интелигенције, који су се махом на страни учили, и који су поглавито ишли на то, да утврде да народ има права шиљати своје посланике на скупштину, која се сазивље на одређене рокове, оним редом који се једном за свагда утврди, и који су још тежили да унесу у политички и друштвени живот Србије више или мање либералне установе са наследном монархијом на челу. Ако Карађорђевић буде збачен, што су једва чекали и страсни привржвеници Обреновића, и вође великашке опозиције — народно-либерална партаја претпостављаше свима кандидатима књаза Обреновића. Уз то она би радије претпоставила младог књаза Михајла, староме Милошу, који није никако био кадар да дели са народном скупштином управу над земљом. Но како је већина народа и партаја овејаних Обреновићеваца, желела да отпочне темељ овој династији са њезиним родоначелником, то и народно-либерална партаја сматраше за боље да да свој глас у корист Милоша. Из међу ове партаје и овејаних Обреновићеваца посредоваху они привржвеници старе династије, који старајући се по највише о томе да је воспоставе, сматраху опет да је корисно утврдити и законита права народне скупштине, и увести неке либералне реформе, с тога су и прозвани свесни Обреновићевци. Но како су они касније радили заједно са младим либералцима, и како су били заједно гоњени, то сва ова партаја би позната под именом партаје сједињених либерала и свесних Обреновићеваца.

Дакле главно питање у које упираху очи све партаје, и око кога се, као око каког стожера, окреташе сва њихова снага, беше сасређено у томе, да је потребна већа или мања промена у влади. Свест о тој промени развилаје се у народу двадесето — годишњом борбом из међу књажевске власти и великаша. По чак и дворска партаја која је желела да сачува врховну власт за Карађорђевићем, и она је вољна била да попусти њој непријатељским захтевима народних преставника који су се већ стекли у Београду, и не би се затезала да пристане на разне слободне установе. Но њој већ више нису веровали, јер су знали да ће она кас-

није порушити сва своја обећања. И великашка опозицијона партаја желела је такође неких поправака у управи, но је уз то терала своје личне цели и имала је у својој радњи све задатке оне упорне борбе с кнезом, за коју су способни били и пређашњи великаши српског народа. Овејани Обреновићевци који немађаху ни подузетости ни смелости, тако су исто мало појмили суштину реформа које беху потребне Србији као год и Карађорђевци, већ су само тражили своју корист у гложењу које је раздвојило стару уставобранилачку партају. Но бољи Обреновићевци похитају да се још пред скупштину приљубе народно-либералној партаји која је имала јасан и одлучан програм. Ова је партаја била надмашнија од осталих тиме, што снагу њезину састављаху најобразованији људи у Србији, људи који не беху уморени никаквим гоњењем и личним задевицама. Она је била слободна од сваке неслоге изнутра, јер није радила по предубеђењу у корист овог или оног лица, и била је кадра да тврдо и одсудно ради, што обично бива кад су убеђења одређена и заједничка. Све то даваше јој такав положај да је у извесним питањима она могла наћи ва век помоћи у којој другој партаји, или је могла бити на услуги другој некој партаји у питањима која би била једнака са њезиним. Партаја Карађорђевића и партаја великашке опозиције имађаху своје вође и места за састанаке. Прва у двору и у савету; друга у кући Мише Анастасијевића, Вучића и Гарашанина. Партаја овејаних Обреновићеваца није могла имати ни вођу ни средиште, једно за то, што се није могло све до одсудног корака од стране скупштине изнети на среду отворено и гласно барјак Обреновића; а друго и с тога, што та партаја беше састављена махом од људи старих који су се одвикли од политичне радње. Што се тиче партаје народно-либералне она је вазда била спремна да се брзо организује, истакне напред своје вође и да се прибере око њих као око свога средишта, па макар да она до сад и неимађаше прилику за отворену радњу, али је имала у својој средини много даровитих и одсудних људи.

Организација народно-либералне партаје почела се тиме, што се изнајпре из средине њезине одвоји мало коло људи који су спре-

мили народ за покрет у корист тога да се скупштина свакојако сазове. Од људи те партаје Јован Илић који не беше себична и властољубива карактера, беше од свију најспособнији да зближује леберадце и свесне Обреновићевце. Код њега се сакупи тај први круг сједињених либерала и Обреновићеваца. Њих је било шест: Стевча Михајловић који је изодавна био у свези са Обреновићима, и који је имао различна звања за владе Милоша и Михајла; Андрија Стаменковић који је дошао на скупштину као председник ћупријског окружног суда; сам Јован Илић који је био тада професор београдске гимназије; Ранко Алимпић официр и професор војене школе; Милован Јанковић скорашњи секретар у попечитељству финансије, и Јефрем Грујић секретар државнога савета. Само су њих тројица били чланови народне скупштине: Стаменковић, по своме звању, Стевча Михајловић као посланик јагодински и Јанковић као посланик београдски. Но како је народна скупштина могла бирати за своје секретаре и она лица која не улазе у склоп њезин, то Јеврем Грујић и Јован Илић у првој седници буду постављени у томе звању, први огромном већином гласова, други са 217.[1])

Међу члановима првог круга сједињених либерала и свесних Обреновићеваца, беше преставник ових последњих Стевча Михајловић, који је у целој Србији био на гласу као са свим честит и поштен човек. Он је био близак Милошу још и онда кад је се овај ослободив Србију од Турског господарства, пењао мало по мало књажевскоме звању, кад је Милош био још самоуправан и кад је се мешао чак и у приватан живот својих приближених. Стевча Михајловић који је толико пута вршио разне службене поруке Милошеве, и који је најчешће управљао ђумруцима у Алексинцу, Смедереву и Пожаревцу, често је се сукобљао с Милошем у својим приватним пословима и одношајима. У запискама Стевчиним које још нису издате на свет, но које сам ја читао у властитоме рукопису

[1]) После њих највише је гласова добио (191) начелник полицајног оделења, у попечитељству унутрашњих дела, Јован Ристић.

његовоме, кад сам лане долазио у Београд, испричане су веома занимљиве појединости које карактеришу унутрашњи живот и нарави Србије, приватан и званичан живот пишчев до 1842 године. Из ових се записака види не само радозналост њихова писца, већ и необична тачност у вршењу своје дужности и одсудност у тешким тренутцима. Преврат који се десио 1842 године затекао га је већ као окружна начелника. На томе се преврату и прекидају записке Стевчине које су касније попуњене кратком записком о светоандрејевској скупштини.[1]) И сад још при најкраћем познанству са Стевчом Михајловићем можемо у његову характеру наћи још неизбрисану и неистрвену црту радозналости; мимо тога он је доста редак међу Србима тип добродушног човека, који ма да је усвојио све навике јевропскога живота, опет је сачувао и у личним назорима и у среди круга свога живљења, љубав према српским обичајима из пређашњих времена. За пуну карактеристику ове личности можемо додати, да се у његовој кући можемо ва век наћи са људима свију партаја, само ако њихов приватан живот није нагорео. Андрија Стаменковић, који је умрьо, био је много млађи од Стевче Михајловића, и почео је своју службу још у потоње доба прве владе Михајлове, али је за владе Карађорђевића трпио многе недаће у служби. Од 1847 године он је био душа друштва, што се називаше дружина Српске младежи. 1848 год. он је се противио мешању београдскога паше Мехмеда у унутарње српске послове, кога је на то позвала сама српска влада, бојећи се тада Милошава врбовања. Изашав из дворане где је Мехмед давао наставу српским чиновницима, Стаменковић оде гомилици лицејаца што је мало подаље стајала, обрне се њима збу-

[1]) Морамо пожелити да записке Стевче Михајловића уђу што скорије у штампу. У њима је живо насликан друштвени живот у Србији до 1842. године. Особито су занимљиве приче: о бављењу Стевчине фамилије у Банату после пропасти од 1813. год. о његову путовању у Ниш, ђумручном службом; о личним и породичним додирима с Милошем, о врбовању великашком противу првог књаза и о удаљењу његову из отаџбине. Осим тога писац ових записака има много докумената из тога доба, који тумаче и допуњују његове записке.

њен и невесео, рекав овако: „Да немам наде на млади нараштај да ће он негда поправити све ово, ја бих полудео од муке.“ На скоро после тога насиље неког турског низама у дућану једног београдског трговца, пострекне Стаменковића и још неколике чиновнике да с народом оду једном члану владе са захтевањем, да удали турску стражу са варошког шанца. А влада уместо да их задовољи она им одреди испитну комисију, што изазове силну опозицију код београдског грађанства. Друштво српске словесности пожури се те избере Стаменковића за свог члана; а када Стаменковић заједно са другим оптужнима би осуђен да се одпусти из службе, тада је београдска општина шиљала три пута влади депутацију са писменим протестом против оваке осуде. 1849 године Стаменковић би највреднији члан комисије која је збирала прилоге у корист банатских Срба, који су пострадали од Мађара. 1851 године кад би затворена Дружина српске младежи на захтевање београдскога паше, који је се тужио на речи што се просипаху на њезиним заједничким скуповима, Стаменковић би премештен из Београда у Чачак. Најзад он је био познат у српскоме друштву као човек који је вазда помагао сиротним ђацима, који је сваке године жртвовао извесну суму у школски фонд Србије, и који је помагао да се развије народно позориште. Стаменковић као год и Стевча Михајловић није ишао у Јевропу ради вишег школовања, али га је опет млади нараштај високо поштовао, а и он је се дружио са људима који су тада у Србији били понајобразованији. Дошав у скупштину као председник окружнога суда, Стаменковић имађаше једну тврду намеру — да искаже пред књазом и скупштином како он жигоше све злоупотребе које су се увукле у управу, да захтева да се ове злоупотребе уклоне и да се приме боље и удесније установе. Но разговарајући се са својим друговима о узајмном положају партаја, о њиховим разноликим тежњама, и о различности будућих последица које ће морати осетити земља гледајући на то која партаја освоји. Стаменковић је био тиме јако душевно потрешен.[1])

[1]) Види: живот Андрије Стаменковића написао Јеврем Грујић, у Београду 1869. године.

Ранко Алимпић ишао је ради виших војених наука у Берлин, и пред што ће скупштина бити сазвана њега држаху за једног од понајбољих професора београдске војене школе. Јован Илић родом из Ресника, учио је философију у Бечу, и док је се бавио у Аустрији, он је се упознао са чешким језиком и књижевношћу. Кад је се поврнуо у завичај он је још био у друговној свези са многим чешким и словачким патриотама. У Србији је био познатији као омиљен младом нараштају песник, који је умео да споји у својој творевини с лепотом спољњег обличја дубоко схваћени народни дух и језик.[1]) Осим тога Илић је 1858. г. слао дописе у новосадске новине „Србски дневник" (под знаком §.) у којима је тврдио како је преко потребна народна скупштина. Милован Јанковић и Јеврем Груић беху највреднији и најодсуднији чланови теснога кола сједињених либерала и свесних Обреновићеваца. Они су се готово у једно доба учили у београдском лицеју и радили у дружини српске младежи, која беше у присној свези са словенским дружинама које су цветале тада у Пешти и у Пожуну (Пресбургу.) Груић беше наизменце секретар, подпредседник и преседник ове дружине чији су чланови имали обичај да лети о распусту пропутују по унутарњим окрузима Србије, зближујући се тако са народом. У лето 1848. год. Груић је био у Карловцима на великој скупштини аустријских Срба који усташе да бране своја народња права против маџарског насиља; а о Петрову дану те исте године Грујић је био у народној скупштини у Крагујевцу где су неки чланови те дружине, били секретари код посланика посебних округа. Велики део посланика те скупштине захтеваше да се од сад народна скупштина састаје редовно. У име петровске скупштине би написана позивница да књаз дође у њу, и ову позивницу написаше млади чланови дружине. Карађорђевић одговори да сваки округ ваља да поднесе посебну прозбу, у којој ће иставити народње тегобе. Груић и његови другови учинише и то. Груић је писао преставку од београдског округа; ту је се из међу осталога говорило да Порта нема права да стаје на пут сазивању народних

[1]) Срав. Српске Новине за 1858 годину. № 77, где има оцена Илићевих песама.

скупштина у Србији, а влади се пребациваше што је тако попустљива пред Портом. Карађорђевић одговори да Порта нигда не ће пристати на скупштину, јер је њему јединоме поверила да чува поредак. Од 1849 године Груић изучава у Хајделбергу правне науке и слуша професоре: Цепфеља, Митермајера, Роберта Мола и Рауа; Јанковић тада оде да изучава философске и камералне науке у Хајделбергу и походи Берлин. За тим оба живе у Паризу у цељи науке. 1853 год. они издаду тамо заједнички мали спис са натписом: „Les Slaves du Sud". Овај је спис доста слаб што се тиче историјског излагања догађаја, али је врло одсудан по правцу и написан је са свим у духу ондашње француске публицистике. Новине „Moniteur" и „Journal des Débats" дочекаше ову књижицу са одобравањем; али је она учинила рђав утисак у Петрограду, би забрањена у Аустрији и узапћена у Београду. Па како су се писци ове књиге виђали са Обреновићима кад су они живели у Паризу, и како у лето 1853 године изађе познато писмо Михајла Обреновића српским великашима — то у Београду доведоше све то у свезу са појавом ове књижице. Писци изгубе државно благодејање, и добију заповест да се врате у отаџбину; но ту им недаваху нигде службе. Тада Груић изнова на свој рачун оде у Париз и добије ступан лиценцијата. Истом на крају 1854 године Груић и Јанковић беху примљени у службу; први у кнежеву канцеларију, а други у канцеларију министарства народне просвете. За тим је Груић уделовао у раду разних државних установа. 1856 године он је написао извештај комисије, која је састављала трговачке законе; 1857 године он је за Друштво Српске Словесности написао расправу о судској организацији у Србији од 1839 године, но министарство не даде да се она наштампа. За тим је он био секретар оне комисије, која је састављала закон о касацијоном суду, и на основу представке ове комисије 25. Јануара 1858 године касацијони суд се по ново уреди, и сад је тај суд био слободан од наредаба министарских, које су противне закону. Те исте године он је уделовао у раду оне комисије, што је састављала закон о државној контроли, и најзад је уделовао у писању закона о сазивању саме све-

тоандрејевске скупштине.[1]) Милован Јанковић од 1855 године до сазвања скупштине, наштампао је у београдским новинама неколико политико-економних расправа, на које је младеж обратила врло велику пажњу. Највећа његова заслуга, коју му признаваху и људи противних партаја, беше та, што је лично уделовао у састављању пројекта, који је наложио савет особитој комисији. На основу тога пројекта би уведена општа управа разних народних фондова, где је био отворен зајам са поступном одплатом, што је било веома важно, јер се у то доба народ у Србији увалио у дугове. 1856 године он добије за професора у београдскоме лицеју, да предаје политичку економију и статистику, а на скоро пред што ће се сазвати скупштина, он би постављен за секретара министарства финансије. Те године он изда песму написану размером народних песама, и ова му се песма зове: „Цар Стеван или Смрт Душанова.“[2])

Ето таки су били људи маленога кола народно-либералне партаје. Но истом је се оно прибрало кад му се удруже још неколико лица једнаких убеђења са члановима тога кола. Међу њима најзнатнија беху: Јован Белимарковић проф. војене школе, Јован Димитријевић секретар минист. унутр. послова, Стева Ћирић, Стеван Лукић, Васа Маџаревић, Петар Голубовић, Милан Јанковић — све школски другари Јеврема Грујића, Арсеније Туцаковић, Ђорђе Николић, Миловук, Дим. Маринковић, Владимир Јовановић, који беху махом спојени међу собом предањима која одушевљаваху некада Дружину младежи Српске. Мало по мало томе широкоме колу удруже се још и други чланови народно-либералне партаје како они, који беху чланови скупштине, тако и они који не беху. Таким склопом народно-либерална партаја два или три дана у очи скупштине беше већ припремљена да води борбу у својој цељи. Но намере оне партаје, која је терала дотле великашку опозицију Карађорђевићу, још јаче здружи међу собом младе либералце и свесне Обреновићевце. И једни и други још беху у додиру са Гарашанином и Вучићем, и ови додири расветлише им како је мало било оптег из међу њихове опозиције

[1]) Види: Histoire générale des hommes vivants et des hommes morts dans le XIX-e siecle. (Genève) sub. v. Grouitch.

[2]) Пре годину дана ова је песма издата у Берлину у немачком преводу.

влади Карађорђевићевој, и опозиције тр0струкога савеза Вучића, Гарашанина и Мише Анастасијевића.

Изненадни долазак аустријског Србина, ђенерала Стратимировића у Београд, беше први повод да се либералци и чланови трострукога савеза из међу себе сукобе. Стратимировић ступи у преговоре и са простим Обреновићевцима и са народно-либералном партијом, нудећи им у име аустријске владе за кандидата књаза Михајла Обреновића, јер Милоша, како он вели, не могу признати велике државе. Либералци одговоре Стратимировићу, да они ништа не знају хоће ли народ мењати династију или не ће, па баш ако то и учини, он ће сам себи наћи књаза, и да је у томе народ најмање вољан да слуша савете Аустрије. За Стратимировића се поодавна мислило у народу да он служи аустријским цељима, с тога и његов долазак учини непријатан утисак на народ. Тада Милован Јанковић, који беше нестрпљивији од свију својих другова, склопи одмах депутацију од посланика разних округа, па оде с њоме Гарашанину као министру унутрашњих послова. Он му изјави да су Стратимировићеве агитације у име Аустрије непријатне народу, који не жели да се странци мешају у политичке послове његове, а особито у скупштинску радњу, и замоли министра да уклони Стратимировића из Београда; уз то он додаде још, да неки окружни начелници, особито чачански, Перуничић, куди отворено пред народом световања Јанковића и Грујића са члановима скупштинским, и да се по вароши проносе гласи, као да је Мита Љотић из Смедерева сакупио тајну хајку, која хоће да поубија чланове скупштинске, и као да је та хајка нападала ноћу на куће неких патриота; с тога депутација сматра за нужно да о свему томе јави министру, и да га замоли да се лати потребних мера, како се не би касније говорило, да је скупштина радила под утицајем страха. Гарашанин одговори да он зна за све то, и нека се народ умири, јер је он предузео већ неопходне мере противу тога. Гарашанину се није никако допадало то, што се Јанковић јавља често у народу с депутацијама, и како је од стране совета полако ишло утврђење Јанковића за посланика и по другом избору, и како све запињаше о којекаке формалности, то народно-либерална пар-

таја изведе да је Гарашанин свему томе оклевању крив. Јеврем Груић сакупи од београдских грађана велику депутацију, која је се жалила пред министром што један посланик београдски не може да уделује у првој седници скупштинској, кад се буду одправници бирали. Гарашанин је говорио да он нема те власти да сазове совет у седницу. Груић на то рече, да ће онда депутација ићи Вучићу као председнику совета. Гарашанину је то по видимоме, било непријатно, и он пошље председнику скупштинскоме цедуљу да пусти Јанковића у седницу, обећавајући да ће касније послати и само разрешење советско.

Но и макар да је Гарашанин био попустљив кад се ствар тицаше овог или оног лица из партаје народно-либералне, опет за то он је био тврд и сталан у преговорима о важнијим питањима. Четири дана пред другу седницу скупштинску тај исти Јанковић питао је овако Гарашанина кад је био код њега: Шта он мисли, хоће ли се Карађорђевић задржати на своме месту, и ако не: то шта он мисли кога би другог изабрали за књаза? На ово Гарашанин одговори: „Овај садањи никако не може остати, а на његово место нека дође онај кога народ изабере, па ма то био и црни циганин.“ А кад му Јанковић на ово примети: „А ако буде изабран књаз Михајло Обреновић који је код народа, а особито код младежи веома популаран?“ Гарашанин рече: „Не мислим да би он био кадар да усрећи ову земљу;“ али не хте рећи другог кандидата. Кад Јанковић запита: шта да се ради ако Карађорђевић падне, Гарашанин одговори, да треба распустити скупштину макар на по године, а међу тим ће савет изабрати намесништво које ће владати земљом. На то му Јанковић одговори: „Ја бих то разумео као неку предосторожну меру, како би било времена да се за књаза изабере што достојније лице, али овај корак био би не само непопуларан, већ и опасан. Непопуларан с тога, што народ не жели да врховна власт потиче из кога другог већ само од њега; опасан за то, што ако буде савет бирао наменике, то ће те бити само ви, Вучић и капетан Миша — три човека који су се сад од невоље сакупили да уклоне Карађорђевића, — но ви не ћете бити сложни

у вашем даљем деловању; а овамо сте вас тројица сви подједнако силни: ви својим државничким способностима, — Вучић својом блискошћу са народом, а Миша — грдним богатством; и ако се ви покавџите међу собом онда ће се и народ поцепати на три партаје подједнако снажне, а борба овако поцепаних партаја донела би најжалосније последице.“ И кад га Гарашанин узе уверавати да до тога нигда не ће доћи, Јанковић рече, да ће он свакојако гледати да се одупире постављању намесништва.

И док све јасније излажаху на видик планови оних лица што стајаху на челу великашке опозиције, која је од себе направила троструки савез, — дотле се и народно-либерална партаја све више и више зближаваше са члановима скупштинским. Људима што склопише тешњи и шири круг младих либерала и свесних Обреновићеваца, придруже се по најлак и неколико народних посланика од свакога округа, неки посланици духовнога чина, неки окружни начелници и председници окружних судова. Број једномисленика народно-либералне партаје растијаше тако исто брзо међу грађанима и сељацима који се у то доба беху стекли у Београд[1]). Сви су они

[1]) Од народних посланика долажаху ови на приватна договарања са члановима народно-либералне партаје: Из алексиначког округа — Милосав Трифунац и Милоје Брачинац; из београдског — Јанићије Дробњак и Тодор Јанџовић; из ваљевског — Коста Стојшић; из гургусовачког Милош Станојевић; из крагујевачког — Тодор Туцаковић; из крајинског — Цена Лиловић и Стеван Исаковић; из крушевачког — Миладин Бошковић; из подринског — Сава Бојић и Живан Радошевић; из пожаревачког Петар Протић; из рудничког Вуја Васић, и Јован Дамјановић; из смедеревскога — Матија Поповић; из ужичког — Сима Марић и Никола Маринковић, из црноречког Јота Пековић; из чачанског Вуја Пантелијћ; из шабачког Петар Петровић и Милинко Алимпић; из Јагодинског — Мијалко Раденковић; из ћупријског — Станоје Пеливановић. Од посланика духовног реда, проте: Игњат Васић из Лознице, Гаврило Поповић из Ужице, Димитрије Милојковић из Неготине, архимандрит манастира Боговађе, Григорије. Од окружних начелника и председника окружних судова: Аксентије Срећковић из Шапца, Сима Протић из Смедерева, Миливој Јовановић из Ужице, Аксентије Марковић из Крушевца, Маринко Радовановић, председник апелацијоног суда.

желили не само да се збаци Карађорђевић, већ да унесу и либералне реформе у управу. Па како прости Обреновићевци, који су страдали у пређашња времена, немађаху ни средишта, ни вође, то се махом прикупљаху око људи који су поширили собом велики круг који је владао народно-либералном партајом. Ови прости људи признаваху вође либералне партаје за своје вође, надајући се да ће у заједници с њима успети у борби противу оба дêла, на која се растури стара уставобранилач партаја. Од сада они међу уставобраниоцима који осташе верни Карађорђевићу, добију име „удворице" Карађорђевићеве, а присталице великашке опозиције или троструког савеза, који су желили да заведу намесништво (кајмакамију) буду прозвани „кајмакамцима." Тако дакле партаја сједињених либерала и свесних Обреновићеваца доби још у почетку скупштине за чудо голему снагу, имајући утицаја и на посланике из унутрашњости и на Београђане, а све преко људи који се ухватише у њезино широко коло. Стевча Михајловић, који беше народу добро и одавно познат, беше личност која је прикупљала около себе све боје ове партаје. Народно-либерална партаја надаше се да изборе њега за председника скупштине; но он само доби за подпредседника, а за председника би изабран Миша Анастасијевић кајмакамски кандидат, рођак књажев и велики богаташ. У стану Стевчином световаху се и договораху махом она лица, која припадаху ширем кругу оне партаје што се около њега прикупила. Вучић, Гарашанин, и Миша Анастасијевећ врло добро разумеваху онај значај што га је Стевча имао међу многобројним Обреновићевцима; преко њих је за ово знао и управник београдскога града Осман паша, и Портин комесар Кабули-ефендија.

Вође кајмакамске партаје, чија снага налажаше поглавито ослонац у турским чиновницима, одлажаху сваки дан у град и договораху се с њима о преврату што ће настати и о томе, како ће се он свршити. Портини преставници већ се нису више надали да одрже у рукама Александра Карађорђевића књажевску власт, но желеше да подвргну своме утицају избор новога књаза. Гарашанин је неколико пута звао Стевчу Михајловића да иде заједно с њим у град да се види са пашом и комесаром, али је Стевча вазда одбијао

да он нема тамо никака посла. Али договорив се са осталим вођама своје партаје он се приволе и оде у град. Ево како сам Стевча описује тај састанак у својим запискама. „Када наши султановци поседаше с агама, начинише и мени место. Кабули-ефендија запита: шта скупштина смера да ради? На ово један одговараше једно, а други друго, док Кабули не запита и мене за ово. Но ту упаде у реч Вучић и рече: „Није вам потребно честити Ефендијо (ту он принесе руку с поштовањем глави) никог питати, — све како сам вам ја говорио, и што сам вам казао, онако ће и бити. Ми ћемо урадити како нам је писао велики Султан (опет руком). Ништа друго не ћемо, но како је цар (опет маше руком) заповедио, тако ће урадити и скупштина. Кад ти ја кажем, онда ће тако и бити.“ Ја сам ћутао; али ће Кабули рећи: „Г. Вучићу није згорега да нам што и мусје Стевча каже.“ — „Па нека га!“ додаде Вучић, а Кабули запита: „Шта ви мусје Стевча мислите о скупштини, шта ће она радити?“ Ја му одговорих, да сам ја тек само један члан скупштине у којој има око пет стотина људи, куд ћу ја знати шта мисли толика гомила? — „Ех елбет, рече на то Кабули, у вас народ има много вере и ви опет утицаја на њ — па дакле можете о томе знати.“ — Кад скупштина стане радити, одговорим ја, тада ћу зар и дознати што, а сад још не знам ништа. — На то ће Вучић рећи: „како вам ја кажем, оно је онако и онако ће и бити.“ За тим султановци се поклоне комесару, и он њима, и сви изађемо. Но јасно је било да су сви говорили другаче но што су мислили. То се види и отуда, што ме је Вучић звао после два пута преко свога сина Стефана, и свагда сам му ја одговарао „немам кад“. Али кад ме и по трећи пут позва, онда ја договорим се најпре са својим друговима, па одем. „Ја сам вас звао из пријатељства, рече ми Вучић, да вам кажем како сада стоје ствари, јер може бити ви то и не знате, а кад човек не зна онда може ласно да залута. Ево ћу вам показати сада — и узе ширити по столу султанов ферман. — Гледај, рече, овај царски ферман кога добих ја и Илија Гарашанин. Цар нам даје у аманат Србе и Србију, да ми сазовемо скупштину и да рукујемо њоме, и само оно

што ми учинимо и углавимо, и цар ће вермати и потврдити. А у тебе чини ми се имају сада људи много вере, с тога ти то и казујем, да знаш и да не луташ странпутицом, да не би и народ завео, па онда стао зборити да ништа ниси знао. Ето сад знај! Ако хоћеш ја ћу ти овај ферман дати преведен на српски, да га и сам прочиташ. Ти умеш читати?“ — Умем, али и без тога верујем да вам је тај ферман као што кажете султан послао. Мени не треба да га на српски преводите. Ја сам чуо све што ми рекосте, и хвала вам на тој пријатељској речи. Али ви сами знате да ја не могу ништа сам урадити. — „И то је истина, рече Вучић, али старији могу навести на што људе, а могу их и уздржати од чега.“ — Али ја сад нисам први старешина, рекох ја смешећи се (ту је Стевча мислио на избор Мише Анастасијевића за председника скупштинског). „А оно ти бар ради онолико колико од тебе зависи, по царском ферману, а више ништа.“ — И на ове речи ми се растадосмо. То вече ја сам причао својима како нас је султан дао под туторство Вучића и Гарашанина, и ми се још боље утврдимо у нашој намери.“

Положај партаја већ је био обележен. Намере њихове биле су јасне. Ваљало је отпочети посао.

У вече 3. Декембра у очи друге седнице скупштинске, кад је ваљало да је свечано сам кнез отвори, тесно коло народно-либералне партаје световаше се о томе шта да се ради. Андрија Stаменковић предлагаше да не треба збацивати кнеза, већ да је довољно одузети му само моћ да настави владу у дотадањем духу; да га приволу да утврди закон сталног сазивања скупштине, и окружив га слободнијим установама оставити најпоштованије људе из млађега нараштаја да управљају радњом. Но остали чланови либералног круга доказаше Стаменковићу, да су главни чланови пређашње уставобранилачке партаје већ спремили пад књажев, и да не ће устукнути од својих намера; тада Стаменковић повуче натраг предлог да либерална партаја буде посредница у мирењу из међу књаза, владе и народа. Но истом тек што престаде препирка коју изазва умерени предлог Стаменковићев, када људи са свим супротне крајњости изађоше на среду са својим мнењем. Београдски посланик, Милован Јанковић,

предлагаше од своје стране да се овако уради: чим књаз са саветницима и попечитељима уђе у дворану скупштинску, да оружани Београђани одмах опколе кућу где се држе седнице, да поуздани људи поседну све изласке и да никог не пуштају из дворане. За тим да се прочита беседа, којом се књазу, советницима и попечитељима нуди оставка; и ако они не би на ово пристали, онда да се прочита друга беседа, која би побудила скупштину да сама огласи да збацује књаза и чланове владе, да их оглашује за апсенике, и да после тога скупштина узев на се врховну власт, изабере одбор који би имао извршну власт, а у тај одбор да уђу чланови лебералне партаје, и да цело дело доврши проглашењем Милоша Обреновића за књаза српског. Али му одговорише да сједињена партаја либерала и свесних Обреновићеваца не треба да се меша у питање о збачењу Карађорђевића, већ да то остане кајмакамцима да га они реше, које ће у томе подпомагати не само портини преставници, већ и овејани привърженици Обреновића. Када на ово пристану сви што су туна били, онда Јеврем Груић предложи да народно-либерална партаја изнесе ове предлоге пред скупштину, пре него што се ишта стане радити у цељи да се Карађорђевић уклони и нови књаз изабере: 1) да се у име народа благодари свима заштитним силама што су за време кримске војне признале неутралност Србије, да би тако подигли скупштину у јавном мнењу и у једно оградили српски народ од мешавине Аустрије у његове послове, која је 1854 године претила да војском заузме Србију, и скојом су се сада споразумевали и књаз и Турци и која је, као што су тада држали српски патријоти, што је се касније и обистинило, хтела увести своју војску у град београдски, чему је стала на пут Русија и Француска; 2). Да српски народ изјављује Порти како му је немило што се у унутарње послове кнежевине мешају њезини чиновници; 3) Поднети пројект закона да се правилно и редовно сазивље скупштина у тој цељи, да на свагда ујамчи и утврди ту важну установу у историји српског народа. Груић доказиваше да не допуштајући најстарије чланове некадање уставобранилачке партаје да они напречац сурвају књаза Карађорђевића, народо-либерална партаја може се користовати и њима

ипри сталицама књажевим: јер она тада може ласно утврдити у отацбини политичку и личну слободу законом о скупштини, о слободној штампи, јавном и усменом суђењу и другим таким установама, на што ће пристати и књаз Александер са својим саветницима у нади, да ће се тим попуштањем одржати; а партаја Вучића, Гарашанина и Мише Анастасијевића мораће пристати уз њих, да не би дошла са свим у сукоб са либералном партајом и да се не би обрукала пред народом. Народно-либерална партаја истом онда пошто добије признање ових реформа, по мњењу Груићеву, може отворити поље да раде вође великашке опозиције, да сурвају Карађорђевића; али ни тесан ни шири круг сједињених либерала и свесних Обреновићеваца нити икоји од привржееника ове партаје, не треба ни пошто да се истиче напред, кад се одпочне рад о збачењу Карађорђевића — то ваља са свим оставити кајмакамцима, и чланови народно-либералне партаје могу само примити оне мере што им предложи троструки савез. И пошто већ не буде сумње да ће Карађорђевић пасти, онда народно-либерална партаја ваља опет да стане на среду, и да уделује у последњем акту, којим се књаз збацује; како би се онај стик огласило да се врховна власт преноси на саму народну скупштину, која би ту још одредила управника регуларне војске и столице књажеве, који би стајао под њезиним непосредним надзором као год и министри који сви ваља да остану на својим местима. За управника смераху изабрати Стевчу Михајловића, а за његове помоћнике Јована Бели-Марковића за полицију, и Ранка Алимпића за војску. На сами дан тога преврата мишлаху да не треба ништа спомињати о совету и његовим члановима који су од 1839 године имали управну власт. Том комбинацијом уздаше се тесно коло либерала и свесних Обреновићеваца да сасреде у скупштини сву своју власт и сву снагу, да стану на пут да се нествори намесништво, па чак и да избегну отворена сукоба са осталим партијама. На завршетку ваљало је чекати згодну прилику да прогласе књаза Милоша, гледајући да предупреде неизбежну у том случају свезу из међу присталица Карађорђевићевих и кајмакама. Чланови малога круга усвоје сви једногласно прва три предлога Груићева. Али на његов даљи про-

грам рада ударише многи, особито Јован Илић који је доказивао да ће бити бесумње велике хасне ако се Обреновић огласи за књаза онај мах пошто Карађорђевића збаце. Најзад сви присташе да скупштина одмах пошто обори Карађорђевића узме себи врховну власт, и одмах огласи Милоша за књаза са наследним правима. Што се тиче подношења првих предлога пред скупштину, усвојише овај ред: Најпре је ваљало изаћи са пројектом закона о скупштини, за тим да се изјави благодарност заштитним државама и жалба Порти; уговоре да овај план саопште најпознатнијим и највернијим члановима народно-либералне партаје, и да га сакрију од простих Обреновићеваца, од којих би могли прокопати којешто присталице Карађорђевићеве и кајмакамовци.[1])

Па и опет цела сутрашња седница скупштинска прође у којекаквим „неопходним формалностима". После службе Божије у дворану скупштинску уђе књаз, и попечитељ иностраних дела прочита пред њим тако названу престолну беседу. У њој се говораше како је бајаги одавна желио књаз да сакупи око себе народне представнике, да се заједнички посаветује с њима о земаљским пословима и исказиваху се у тој беседи радосна осећања, што је се така скупштина једном већ састала. Споменув опасности, којима је источна војна претила Србији, престолна беседа показиваше на оне срећне последице, што су из Париског трактата изашле за младу српску кнежевину. Престолна беседа прелазећи на унутарње послове, признаваше да они не иду сви баш како ваља, и с тога се позивљу чланови скупштински да саслушају владине предлоге о некојим питањима, и да сами покажу слабе стране управе. На завршетку изјављиваше се нада, да ће скупштина поћи законитим путем, који обећава мир и срећу отаџбини. По што објави да је скупштина отворена, књаз оде. Мишљаху да ће председник скупштински, Миша Анастасијевић говорити беседу, али тога не би. Тада један се-

---

[1]) Говорећи о светоандрејевској скупштини ја сам се користовао осим протокола њезиних и новина још и записками неколиких чланова њезиних.

кретар, Јеврем Груић, изнесе пред скупштину неколико омањих питања, која се тичу бележења у протокол онога, што се буде говорило у скупштини, подписивања протокола, рачунање гласова при гласању и т. д. Но један Карађорђевићевац, председник неготинског окружног суда, Сима Анастасијевић, који је појмио колики је значај уделовања секретара у скупштинским пословима, па бојећи се утицаја њихова онда, ако им се допусти да могу имати право гласа, изјави, да секретари не могу уделовати у дебати скупштинској, јер они нису посланици. Груић похита да му на ово одговори читавом беседом. „Ја сам одавно секретар у совету, рече он, — тамо могу свагда говорити и нико ми не смета својим примедбама. Ја сам писао тај закон на основу кога сад ради скупштина, и знам да му ни најмање не противуслови, ако би секретари задали какво питање скупштини, или јој што год растумачили. Размислите сами. §. 4-ти вели: „Народна скупштина има два секретара", па онда даље: „но скупштина може изабрати за секретаре и чиновнике, који не могу бити посланици, и влада ваља да потврди она лица, која буду тако изабрана. Но секретари изабрани изван скупштине не гласају кад се пита за мнење." Дакле, закон разликује глас решавајући, који се при гласању узимље у рачун, да се зна за шта је већина гласова, и глас светујући, т. ј. који даје само ово или оно тумачење. Закон оно прво правце забрањује, и ја, разуме се, не ћу бити тај, који би хтео закон да обори. Но самим начином, којим се то забрањује, може да се закључи, да се друго право ослобађа. Осим тога њега потврђују још и саме секретарске дужности. Ја их познајем, и мислим да се протокол не да водити, ако секретар не сме писнути у скупштини, да запита, или што објасни. Најзад, ја вам се нисам силом наметнуо, него сте ме ви сами узели, с тога или ћу радити као што треба, и као што сви хоће, или не ћу ни да будем овде; и нека се нико не нада, да ћу ја радити овоме или ономе за хатар, да ћу писати или говорити онако како се овом или оном свиди, него ћу радити свој посао у ономе смислу, који одреди сва скупштина и који хоће цео народ. С тога молим скупштину да реши ово питање, јер желим знати своја права и дужности.

Решавајући ово питање ви ћете имати пред очима, да се мојим гласом, кога ја не ћу давати при искупљању гласова, не руши закон; и да не ће бити штете народу тиме, што ћу и ја уделовати у претресању земаљских питања, и што ћу давати тумачења, што мислим да ми је дужност.“ Скупштина реши да се захтевање Симе Анастасијевића не може уважити; да секретари имају право световања, и да је то шта више и њихна дужност. Ово право и дужност тумачења створише Груићу и Илићу, који беху чланови тесног круга народно-либералне партаје, веома важан положај са великим утицајем, јер су од сад могли уделовати у претресању свију важнијих питања на самој скупштини под видом тумачења, или из своје властите жеље или на захтевање каквог посланика, који је био једне партаје с њима, према договору који је већ био условљен на састанцима теснога круга. У том кругу већ је било решено, да световање секретарско не треба уносити у протокол као посебне и самосталне предлоге, већ нека се уврсти у опште излагање мнења које дају посланици те исте партаје. Према томе припремном договору сједињених либерала и свесних Обреновићеваца, би предложено скупштини да постави Андрију Стаменковића и Милована Јанковића за помоћнике секретарске при збирању и рачунању гласова. Најзад, на тој истој седници буду са свим одређени посланици, из свакога округа по један, да подписују протоколе и разне акте у име скупштине. Од ових посланика многи бејаху из широкога кола народно-либералне партаје. Тако дакле ова је се партаја организала не само у себи, но је добила и видљиву превагу у самој скупштини, чему није сметала партаја великашке опозиције, која је чекала, да ће либерали и Обреновићевци, утврдив свој положај у скупштини, одмах приступити да оборе Карађорђевића. Лица из троструког савеза смераху да у идућој седници то започну; но народно-либерална партаја одреди тај дан да пред скупштину изнесе своје предлоге.

Први предлог би пројект закона о народној скупштини. Овај предлог био је израђен на састанцима теснога круга, који је предао Андрији Стаменковићу да га он изнесе пред скупштину. А Ми-

лован Јанковић ваљао је да поднесе изјаву заштитним државама и Порти. Ваш у почетку седнице која је држата 5. Декембра запишу се њих двојица у број говорника тога дана.

Стаменковић је говорио одушевљену беседу у којој је поздравио народну скупштину, која се сакупила после толикога исчекивања; показао је колики је значај послова што их ваља да изврши, изјавио је жељу да посланици раде сложно и у љубави, и на поменуо је да ће одлуке народне скупштине бити забележене у историји, и да ће их потомство оцењивати. Беседу Стаменковићеву дочека скупштина са великим одушевлењем. Сви посланици пожелеше да је он наштампа, што Стаменковић касније и учини. Пошто је саслушао одобрење скупштине, он управи своју беседу на питање о правима народне скупштине и о њезином редовном сазивању. Да не би народ и од сада био лишен те власти да у одређено време шиље своје посланике да се са владом договарају о народним потребама, Стаменковић предложи, да се најпре и најпре прими закон о скупштини и изнесе предлог изјавив да га је он саставио са неколиким његовим друговима. Председник у име скупштине захвали Стаменковићу, и ма да је председник говорио да се читање предлога од ложи, опет предлог би тај час прочитан. Читао га је Јеврем Груић тумачећи редом члан по члан. У приступу предлога било је казато овако: народ српски својом светоандрејевском скупштином издаје закон. „Чујте браћо, рече Груић — предлог гласи да ви не предлажете већ издајете закон. Кад народ може да постави књаза, онда да богме да може издати и закон. Уз то старинско је право нашег народа — да утврђује на скупштини законе по којим ваља управљати и судити, и постављати власт која ваља да управља и суди. Ако се коме за време повери да у место народа има право издавати законе, то ништа не смета да и одлуке, које сам народ донесе, добију силу закона. Сад ви можете издати закон о скупштини, а да ли га хоће народ, то ви боље знате него ми.“ Трећем §-у секретар је ово додао: „и књаз је народни и скупштина је народна. Дакле није само онај издајник ко се књазу противи већ и онај ко се противи скупштини.“ Пошто је секретар прочитао

4 члан, он га је овако тумачио: „Да није овога члана, вама би могли рећи: то није ваш посао, то се вас не тиче; с тога задржите овај члан; ако је скупштина народна, онда она нека има власт над свим што се тиче народа.“ Објасњавајући следећи члан он је говорио: „Ако овај члан не задржите, онда ми шта решили, неће имати никаке снаге. Јер тек што се ви разиђете све може бити порушено, па и сам ваш закон, и онда ће опет проћи десет година и народ неће видети скупштину.“ Код члана о порезу, Груић додаде. „Ви боље од мене знате, да међу онима што осташе на дому, нема ни једнога ко би пристао да на народ пада пореза и други намети без његове одлуке.“ У корист члана о праву скупштинскоме да утврђује државне приходе и расходе, Груић е овако говорио: „Ви добро знате да онај који располаже новцима, располаже и делима; ко има власт да решава колико и нашто треба трошити, тај ће сам и одређивати шта ваља радити а шта не радити. Дакле сваки од вас који хоће да сачува народ од тешких намета, а народну хазну од сувишног расипања, ваља да гледа да се овај члан свакојако одржи.“ Десети члан који даје скупштини право да уништи сваки закон и наредбе владине које су узете без њена питања, Груић је овако бранио: „Ако је влади нужно да по својој памети ради онда кад нема скупштине, то и народ ваља да задржи себи право да може кад се сакупи, одбацити на страну све оно што је по њега штетно. Ако ви пропустите сад ову згодну прилику и оставите да буде и од сад као и досад, да влада узакоњује све што хоће, а да народ нема власти да скине са себе терет који би га давио, то онда неће бити никаке хасне ни од оних скупштина што ће за овом доћи. Ако влада и совет могу издавати законе, то и народ ваља да има власти да обори рђав закон. Но ако се временом установи, да се закони издају истом по сагласију само књаза и скупштине, то онда неће требати ни овај члан. Нетреба се бојати да ће постати збрка и неред у законима ако скупштина добије право да одбаци оно што је влада утврдила: јер влада која жели да остане у слози и добрим одношајима са народом, постараће се, разуме се, да се с њим договори о нужним законима који касније

неће моћи бити оборени без сагласија на то кнеза и народа. Но ако би која влада стала радити на зло народу и у пркос њему, то онда треба дати народу с владои једнака права да то њезино насиље заустави. И тако ако хоћете, а сад баш можете, а ви примите овај члан.“ Поводом тога, да народна скупштина суди чиновницима, Груић је објаснијо шта је то одговорност министарска. Кад је прочитао седамнајсти члан, Гриић је потсетио посланике шта је било на Петровској скупштини 1848 године: „Они коју су од вас били тада у Крагујевцу знају, а они који нису били чули су, како је сав народ тражио да се од сад скупштина редовно сазивље. Ја сам био тамо и заједно са својим школским друговима био сам на услуги многим окрузима, као драговољни писар онда, кад је влада казала свакоме округу да поднесе просе о народним тегобама, и могу само похвалити ону праведну кураж и смелост којом су тадашњи народни посланици настајали, да се изда закон о редовном сазивању скупштине. Њима су то и обећали, а после је изашла и законодавна потврда од 26 Септембра те исте године, коју можете наћи на 175 страни IV свеске зборника закона и уредаба, где се у другој тачци вели: да ће се од сад сазивати скупштина. Но прође 10 година а од скупштине, ни трага, јер тада нису утврдили сама правила о скупштини која, неби смела влада оборити, а да сама лично недође у опасност. Ако хоћете да обећавања и законодавне одлуке о скупштини које ћемо и сад добити не прођу на лијо, као што је то било пре 10 година: онда узаконите ове чланове које сам ја сад прочитао (од 13—17). Много је се нас удружило у тој цељи да послужи народу, и користећи се искуством од 1848 године ми смо се постарали да саставимо ове чланове онако, да кад се они приме као закон, да их никакав власник неможе оборити ни прекројити. Ако их примите ви ће те за на век утврдити народну скупштину и последице које су с тиме свезане.“ Тумачећи 36 члан предлога Груић је говорио: Ви знате да је народ бирајући вас и шиљући вас на скупштину тражио, да ви исповедите све шта народ и од кога пати, па било то мило или не мило власницима. Разуме се, да је њима пријатније кад им

говорите у њихову корист, него ли кад дижете глас противу њих; а с тога, ако хоћете, да од гонења власничког избавите народњега представника, који хоће да каже све што му је на срцу, то онда утврдите то, да нико неможе повлачити посланика на одговор за реч или гласање у скупштини. Кад посланик одговара за своју реч и глас у скупштини, онда нема пуне слободне речи и посланичког мишљења; а где те слободе нема, ту нема ни правог народњег преставништва. Само ако утврдите овај члан, само тако избавиће те себе од макар чије освете, која би вас гонила и у кући и на путу за ону реч, коју сте у скупштини изустили у корист народа.“ Пошто је Груић оваким разлозима оснажио онај члан да нико не може уапсити скупштинара за његов рад у скупштини, док сама скупштина на то најпре не пристане, он сврши свој извештај овим речима: „Нас неколико људи што другујемо међу собом, направили смо како смо знали и могли предлог закона, који је преко потребан и полезан за народ да се установи. Стаменковић га је као посланик предложио, ја сам га као секретар прочитао и по дужности својој, коју сте ми ви сами одредили, растумачио укратко. Сад је ваш посао ако вам се допада а ви га примите и утврдите, а тиме ујамчите и сам опстанак скупштине, која је сада најпреча потреба нашем народу.“

Док је Груић читао тај предлог, Миша Анастасијевић и Михајло Барловац упадаху му у реч готово при свакоме тумачењу, прекидајући читање, говорећи да најпре ваља прочитати цео предлог до краја па истом онда тумачити и претресати његове посебне чланове. Али им чланови скупштински одговораху; „Нека га нека чита! Нека тумачи да знамо шта је и како је!“ а кад је Груић тумачио они подвикиваху: „То исто и народ хоће! тако њих и треба утегнути, а народ осигурати да га не лажу и вуку за нос као што су до сад!“ Пошто је се тај предлог прочитао, Миша Анастасијевић објави, да је ствар од замашита значаја, и да није могуће прећи на пречац претресању и прегледању овога предлога, но он и сам налази да најпре ваља учврстити народну скупштину, и с тога да би се та цељ достигла предлаже, да се сад прими и саопшти влади одлука скупштинска ради редовног сазивања народне скупштине

од сада, а на основу закона који ће ова скупштина претставити влади. Противу председника говорио је Милован Јанковић, који је доказивао, да није потребе ни престављати, ни издавати акт којим би се од сад утврђивала скупштина, јер је она призната као земаљска установа тим самим, што је се и пре устава и после њега толико пута сакупљала, а године 1848 издана је и законодавна одлука да се скупштина у напредак сазивље; а што се скупштина за толико време није сазивала, то није био узрок тај, што се она не би подударала са практиком и законом, већ тај, што није било никако писмене одлуке које би одређивале време и начин сазивања и држања седница скупштинских, што је неопходно све урадити сад, да би се то потпуно утврдило. После дуже препирке у којој реакција држаше страну председнику, скупштина донесе одлуку да се састави такав закон. Миша Анастасијевић настајаше да се то до друге седнице одложи, јер је питање веома замашно и треба дужег размишлења. Али му одговораху на то да баш за то што је то питање толико важно и ваља донети одлуку о њему пре него што се и пређе на друге послове. Многи посланици захтеваху да се изнова прочита Стаменковићев предлог; други опет да се претресу само главнији чланови његови. После дуге препирке би одлучено, да се изабере комисија од 40 људи, која ће на основу прочитана предлога склопити потанко закон о скупштини и то за два дана празника.

Пошто се стиша препирка поводом Стаменковићева предлога, Милован Јанковић изнесе захвалницу заштитним државама, и оделити предлог што се тиче Порте. Поводом захвалнице скупштина донесе једногласно ову одлуку: „Српски народ добив згодну прилику да се први пут сакупи овде после онога доба кад се около Србије свршаваху важни источни послови, од којих Србија би поштеђена поштовањем њезине неутралности, и после онога доба кад се задобивена српска права поново утврдише и ујамчише Парисским уговором хита да изјави преко своје народне скупштине најусрдније признање како владајућем двору тако и свима осталима који су јој јамчили за њена права.“ Ова одлука би саопштена со-

вету да је он преда иностраним дворовима. А ево кака посланица би одаслата Порти. „Лане је дочуо народ да је блистателна Порта писала у Београд да се недопусти народу да се у скупштину сакупља. Тај глас народ је веома огорчио, јер није могао појмити како је блистателна Порта, код њеног познатог правдољубија, пожелела да се умеша у унутарне послове српске и да наруши народна права, и како је она мимо своје прослављене мудрости, могла дирнути живац народњег живота, обичај кога народ штује и храни као и веру. И доиста народ је дуго о томе мислио и размишљао, и најпосле је дошао до тога уверења, да је неко опањкао Српски народ пред високом Портом, не би ли хладноћом између народа и његова владатеља одвратио благоволење пресветлога султана од српскога народа, умалио народну оданост владатељу, и тако пострекао распру која би поколебала наш миролюбиви народ и узнемирила премилостивог султана. Но тек што се народ уверио да је то обмана, кад изнова пуче глас да у Србију иде царски чиновник који ће се не само бавити у Београду, већ ће долазити и у скупштину међу народ, као да султан нема вере у памет српскога народа, и као да би блистателна Порта како год хтела да се умеша у унутарње послове наше отаџбине. Па и опет здрава свест нашега народа не даде му да се поколеба, и народ се опет на скоро умири несмејући да верује оним гласима, који сад црне пред њим високу Порту, исто онако као што су лане црнили српски народ пред високом Портом; а сваки зна, ко жели истипу да зна, да је народ у овој кнежевини исто онако миројубив, као што је висока Порта тврда у својој политици: она неће урадити ништа што би личило на радњу којом би се повредила осећања верног народа српског, о коме се зна да и сам жели и слободно да мисли и да се брине у својој кући о својим потребама и о земаљскоме благу. Народна скупштина, која је свакојако веран израз народњега осећања на спрам земаљске владе, сматра за своју дужност да јавно огласи горепоменута чувства српског народа, и да их поднесе светлом књазу и високославном совету да они знају и да доставе блистателној Порти, те нека и

султан сазна како мисли и осећа верни народ српски.“ Би одлучено да се ова посланица прати совету с молбом, да је он преда књазу, да је достави Порти. Тако дакле цела седница прође око предлога које у тесноме колу израдише сједињени либералци и свесни Обреновићевци.

Реакција, којој су у питању о народној скупштини припадали не само Карађорђевци. већ и сам председник скупштине са целим министарством и советом осим Вучића, који је одобрио предлоге примљене у седници тога дана — та реакција показа се на први мах са свим неприправна за борбу са народно-либералном партајом, и с тога гледаше само да сузи власт и права скупштинска. У двору и у совету диже се обична врева против неколиких чланова предлога, који се чињаху реакцији да су противни уставу; о њима говориху да су несрећни по земљу, и шта више тврђаху, да их не ће ни султан ни заштитне државе, одобрити. Миша Анастасијевић преписше тај пројект одмах чим се заврши седница скупштинска, и предаде га Гарашанину. Окружни началници и попови који беху изабрати у комисију да прегледе тај предлог, и још неколики посланици, добише од Гарашанина „наставленије“ шта да траже да се у пројекту измени кад се о њему буде у комисији већало.

6. Декембра, у суботу, беше прва седница комисијска одређена у дворани скупштинској. Но тамо је било хладно, и Миша Анастасијевић користова се тим да понуди комисији своју раскошно намештену собу, где би чланови њезини имајући сву згоду и гостољубност домаћина, могли већати о народним пословима. Званична лица у комисији вољна беху да пристану на понуду њихова љубазна председника, али скупштина је била правце одредила да се седнице комисине држе у њезиноме стану. Држећи се ове одлуке Андрија Стаменковић би противан да се иде у кућу Мишину. „Ту, ту останте, говорио је он својим друговима: само у овоме здању, у овим светим дворанама могу народни посланици већати о ономе што се тиче народа. Све што усвојимо изван овог здања, ма у чијој кући, не ће имати никаква значаја, и не треба да се повлачимо по којекаким буџацима. Ми не можемо радити у

наточ одлуке скупштинске, која је одредила да комисини састанци буду ту, с тога ја остајем овде и нећу да признам ништа што није потврђено ево у овим зидинама.“ Присталице Мишине морадоше се приволети Стаменковићу. Седница се отвори. Но међу члановима комисије не би никаке слоге. Они који су добили наставу од Гарашанина захтеваху да се речи „издајник отацбине“, које се у предлогу надеваху свакоме ко би се успротивио сазивању и слободној радњи скупштинској, замене речима „нарушитељ закона“. а реч „слободан“ да се замени речју „законит“. У пројекту се каже да се ни један закон о књазу, совету, попечитељима и самој скупштини, не може никако издати без њезиног предходног одобрења, а реакционари хтедоше да се то „одобреније“ замени са „саслушањем“. Тако исто они захтеваху да се измени онај члан где се говори о утврђењу државних прихода и расхода; предлог да скупштина има право да уништи сваки закон и наредбу, која је мимо ње издана, сузиваху, да скупштина има само право да предложи да се тај закон одбаци; што се тиче да скупштина има право да да под суд чиновнике, ту су они говорили да скупштина има право тражити само од законодавне власти да се под суд даду попечитељи, и да она не може то захтевати и за остале чиновнике. Предлог је гласио да попечитељи, који не би у одређени рок сазвали скупштину, буду осуђени као „издајници отацбине“, а реакционари предлагаху да се ту каже као „највећи преступници“. У пројекту се каже да се скупштина сазива сваке године, а они предлагаху да се то замени са — сваке друге године. С обе стране беше много препирања. Чланови народно-либералне партаје, који су били у већини, не пристајаху ни на каква попуштања. Седница се заврши не донев никакву одлуку. Ову сталност народно-либералне партаје кајмакамци тумачаху по своме: они узеше зборити да је књаз подкупио вође њезине и да му они само зато износе којекакве предлоге да би забашурили главно питање о збацивању Карађорђевића. И доиста одлагање овога питања на неодређено време узнемириваше све партаје, противне књазу, па забрињаваше и просте Обреновићевце који су имали значаја, јер их је било врло много на

броју. Све је то било довољан узрок како за Гарашанина, тако и за тесан круг либерала, да се сложе у питању о скупштини.

Тај дан преко Ранка Алимпића, Гарашанин позове к себи Груића, на што пристане дружина тесног кола либерала.. У Гарашаниновој кући Груић затече све окружне начелнике, многе председнике окружних судова, посланике из свештеничког реда и београдских чиновника. Док је се Гарашанин у другој соби разговарао са неким гостима својим, дотле су Груића жестоко нападали противници, особито окружни началници. Јован Перуничић, началник чачанског округа говорио је: „Ова млада господа читала су по књигама како је некад било у Француској, па им се завртила глава; сад они хоће и нас да кроје по којекаквим теоријама, и да се с нама спрдају; њих се и не тиче што су толики началници с народом — они би хтели да њих народ слуша; не ће они да се договоре са господином Гарашанином; мисле они да нам наметну којекаке републиканске сањарије.“ Перуничић је још непрестано тако говорио, а други началници одобраваху му и подсмесмеваху се Груићу. Груић је ћутао. Кад га позваше у другу собу, Гарашанин га предусрете овако: „Шта ти хоћеш са онаким предлогом? Зар да се појави туђа комисија? Тај закон о скупштини руши устав, за који је Јевропа јамчила.“ Груић је одговарао одсудно да његови другови не желе промену књаза све док се најпре не утврди овај закон о скупштини. Гарашанин се на ово мало зачуди. Но опет Груић је био овлашћен од својих другова да пристане на све, што баш са свим не би ишло у сукоб њиховим намерама. С друге стране Гарашанин је могао приволети тим уступцима Мишу, Вучића и многе саветнике. У таким условима започну се преговори из међу Гарашанина и Груића. Они стану прегледати све оне чланове у предлогу, који у копији Гарашаниновој беху подвучени и обележени примедбама. Препирка се започе од самог приступа у предлог. Гарашанин је говорио да Светоандрејевска скупштина по §§. 7. и 23. закона о њој, може само подносити предлоге који не значе ништа док их влада не одобри; и с тога не може се казати у приступу к закону, да скупштина издаје (закон) већ

то треба заменити са изразом: предлаже. Гарашанин је имао право; али народно-либерална партаја није била ничим осигурана, да ће и књаз и совет одмах потврдити закон, с тога су хтели да га огласе у име народа као извора сваке власти, нечекајући потврду књаза и совета, који су погазили пређашње обећање да ће сазвати скупштину. Министру који је подкопавао земљиште под својим књазем и који је био у завади са многим советницима, тешко је било уверити вођа либералне партаје, који се ослањаше на права народа, не само да бира свога књаза већ и да се сакупи на скупштину. Они обојица нису могли примити ма који од два предложена израза, нити опет изабрати таку реч која би значила нешто средње. Поводом речи: „скупштина је законита воља свега српског народа“ Гарашанин рече, како се боји да се на том основу не узме свака одлука скупштинска као закон, и да свака скупштина може тако присвојити себи право да проглашује оваке установе. Али Грујић је другаче растумачио израз од кога је министар толико презао: он је говорио, да ће се само оно сматрати за вољу и глас целога народа, што реши законито сазвана скупштина, а самовољне одлуке које поднесу посебне гомиле народа, или становништво једног места, или најзад представници читавога округа — не могу се никаким начином подвести под то правило. Гарашанин који није одбијао неопходност законитих решења скупштине, приста на ово. Даље њему се чинило, да је с једне стране веома простран, а с друге опет веома силан израз: „ко се противи слободној радњи скупштинској, тај је издајник отаџбине.“ По његову мнењу, слободна радња допушта свашта, и ако се она не сузи границама, које је поставио закон: онда скупштина може постати за своју земљу, у исто време, и књаз и министарство и совет, а то све донеће нереде. Грујић је одговарао да се под слободном радњом скупштинском, разумева само радња законита, која је за њу онолико исто обавезна као и за књаза, совет и министарство. После дугог разговора они пристану да се то овако поправи: „ко се противи слободној законитој радњи.“ Гарашанин је желео да се реч „издајник отаџбине,“ замени са речју: „преступник закона.“ Грујић мисли да су оба израза подједнако

силна: но њихова је партаја нарочито узела реч издајник, што она буди у народу презирање, и баш одговара кривичним законима српским, где се издајник казни смрћу, а ово је казна једито средство да уздржи властољупце да несмеју радити противу скупштине. Ту се немогоше сложити. Даље је Гарашанин желео да избаци израз, који је у предлогу узет, а то је: „по свом старинском обичају.“ Ма да је овим додатком хтела народно-либерална партаја да каже, да права скупштинска нису не што ново, већ да она од вајкаде потичу; како је Гарашанин говорио, да то позивање на старину може бити пострекач непрестане задевице између владе и скупштине, и тако ће повући за собом жељу да обе стране присвоје себи искључиву власт, то Груић приста да се то избаци, да се не би показао и сувише упоран. Но жестоку препирку изазва питање: да ли треба оставити право скупштини да она потврди све законе, или да их само саслуша? Груић је говорио да његови другови хоће тиме једном за свагда да прекину с једне стране претензију књаза и совета на искључиву власт, а с друге стране и борбу међу њима, која руши законе на штету или корист овог или оног владиног органа, гледећи на то који је силнији. А особито хоће да не даду Порти и странским конзулима да својим утицајима помажу ову или ону странку, као што је радио Етем-паша. Осим тога, ваља утврдити основне законе и одредити колики је обим и каква је власт књаза, совета и министарства, а то се не би могло никад достићи кад се не би оставило народној скупштини право, да се без ње не могу мењати главни закони. Гарашанин се опет позиваше на устав, по коме законодавна власт припада само књазу и совету; а кад би сад уредили да се неки ма и најважнији закони не могу издати или избацити без одобрења скупштинскога, онда би се тиме подсекла власт књаза и совета, и погазио би би се устав, што не ће допустити ни Порта, ни заштитне државе. Груић је говорио да најзад можемо овај нови закон оправдати пред Портом и заштитним државама његовом цељу, јер он не ће да ограничи, већ хоће да утврди власт, коју већ има књаз и совет, и на основу које они могу издавати све остале законе. „У

осталом, рече Грујић, ви сте сами толико пута говорили, а ја сам пуно у то убеђен, да се и сама Порта не ће одупрети ономе, што ми сви заједнички и што одсудније затражимо. Осим тога, зна се, да основни закони наши нису тврди и не могу бити, догод их књаз и совет по досадањем обичају могу по својој ћуди мењати и кројити. С тога и треба да туна уделује још који трећи, а тај трећи може бити само или Порта или народ; наравно да нема ни једнога Србина који би желео да Порта буде тај трећи.“ Гарашанин одговори да он не жели да се Порта меша, већ хоће да слуша народ, али само опет не може пристати на израз: „без одобрења“. Груић је говорио: „Ако ми искрено хоћемо скупштину, то треба да и желимо оно што ће ујамчити њезину радњу, иначе би значило варати свет; јер, судећи по пређашњем, нико не може веровати да ће влада хтети потпуно чувати скупштински закон ако га само може крпити, мењати и брисати. Тиме кад би се рекло, да скупштина само саслушава нов закон, не би се баш ништа постигло. Јер сада влада може само изнети пред скупштину тај закон, чути шта ће она рећи и после опет радити како јој се свиди.“ Тада Гарашанин предложи трећи израз: „без споразумлења са скунштином“, на што Груић примети, да ова нова реч доноси оне исте последице као и она што је у предлогу казана, јер кад се каже „споразумлење,“ онда се ту већ предпоставља и саглашење скупштине. Гарашанин ће на то рећи: „само немојте реч одобрење, а другу узмите каку вам је воља.“ Груић попусти, ма да је и видео да нова реч није тако силна као она у пројекту, али опет је згодна за случај да се може пространо тумачити. На другим местима у пројекту где стоје услови одобрења од стране скупштинске, на пр. у питањима о новој порези, о приходима и расходима, Гарашанин предложи да се реч „одобрење“ замени са речју: „док се не докаже потреба тога“. И Груић приста на његово мнење. Али он не хте узети тај већ примљени израз у горњим члановима онде, где се говорило да се Србија не може ни задужити ни обвезати без одобрења скупштинског. Но како је Гарашанин потпуно делио мисао о задуживању, то и предложи, да се

уместо речи „одобрење“, каже: „док на то не пристане и скупштина,“ чему Груић није био противан.

Прегледајући чланак који гласи „да је народна скупштина највећа контрола у земљи, и да може прегледати све државне послове и изрицати свој суд о њима,“ Гарашанин изјави да жели, да се прва половина чланка са свим избаци, а у место оне друге да се каже: „народна скупштина може прегледати како стоји са народном касом, преко особите комисије.“ Но кад Груић први предлог прими, а не пристаде на други, онда Гарашанин науми да постави реч „мнење“ место „суд“, бојећи се да ко не помисли да скупштина може судити за ово или оно. Груић се није противио тој промени. По предлогу давало се скупштини право, да прегледа законе и наредбе које су издате за време из међу две скупштинске сесије, и да има право одбацити оне које нађе да су неупутне и штетне. Груић се старао да докаже Гарашанину, како нема никакве опасности што ће се дати скупштини то право, ни за владу, ни за ред у земљи, јер у предлогу нигде се не даје народу право да изда овај или онај закон или наредбу, но само да одбаци оно што се не слаже с народним интересима, а влади остаје или да се договорн са скупштином, или да се сама поразмисли па да изда други закон кориснији за земљу. Ма да је Гарашанин признавао, да је ово пристајање или не пристајање скупскупштинско, на издани без ње закон, и користно за земљу и народ, опет никако није могао допустити да остане реч „одбацити“; он је мислио да би скупштина могла само предлагати да се такав закон одбаци, јер иначе кад би скупштина могла оборити уредбе књаза, совета и у опште владе, онда би се тиме погазио устав. Груић и његови другови веома су желили да се што више користују раздором, који је трајао међу великашким партајама, и да отуд извуку сваку корист за народ. Но у исто доба он је видео, да је се противна партаја почела бојати се оних последица које би могло донети оснажење скупштине, и с тога се приволе мнењу Гарашаниновy, израдив да скупштина има право не да „предлаже“ да се овај или онај закон одбаци, већ да „захтева.“ Гарашанин се никако немогаше сложити са оним

чланом, који је давао скупштини право да може судити не само министрима већ и осталим чиновницима. Он је признавао скупштини право, да предложи законодавној власти, да она да министре под суд, али јој нехте дати то право и према осталим чиновницима, јер се бојао да се тако непрокрчи пут унутарњој партајској борби и личноме гоњењу. Пошто је Груић много на ово одговарао, приволео се Гарашанин најпосле и туна попустити: да се остави право скупштини да се она може на суду тужити противу министара, говорећи, да се тиме достиже подпуно главна цељ, и уклањају се опасне последице, које би поникле кад би скупштина судила свима чиновницима. Ма да је Груић и појмио како су Гарашанинове примедбе уместне, опет изјави да неможе узети на се да се то у пројекту промени. Најзад дођоше на рок сазивања скупштинског. У пројекту је стајало да се скупштина сазивље Августа месеца сваке године; но Гарашанин предлагаше да се скупштина сазивље сваке друге године. Груић је световао да се и ово питање остави самој скупштини нека она реши, с том примедбом: да ако буде примљен рок на две године, онда да се у тој уредби каже, да идућа скупштина буде сазване свакојако 1859 године. Пошто је Гарашанин довршио своје преговоре с Груићем он изађе у другу собу окружним начелницима и члановима великашке опозиције, који уделоваху у раду комисије, па им рече у чему се он договорио с Груићем, и рече им, да подпомажу у скупштини те примљене измене.

У недељу беше друга седница комисије, но Миша Анастасијевић није дошао изговарајући се да је болестан. Изнова прегледе цео пројект, чланак по чланак. Чланови теснога круга народно-либералне партаје, који су већ били нешто попустили Гарашанину беху у веома незгодноме положају према посланицима њихова правца, који заседаваху у комисији, но не уделоваху у прегововорима са министром. Ови су последњи памтили предлог какав је пређе био кад су га читали у скупштини и нехтедоше да знаду ни за каке промене. Тек што окружни начелници узеше чинити неке примедбе на сам приступ у предлогу, а то поменути посланици стадоше се већ срдити и викати на њих. Млади либералци

ваљали су да буду посредници између њих. Они се из јутра договорише са својим кругом да је неопходно изменити издавање закона самом скупштином на просто предлагање. Разлози Гарашанинови, који се у преговорима својим са Грујићем ослањаше на закон о светоандрејској скупштини, ћанда имадоше утицаја. Комисија прими ову поправку. Тако исто прочиташе и све оне измене на које пристадоше Груић и Гарашанин. Осим тога неки чланови беху разбијени на два, други опет спојени у један, тако да број свију чланака допре до 40. Најзад чиновници који беху чланови у тој комисији, исцењкају те им либерали уступе још две ствари. У пројекту се помињаше о српској држави. Јован Перуничић нада ужасну дреку противу тога израза, доказујући, да Србија није никако држава, и да скупштина не сме називати своју земљу оном титулом, која би заштитпе државе увредила. Би одлучено да се свуда употреби израз „Српска Кнежевина.“ У пројекту би казано, да чиновници немогу ни избирати, ни бити изабрани за посланике скупштинске у оним окрузима, где они имају власт.“ Окружни начелници скоче против овог изузетка; но народни посланици сами ту попусте рекав: „Е неки их нека ониуделују у изборима, нека их нека буду чак и избрани; нас је опет више од њих, и ми нећемо изабрати за скупштинара човека, који је рђав у очима народа.“ Члан да се чиновницима неда изборно право, би избрисан. Пошто се цео предлог прегледа, би написан извештај скупштини, кога подпишу сви који су ту били.

Сутра дан 8. Декембра била је четврта седница светоандрејске скупштине. Миша Анастасијевић недође ни тога дана, под изговором болести. Но проносио се глас да се он притвара, а узрок болести опет тумачили су овако: као да је он поднео Кабули-ефенди предлог закона о скупштини преведен на француски, и да га је турски комесар предусрео жестоким прекорима за таква предузећа. Кајмакамци су убедили не само Кабули-ефендију већ и француског конзула Дезесара, да скупштина неће изаћи из воље Гарашанина и Мише Анастасијевића; с тога пред очима турскога комесара Миша изгледаше као виновник што се погазила задана реч.

Недошав у седницу Миша је хтео показати као бајаги да не пристаје да се закон о скупштини изда, а овамо је у исти мах крио од комесара да он неможе да одврати скупштину од намерена посла. У место њега председавао је у скупштини Стевча Михајловић, и предлог закона би примљен једногласно, осим једног члана, који је добио за се само већину гласова. Тај члан одређивао је колики ће од сад бити број посланика на скупштини. Чиновници из својих рачуна, а неки народни посланици опет из економије, допуштаху, да се на хиљаду пореских глава изабере по један посланик; а по предлогу је било по два, што је и усвојено већином гласова. Ево какав је био закон пошто је био са свим прегледан и претрешен.

„Народъ србскій преко свое свето-андреевске скупштине, сабране у Београду 1858 године, предлаже,

„Законъ за народну скупштину.“

Народна е скупштина една одъ найстарiй и найсветiй установа у княжевству србскомъ. Она е законита воля свега народа србскогъ. Ко се држаню и слободной законитой радньи народне скупштине противи, издайникъ е народа. Скупштину народну нити ко може уништити, нити е у праву нѣном ограничити. Народна скупштина стараће се за све, што користь земальска изискуе. Никакви закони о кньазу, совету, попечительима и народной скупштини не могу се издати ни променити безъ предходногъ споразумлѣнья са народномъ скупштиномъ. Народна скупштина има власть у име народа захтевати, да се свакій, цѣли не сходанъ законъ, и свака административна, интересима народнимъ противна наредба, уништи. Србія се не може нити задужити нити на што обвезати, докъ на то не пристане народна скупштана. Никакавъ приходъ за државну касу, кои бы народу на теретъ посредно или непосредно пао, не може се установити, докъ се найпре потреба тога, было особено или у главномъ годишнѣмъ буџету државномъ, предъ народномъ скупштиномъ не докаже. Народна скупштина може прегледати све послове државне и о ньима мнѣніе свое изрећи. Народна скупштина може у име народа, попечителѣ, чиновнике и званичнике безъ раз-

лике реда и струке за ньиова противузакона доказана дела обтужити суду, и судъ е дужанъ тужбу примити иېзслѣдованѣ и суђенѣ предузети. Народна е скупштина саставлѣна одъ лица коя народъ избере. Народна скупштина држаће се сваке године у престономъ мѣсту Србіе о малой Госпоћи. Правителство ће наредити, да се до велике Госпоће изборъ посланика сврши. Ако се нови посланици до велике Госпоће не изберу, онда ће се посланици последнѣ скупштине сматрати као да су на ново изабрани, и дужни су, не чекаюћи позивъ власти, сами на одређено место доћи и скупштину о малой Госпоћи отворити. Попечительи, подъ коима се народна скупштина пропусти сазвати и држати до уреченогъ дана, сматраће се и казнити као найвећи преступници закона. Свакій пунолѣтанъ грађанинъ србскій, быо онъ кога му драго станя, реда или званія и заниманя, кои ніе за злочинство, изъ лакомства или користолюбія учинѣно, осуђенъ, може бирати посланике у месту где стануе, или где има непокретны добара или начинъ живлѣня. Ко може бирати посланике, може свуда и изабранъ быти за посланика, ако има 30 година, безъ сматраня ели онъ ту где се бира или ние. Изборъ посланика за народну скупштину быће савршено слободанъ безъ икаквогъ мешаня власти. Кои бы претньомъ, поклономъ или ма коимъ недозволѣнимъ начиномъ радіо за себе или другога кога да буде изабранъ за народногъ посланика, тога ће судови казнити затворомъ одъ едногъ месеца до годину дана. Свакій срезъ и свака окружна варошъ бира за себе посланике. Тако и свака варошъ у срезу, коя има 100 порезки глава, бира за себе посланика. По срезовима бира изборна скупштина, кою саставляю избирачи изъ свакога села или вароши у срезу. Свако село или варошь, коя не бира за себе, ако има манѣ одъ 50 порезки глава, изабраће на сеоскомъ састанку два човека, а села преко 50 порезки глава изабраће на сваки 50 глава порезки по два човека. Ови изабрани люди састаће се одређеногъ дана на означеномъ месту на срезку скупштину, коя ће изабрати посланике за народну скупштину. — У окружнимъ варошима, у вароши Београду, као и у варошима, кое нису окружне, а по §-фу 21. могу за себе изабрати по-

сланике, бира изборна скупштина, кою саставляю сви, кои имаю право бирати. На изборной скупштини председава председатель примирителногъ суда, где се скупштина држи. Ко има найвише гласова, тай ће се прогласити за посланика. Сваків срезъ и свака окружна варошь, као и варошъ у срезу, коя по §-фу 21. за себе бира, изабраће на сваки 500 порески глава едногъ посланика. И оне окружне вароши, кое имаю манѣ одъ 50С порески глава, бираю едногъ посланика. Ако би оно, што у коме срезу или вароши прелази преко 500 порески глава, износило више одъ 250 порески глава, то ће се тамо изабрати іошъ еданъ посланикъ; ако ли тай вишакъ не прелази 250 порески глава, онда се то не ће рачунати. Попечительство внутреньи дѣла обнародоваће таблицу, у коіой ће стаяти колико коя окружна варошь, срезъ или варошь, коя ніе окружна, а може изабрати посланика, има порески глава, и колико ће изабрати посланика. Скупштина ће подъ управомъ найстаріегъ посланика по годинама изъ свое средине изабрати себи председателя, подпредседателя и два секретара. Но секретаре скупштина може изабрати и изванъ скупштине. Пуномоћія посланика, коя ће бити снабдѣвена печатомъ општине и подписана председателѣмъ и деловодителѣмъ изборне скупштине, у варошима и одъ општинара, у срезу пакъ и одъ по едногъ избирача изъ свакогъ села, прима и прегледа комисія скупштинска, саставлѣна одъ 18 посланика, а скупштина сама решава єсу ли пуномоћія и избори законити. Пошто се званичници скупштински изберу, и пошто скупштина пуномоћія прегледа, известиће советъ, а овай княза, кои ће самъ собомъ или преко своґъ представника скупштину отворити. Скупштина трае найвише еданъ месецъ дана. Но у случаю изванредне потребе може се скупштина и на далѣ продужити. Засѣданія скупштине могу се почети кадъ има две треће посланика. Свако заключенѣ скупштине биће законито кадъ за нѣга да гласъ половина посланика, кои се у скупштини налазе, и еданъ више. Заключеня народне скупштине подписуе председатель, подпредседатель, по еданъ посланикъ изъ свакогъ окружія, и секретари. Предлоге свое за издаванѣ каквогъ закона, подносиће скупштина совету. На под-

несена заключеня скупштине имаће іой се благовремено одговорити. Протоколъ засѣданія народне скупштине штампаће се у званичнимъ и другимъ новинама земальскимъ. У случаю велике какве потребе може князъ у сагласію са советомъ сазвати и ванредну скупштину на брою колика є и редовна; но ово сазиванѣ ванредне скупштине не ће смети ни у чему на путь стаяти сазиву и држаню редовне народне скупштине. Народный посланикъ не може за време скупштине ни за што быти затворенъ докъ скупштина найпре не одобри. Но кадъ бы га властъ ухватила на самомъ дѣлу злочинства, може га затворити, али є дужна одма одъ скупштине искати одобренѣ, да га у затвору задржи. На печату народне скупштине стояће србскій грбъ съ надписомъ унаоколо: „Србска народна скупштина“.“ Подъ старанѣмъ председателя и секретара скупштине водиће се достаточанъ изводъ свію дѣла скупштине, кои ће се концемъ последнѣгъ засѣданіа, обичнимъ подписомъ скупштине (§. 31.) снабдѣвенъ, дати печатати тако, да се свакомъ посланику даде по еданъ екземпларъ одъ истога, а и свыма земальскимъ властима и обштинама достави. Срезке окружне власти сазваће срезке и варошке скупштине, и ту ће имъ овай изводъ дѣланя народне скупштине прочитати, да тако савъ народъ добие верно и точно извѣстіе о свему, што є у скупштини рађено. По саслушаню предложеня, коима се народна скупштина занима, князъ ће у сагласію са совѣтомъ, саслушавши преходно о томе мнѣніе скупштине, издати указъ да дѣланя скупштине престану. Указъ ће овай советъ доставити скупштини, и потомъ ће князъ или самъ или средствомъ представника свогъ беседомъ едномъ скупштину заключити. Тако утврђено на народной скупштини 8. Декембра 1858 у Београду.“ Овај је закон ваљало још оставити совету и влади да га потврди.

Тога истог дана Вучић незадовољан и књажеском партајом и својим кајмакамцима, а чув од свуда како се шири утицај либералне партаје на скупштину, враћајући се са советске седнице, сврати Груићевој кући, што дотле никад није радио и позове га к себи по ручку. Кад Груић оде к њему, Вучић стане одобравати све што је урадила либерална партаја, и позове га да пристане уза-њ и да

*

помогне посланицима, с којима се он већ договорио, да га сутра позову у скупштину да се заједно са народом лати заједничког посла. Овај предлог би примамљив, али Груић не одлучи да га прими јер је знао да се Вучићем може користити при расправљању народних послова, али би тешко било радити с њим заједно у једном правцу; с тога и одговори, да му не може ништа одсудно казати, док се не разговори са својим друговима. Међу тим ма да су кајмакамовци и појмили да је већ куцнуо час да се Карађорђевић обори, опет Миша Анастасијевић који беше својта кнезу, желео је да то изврши скупштина под утицајем кога другога само не очито њега.

Рано сутра дан почну се скупљати народни посланици на састанак. Посланици из Гружe, који беху пристаоци Вучићеви, тумарали су тамо, амо, те врбовали посланике ван скупштине да треба позвати Вучића у скупштину. Они су говорили: Народ је до сада радио заједно са Вучићем, па не треба се ни сада делити од њега; он хоће са народом, и за цело ће доћи у скупштину само ако се позове. Но чланови ужег круга либералне партаје, постарају се, те одврате поменуте посланике од те намере; разложивши им, да Вучић по закону не може присуствовати на скупштини: „Ако ко предложи да се Вучић позове у скупштину, говорили су они, тај ће поступати противу закона; и осим тога Вучић никако није с нама нити смо ми с њим, а закон је на нашој страни; сви остали посланици и вар. Београд; ми сви нити желимо, нити хоћемо да се Вучић зове у скупштину.“ Оваковa одсудна изјава одузела је могућнос пријатељима старог војводе, да изађу са својим предлогом у скупштини; а Миша Анастасијевић овога пута не дође у скупштину. Таквим начином странка, која је желила ускорити пад Карађорђевића буде ослабљена. Но при свем том из предлога и речи које су тај дан у скупштини изговорене, могло се видити да се бура примиче. Присталица владине опозиције, — београдски посланик, Михајило Барловац, изађе са пет предлога. Он тражаше, да скупштина расмотри поступке владине, а ради тога да је совет дужан поднети скупштини податке из министарских рачуна од 1842 године. Неки од скупштинара били су мишљења да се одпочне прег-

лед владиних поступака од 1848 године, али скупштина усвоји предлог Барловца. Даље Барловац тражаше да совет поднесе скупштини на преглед пројект грађанског и кривичног поступка, које су нарочите комисије већ спремиле биле; да се реши спорно питање о неким ђумруцима и да се уважи молба гургусовачке општине, те да се поруши кула која је позната због најнових у њој мучења. Пошто су сви ови предлози усвојени били, Јоца Наумовић, начелник округа крушевачког, „јединствени“ Карађорђевац у скупштини, предложи да се поднесе захвална адреса на књажеву престолну беседу; али једногласно би одлучено да се на беседу ништа не одговара. За тим неки посланици изнесу разне злоупотребе, које су власти у њиховим крајевима починиле, а Божа Божовић, председник суда округа рудничког предложи да се заведе у Србији усмено и јавно суђење; да се изда закон против претераних интереса и да се сељаку не могу продати за дуг кола и волови као одвећ нужни за земљоделски живот. Игњат Васић, прота, посланик лознички и Тодор Туцаковић, посланик крагујевачки, предложе да се изда закон о слободној штампи, који ће по њихову мишлењу бити највеће јемство за народну слободу. Осим тога поднесе неколико врло ваљаних предлога по струци финансиској и пољско-привредној, Милоје Петровић, посланик среза качерског, у којима потанко разлагаше своје мисли. Пошто су побројане још неке злоупотребе среских старешина, који су узимали самовласно новце из општинских каса, те давали под интерес, састанак буде закључен.

Тако већ беше прошло шест дана, од како се састала скупштина, а питање о судбини књаза, није ни на длаку пошло напред. Кајмакамци, скупе се у вече у кући Мише Анастасијевића, куда по зову: Стевчу, Јеврема Грујића и Ранка Алимпића. На овом скупу били су сви посланици, који су по закону као чиновници у скупштину дошли, као: окружни начелници, председници судова, проте, и архимандрити. Имајући узасе већину од ових скупштинара, Гарашанин и Миша, били су потпуно уверени да ће успети у свом предузећу; но Вучић не беше дошао на овај збор. Домаћин куће и Гарашанин договарали се, на само у једној соби, са вођама ли-

бералне партаје. Овај разговор, Стевча овако описује, у својим запискама: „Они упиташе мене: — “ јесте ли се ви решили, да заједнички збацимо Александра. „Да богме; ми смо готови,“ одговори Стевча. Они ми пруже руку и тако се ми један другом заверимо; али само беше разговора: како да збацимо Александра! а више ни очем, ни речи, ни ја ни они, не говорисмо; нико не питаше, шта ћемо радити даље. Само Миша рече ми, „држи се ти нас, па ћеш бити срећан човек!“

Дворска партаја, предвиђајући опаснос, поступи по свом плану, напред удешеном, па изведе 10. Децембра, рано у јутру на Врачар сву војску, пешаке, коњанике и топције бојаги маневре ради, а у време кад су се народни посланици сакупљали у скупштину, војска се враћала топчидерским путем, у касарну, пред којом је банда свирала победни марш. Све старешине војске и официри остану у касарни, која беше близу скупштине скоро на сто корака. Совет са свима члановима беше на окупу. Министри се беху скупили у канцеларији, поред дворца. У самој вароши не беше приметно никакве живости ни покрета. На састанак скупштински дође и Миша Анастасијевић. Пре него што је састанак отворен посланици се разговораху најлак у гомилицама из међу себе. Цео збор имађаше свечан изглед, али по некад могло се приметити на посланицима, да су нечим забринути. У девет и по часова зазвони звонце председника, и наста минута мртве тишине. Но ево уста председник, и на њега сви упреше очи. Миша замоли скупштину, да саслуша његову реч, коју је хтео изговорити још првог дана, кад је скупштина отворена, но то вели, као да није могао учинити, једно док не настане редовни ток у скупштини, а после због болести. Но при свем том Миша не изговори сам ову реч, и ако се рачунао речитим човеком, већ предаде је написану Груићу да је прочита. У речи овој Миша благодарећи скупштинарима, што су га изабрали за председника, он је поглавито ударао на то: да је од сада част његова везана са радњом скупштине; да он пошто га је судба у свему богато обдарила, жели само једно, а то је да сачува поштено и добро име, и да ће он у приликама, као што је ова сада бити од по-

моћи своме народу: „срећан је човек, кога прати благослов народни, вељаше Миша; али је тешко томе на кога се нада цео народ.“ За тим Миша представљаше себе као човека, који се не подаје маштама неискусне младости, већ као човека који је проникнут искреним чувством љубави према народу, и отачбини, и који се стара, да све иде својим редом и законитим путем. „На све ће доћи ред, продужава он; — само нека сваки од вас буде трпељив, и не норушава реда. Има питања, о којима треба млого мислити, и ако она буду изнешена на решење, не ћемо тражити да се реше истога дана, јер можемо се покајати што смо их решили овако, а не другојачије. Треба дати људима времена да о свему добро размисле; у таквим пословима, хитање је увек шкодљиво, а одлатање и обозривос никада. Ми ћемо се саветовати, договарати полако, паметно, и пристојно, као што доликује посланицима српског народа. Нико нема права, да пита скупштину, да ли се она саглашава са његовим мислима; то право припада само једном председнику скупштине, а поред тога мишљење скупштине, види ће се при гласању. Од сад ми ћемо тако и радити.“ Прочитана реч председника, учини разан утисак на посланике. Чиновницима и члановома кајмакамске партаје, учинила се безпримерно добра. Привржници Обреновића, види ли су по речи председника, да он жели управљати покретом народним, и да прихвати управу у своје руке кад се књаз збаци. Народно-либерална партаја, видила је да председник покушава са овом речи узвисити свој положај, који су они — либерали, својим радом на предходним састанцима у неколико ослабили; уздићи свој „врховни“ значај у оном магновењу, кад се цела земља спремала да промени свог поглавара, а у исто време да спречи мешање либерала у послове народне скупштине. Неки опет, видећи да Миша није хтео сам изговорити реч, већ дао је на прочитање секретару, изводили су, да је Миша хтео са тим да подражава књазу, који је дао беседу представнику да је прочита.[1]) Својом речи Миша је хтео показати, да се тек сад одпо-

[1]) Овде је погрешно казато представнику, на место начелнику министарства.

чиње прави посао, ради кога је народ послао своје посланике на скупштину. У том смислу, реч је произвала одобравајући утисак. Шта више и крајњи либерали, којима се није допадала опомена на варљиве маште неискусне младости, нашли су да је боље придружити и свој глас општој изјави признателности, која је грмила са свију страна скупштине и преузнашала мудрос председника. Кад се стишале похвале, Миша рече, да има реч београдски посланик Мијајло Барловац.

Барловац изађе на говорницу и стане говорити дугу беседу нешто на памет, а нешто из артије. У овој беседи набрајаше Барловац тегобе народне, и окривљаваше за њих владу. У свом говору, он почешће викаше: „зар није тако браћо.“ Барловцу сви одговораху: „тако је све! тако.“ Председник заједно за Барловцем запиткивао је скупштину, зар није тако, а заборавио је да је он мало пре објавио, да само он има искључиво право, питати скупштину за њено мишљење. После Барловца узе реч Сима Протић, председник суда, округа смедеревског. Он доста лепо доказиваше, да народ српски, који је крвљу своја права задобијо, може имати своју сопствену владу, у лицу књаза и совета. А кад је тако, онда књаз и совет добија право од народа, а не народ од књаза и совета. „Ако је тако, вељаше Протић, онда народ има право да узме књаза и совет на одговор, за дела, која су учињена противу устава, и интереса народних.“ Затим Протић поброја све редом злоупотребе владине и предаде скупштини тужбу противу владе. Председник упита посланике: „Је ли тако браћо.“ А сва скупштина повика углас: „тако је све! тако.“ А неки додадоше још и то: „Народ може свакоме судити! то се више не може трпити!“ Оба беседника, Барловац присталица кајмакамије, и Протић приврженик Обреновића, изјаснише се противу владе, а обојица беху људи речити, да је глас њихов потресао целу скупштину. После њихова говора наста у скупштини нека живост и самопоуздање, на место пређашњег ћутања и бриге. Тада опет узме реч Барловац, па тихим гласом објави, да ће да прочита тужбу противу књаза, и почне читати акт, који је саставио Гарашанин, за ону скуп-

штину, коју је мислила саэвати владина опозиције, у време доласка у Београд Етем-Паше. У тужби се наброја шест разних врста преступа: кнаэ је погазио уставна и законска наређења односно законодавне власти у Србији; он је погазио старо скупштинско право народа; он је радио на супрот уставних и законских наређења у администацији; исто је тако вређао законске наредбе, односно судске власти; није поштовао законе, који ујамчавају личну сигурност, и слободу грађана. Најзад, он је газио законе, који осигуравају сопственост.

Докази за сваку кривицу беху акта, из разних архива или сведочбе, појединих лица, а спомену се и закони, противу којих су ове кривице учињене.[1]) Што се више читаше ова тужба, то све више растијаше ропот и огорчење народних посланика. На почеста запиткивања беседника: је ли тако браћо?“ скупштина непрестано одговораше: „тако је све! тако.“ Напослетку неки од посланика повикаше. „Па које свему томе крив?“ И кад Барловац сам повика: „ко је крив за то.“ И одмах сам одговорио: „ја мислим браћо, да је свему томе крив кнаэ што народ пати,“ — тада и цела скупштина повиче у глас; „он је крив, он.“ Председник трипута питаше скупштину: „велите ли сви да је он крив,“ и сва три пута цела скупштина с највећом виком одговори. „Ми сви велимо да је он крив.“ Тада Миша Анастасијевић трипута запита: „хоћемо ли то да трпимо и даље?“ на шта сва три пута доби одговор: „не ћемо!“ Тад говорник запита: „Шта нам треба сад радити? шта ћемо да тражимо од њега.“ „Оставку, оставку!„ беше општа вика. Председник уставши заэвони и три пута запита: „јесмо ли сви за оставку.“ Посланици устав на ноге повичу: „оставку, оставку, оставку! не ћемо га више.“ Миша Анастасијевић обрати се секретарима с речма: „Господо секретари! заведите у протокол одлуку скупштине, да се од кнаэа иште оставка; напишете и саму оставку, коју ћемо му послати да је подпише, а напишите и акт којим ће се оставка спровести кнаэу.“

Акт скупштине, који је још раније спремљен, и на кнаэа упућен гласио је:

---

[1]) Види Русију и Србију књигу II. стр. 647—653.

„Народна скупштина у име народа српског у данашњем заседанију своме изјавила је једногласно жељу свега народа србског, да ви дате оставку на достојанство књаза србског, и да власт своју предате народној скупштини. Народна скупштина шиље вам депутацију једну из средине своје, и предаје јој акт, да га вашој светлости преда заједно са оставком, коју нека ваша светлост изволи потписати. Народна се скупштина нада, да ће Ваша Светлост уважити овај глас народа свог и за љубав среће, мира и спокојства отечества нашег, и Вашег, својевољно се одрећи владе, па као што Вам је 1842. године, скупштина народна владу предала, тако да је и Ви сада Светли књаже скупштини, и чрез њу народу повратите.“

Оставка књажева била је овако написана: „Као што ми је народ српски избравши ме за свога књаза 1842. године, власт и достојанство књажевско поверио: тако ја сада на свеопште захтевање његово предајем данас народној Свето-Андрејевској скупштини сву власт, и књажевско достојанство, просећи народу мом срећу и благослов божији. А све моје чиновнике разрешавам од заклетве положене ми.“

Сад је требало приступити избору депутације, која ће однети књазу оба акта скупштинска и захтевати од њега оставку. „Најприличније би било, вели Стевча Михајловић у својим запискама, да ову депутацију предводи сам председник скупштине; но он се изговараше, да због сротства по кћери са Карађорђевићем не може лицемерити пред њим, нити му поднети акта скупштинска и тражити од њега оставку; већ нуђаше мене да идем у конак, говорећи: „Кад се вратиш даћу ти за то двеста дуката у име благодарности.“ [1]) На ово ја приметим, да треба самој скупштини да изабере и депутацију и онога, који ће је предводити. У ову депутацију изаберу се лица од свију партаја, по један посланик из свакого округа Србије. Стевчи Михајловићу би поручено да депу-

---

[1]) Миша имао је обичај чинити поклоне људима, кад их је зашта молио. Тако он је дао Етем-паши при одлазку из Београда знатну суму новаца под видом зајма, те је за ове новце начинио Етем-паша дворац на Босфору, али зајам није вратио.

тацију предводи. Кад скупштина посла веснике Карађорђевићу са жалосним за њега гласом, она извести о своме закључењу не само совет, него и начелника војеног штаба и месног гарнизона. Акт совету однела је депутација. Скупштина послав депутацију књазу и совету, није се разилазила, већ је чекала повратак депутације од књаза. Кад изађе депутација пред Карађорђевића, саопшти му одлуку народне скупштине и преда акт са оставком да га потпише. „Он узме овај акт, као што вели Стевча у својим записками, отвори га и опет затвори, па запита: Шта хоћете ви сад од мене?“ „Ми хоћемо да ви потпишете ту оставку, јер народ не ће више да му ви будете његов књаз, па за то треба да послушате скупштину,“ одговорим ја. — „А кога хоћете за књаза?“ упита он. „Обреновића“, одговорим ја“ „Али кога Обреновића,“ запита опет. „Књаза Милоша.“ „Заиста, рече он, нема правичнијег избора, он је човек заслужан.“ Као да ми нисмо познавали заслуге књаза Милоша, и као да он сам не зна, да ми не тражимо да се Милош избере, већ да се воспостави наследствено право Обреновића. „Али ви то не можете постићи,“ додаде он. „Немојте се ви о томе бринути, господару, постићи ћемо, ако Бог да,“ одговорим ја. „Ја знам. рече он, да ви то хоћете; али ви не знате да је већ све решено и намештено: кајмаками су већ постављени, и верујте ми, да ви ништа не можете учинити на корист Обреновића; други ће доћи на место њих.“ На ове речи ја одговорим: „Будући се сада цео народ сагласио и одважио да дозове Обреновиће, то нема те силе, осим Бога, која ће томе на пут стати. А и ви видите и чујете, да је цео народ устао на оружје, да достигне своју жељу.“ „Да ви знате, одговори он, као што ја знам, шта је противу вас спремљено! — За подпис оставке, молим вас да причекате до у јутру; нека у осам часова дође г. Стевча, она ће бити готова.“ Али цела депутација повиче: „Сад! Сад!“ На ово он раскопча аљине на прсима и повиче: „Ево убите ме, ако не ћете причекати до у јутру.“ Ја одговорим: „Ако ствар дође до убијања, онда ће се радити друкчије, но ми желимо да се све сврши мирним путем; и ми се надамо, да се и ви не ћете силом наметати,

кад вас народ не ће више.“ Он опет рече: „Ја ћу подписати оставку, и сутра ћу вам је предати у осам часова.“... У време овог разговора улети на врата кнегиња Персида и поче викати. Но Александар је предусретне на вратима, и стане је гурати натраг; но она се одупираше; он је с муком изгура и затворив врата обрне се к нама речма: „Сутра у осам часова оставка ће бити готова; дотле ја вас молим да причекате.“ „Можемо ли се ослонити на вашу реч,“ упитам ја. „Верујте ми г, Стевча,“ одговори он, и ми се тиме задовољимо.“ — Депутација се нашла принуђена пристати на неодступне молбе књаза; али кад су почели излазити из сале, Стаменковићу беше врло тешко на срцу, што поруку скупштине не испунише, него се враћају у скупштину с празним рукама. Он стане молити другове да се врате натраг, али многи су већ били на улици, те мораде и он ићи за њима. [1]) Но било то како му драго, кад се депутација врати у скупштину, Стевча Михајловић јави, да књаз не може дати оставке до у јутру, а на то да је пристала и депутација. За тим дође депутација, која је ишла у совет, с извештајем, да су советници примили акт, који је њима скупштина послала, и да се они не противе жељи народној. Одмах за овом депутацијом и сам совет пошље народној скупштини, своју депутацију, у којој су били: Вучић, Гаја Јеремић, и Ранко Матеић, са питањем из каквих је узрока скупштина тражила оставку од књаза. Њима је одговорено, да је свима познато зашто се оставка тражи, а ако је нужно, скупштина може послати совету цео списак злоупотреба највише власти. Советници оду, и скупштина се разиђе у два и по часа, по подне.

Међу тим књаз позове к себи све конзуле, и обрати се за савет турском комесару, Кабул-Ефендији и београдском Паши Осману. Он приповеди конзулима шта се збило тога дана, и поиште савета од њих, шта ће да ради, јер он рачуна, даје скупштина прекорачила границе закона. Конзули одговоре, да ће они известити о томе своје владе, али су у тој ствари биле надлежне суђаје, советници и Министри књажеви. Портин комесар и Паша

[1]) Види: „Живот Андрије Стаменковића“ стр. 35.

такође не дадоше кнезу никаква совета, него обећаше да ће потражити упутство, телеграфским путем, из Цариграда. После тога одмах се разнесе глас, да кнез намерава обратити се народу и да хоће с војском да бега у Крагујевац. Овоме се могло веровати; но безкарактерност Карађорђевића, који се са свим збунио од подстрекавања родбине и коначара, од околишећих одговора турских чиновника и страних конзула, — није дала ни мислити да ће се одважити на какав год одсудни корак. Но при свем том, цела се варош бејаше узрујала, и велике гомиле наоружаних београђана, обколише конак и заузеше пут, који води Крагујевцу. Тада се вође Кајмакамске партаје реше, да зграбе у своје руке ток ствари, а да би успешније могли радити науме, преместити скупштину, из њеног обичног стана, који је у тако опасном комшилуку био, са касарном пуном војске, у најлепшу тада салу београдске гостионице „код Српске круне,“ која је била из међу куће Вучићеве, и Мише Анастасијевића, према кући Гарашанина на домаку градских бедема, наперених турским топовима. Миша и Гарашанин, дођу у гостионицу, и први као председник скупштине, разашље момке народним посланици с позивом, да се сви скупе у новоспремљену за њих зграду, коју је Миша за сваки непредвиђени случај најмио на три месеца, за 600 дуката још у Новембру месецу. Посланици, којих се већина налазила у гомилама народа, скупе се и готови су били да пођу на позив. Са узвишеног раскршћа теразијске улице, која се пружа од конака до града и до пређашњег стана скупштинског, виде се оба пута: на десно жива улица, која води „Српској круни“, бившој у рукама присталица кајмакамије и под заштитом турских топова, а на лево улица, по којој се спуштало скупштинском стану, на који су били наперени топови из касарне, под управом рођака кнежевих. На десној страни беше много света, а на левој не беше никога; тамо беше потпуна сигурност, а овамо очевидна опасност. Гомила скупштинских посланика већ готова беше да се крене теразијском улицом на десно, кад Андрија Стаменковић, још једнако узнемирен неуспешним преговорима с кнезом, одвоји се и окрете на лево. Њему повичу: „Кућеш тамо?“ а он одговори:

„На скупштину, где је она и до сад била.“ „Овамо је сад скупштина,“ говораху му показујући руком на десно; он одговори само: „Ја волим бити и под страхом од српских, но под заштитом од турских топова. И ја хоћу онде, одакле ће народ да решава,“ па наже даље.[1]) Тада се сва она гомила упути за њим, а осталим посланицима бише послани људи, да јаве да ће се састанци скупштински држати на старом месту. За посланицима упути се и народ. Већ се беше почео ватати вечерњи сумрак, кад се посланици народњи искупише у дворани, а на дворишту и оближњим улицама искупили се беху наоружани Београђани. Забринуто погледаху вође либералне партаје на слабо осветљену дворану скупштинског састанка, на разнолику гомилу посланика с црвеним фесовима, са сјајним сребрним пиштољима за појасом и са стегнутим под пазухом сабљама у позлаћеним канијама; забринуто погледаху и на оближње улице, које покриваше вечерњи сумрак, и које беху препуне народа, окићеног разноврсним оружјем. Ту је морао доћи и Миша Анастасијевић, ког је на то склонио Гарашанин. Он отвори овај ванредни састанак. Одпочне се препирка о томе, шта треба да ради скупштина према разнесеном гласу о намери Карађорђевића да бега у Крагујевац. И реше, да још једном покушају путем преговора. Одреди се депутација, и оде у совет, који се био скупио у књажевској канцеларији, с питањем, да се советници одсудно изјасне, пристају ли они уз народ, и ако пристају, онда нека настану код кнеза, да он до сутра потпише оставку и преда власт народној скупштини. Депутација морала је чекати одговора читава два часа. Савет, добивши питање од скупштине, дуго се саветовао о тој ствари заједно са попечитељима, који су позвани у седницу. Неки од советника, који су били родбина и у ближим одношајима са породицом Карађорђевића,[2]) само су ходали из канцеларије у дворану и обратно. Дворска партаја, која је тако горда била, кад је имала неограничену власт, сада се распршти, и сваки је мислио само о себи. Неки

---

[1]) Види: „Живот Андрије Стаменковића“, стр. 36.

[2]) У књизи стоји „Обреновића“, но то је сигурно штампарска погрешка.
Превод.

су били за одсудне мере, да се прибегне војеној сили; но за то није имало способних људи, који би руководили борбу са народом. Највише од свију била је за одсудне мере, књагиња Персида; она је наговарала мужа да иде у Крагујевац, премда је ово бегство било готово немогуће од народа, који се одмах беше латио оружја.

Карађорђевић колебао се и најзад реши се, да позове советнике и попечитеље, те да чује од њих шта треба предузети. Совет који је дужан био, и скупштини дати такав одговор, јави се књазу. Карађорђевић је тражио помоћи у својих советника; но неки од њих, не само да му је нису дали, већ су плашили књаза са опасностима, које он може навући на себе, противећи сѐ народној вољи. Карађорђевић не доби ни од советника ни попечитеља ни једне речи, која би га утјешила. Они оду од књаза у намери, да одговоре скупштинској депутацији, да они потпуно пристају на решење народне скупштине, и у исто време да саопште, да књаз не прима никакве совете, и да још није потписао оставку.

Док је скупштина очекивала одговора од советника и попечитеља, Карађорђевци и присталице кајмакамије, старали су се навести скупштину, да објави, да је књаз збачен и лишен врховне власти. Карађорђевци су ово радили с намером, да изазову скупштину на овако крајњу меру, а за тим да је окриве за насиље и против законе поступке. Кајмакамци опет имали су другу намеру: они су мислили кад скупштина збаци књаза, и док је још збачени књаз у двору, да узму у своје руке врховну власт пре, него што се други књаз изабере. Уставобранитељска партија, у којој би се по паду Карађорђевића, могла сваког минута постићи пређашња слога, подпусти у скупштину нарочите људе, од својих присталица. Ти људи успев изазвати — из скупштине неколике посланике плашили су их, да се књаз противи скупштини, и да бајаги намерава употребити војску, па су их наговарали, да извичу у скупштини да је он збачен. Оваку су мисао распростирали међу гомилама наоружаног народа, који је чувао скупштину, у случају кад би ова подбадања имала успех, могла су произаћи двојака сљедства: скупштина или не би успела да донесе никакве одлуке ни о

новом књазу ни привременој влади, и тада би совет још исте вечери, саставио владу, какву би хтео Вучић; Гарашанин, и Миша Анастасијевић, с којом би се сутра дан скупштина морала измирити, ако би желила да избегне нове свађе и нове опасности; или ако би скупштина, објавила да је Карађорђевић збачен, па прогласила новог књаз апо свој прилици Обреновића, и одма саставила привремену владу, онда би то нринудило оба дела, уставо-бранилачке странке, која су дотле у неслози била да се према скупштини сједине и сложе; а како се све налазило у рукама ових партаја, а имали су пред собом целу ноћ да удесе начин свога рада, то би оне могли сутра дан распустити скупштину, растерати вође народно-либералне партаје, и тако осујетити успех Обреновића. Ево за што су вође сједињених либерала, и приврженици Обреновића, похитали да обуставе такав корак у скупштини; а како су имали у њој много својих једномисленика, то су и успели. Кад се врати депутација, са одговором из совета, заведесе у протокол њен извештај, и закључи се састанак с тим, да се до сутра чека књажева оставка, а у случају кад он не би дао оставку, да предузме друге мере.

Било је око осам часова, кад су се скупштинари почели разилазити. Но тек што је председник са посланицима показао се пред скупштином, народ повиче из гомиле: „немојте изилазити напоље! не ћемо вас пустити, док не свршите народну ствар.“ Неки посланици почеше се инатити с вођама светине, но њих нико није хтео да чује, и само се чула вика: „не пуштајмо.“ Чланови скупштине врате се у дворану. Миша Анастасијевић јави, да је наоружан народ окружио скупштину, са свих страна; не да никоме изаћи. и виче: недамо скупштини разићи се: „док не сврши ствар.“ Сви народни посланици, незнајући шта да раде, скупе се око стола председникова. Вођи народно-либералне партаје сете се, да њихови другови, који су били међу народом и руководили га, нису увиђали замку, која им је бачена, јер они не само да нису одвраћали народ, већ су га још подбадали, да не да скупштини разићи се, док не објави, да је Карађорђевић збачен, јер такав су значај имале речи: „док не сврши народну ствар.“ Тада после минутног коле-

бања изађе на доксат скупштинског дома Јеврем Груић. Он најпре изазове оне пријатеље и другове своје, који су били са народом као: Ранка Алимпића, Јована Бели-Марковића, Јована Димитријевића, Стевана Ћирића, Васу Мацаревића, Стевана Лукића, и друге који су били оближе. Он им у кратко објасни право стање народне ствари, и да је преко нужно оставити све до сутра, због тога замоли да се пропусте чланови скупштине. Кад су саслушали Груића, они усвоје његово мишљење и разиђу се по гомили народа, да га стишају; а сам Груић обрати се народу с речма: он запита најпре: „Браћо! Знате ли ви ко сам ја, и шта ћу да вам кажем?“ и не чекајући на одговор продужи: „Ја сам именом Јеврем Груић, по жељи тај исти, који је са вама заједно бирао београдске посланике, по звању секретар скупштине.“ „Знамоте сви, говори!“ повиче народ. Груић упита: „Имате ли поверења у мене? Верујете ли, да хоћу то исто што и ви.“ „Верујемо, верујемо!“ повичу са свих стране. „Говори слободно.“ Сад Груић одпочне своју реч: „Народној скупштини није противно, што сте се ви скупили око ње тако наоружани. На против њој је врло мило видити вас око себе у таком броју, и такој слози, где чекате да се сврши народна ствар. Али молим вас помислите, ко заседава у овој кући? — избраници целог народа, посланици, које је цела Србија послала у Београд. Па зар тим људма недате проћи? зар ви хоћете, да непријатељи још ноћас оберу два плода; да разгласе по народу, да су Београђани обсели народну скупштину; а ван Србије да разгласе, да српска скупштина није слободна, и тако да вас на једанпут оклеветају пред народом и острамоте пред осталим просвећеним светом? зар ви уместо да слушате народну скупштину и помажете јој, ви хоћете да је угњетавате? Београђани чујте добро! Све што сте ви досада радили, све је било мудро и родољубиво; нисте учинили ништа такво, од чега би се стидити могли. Немојте ни сада радити то, што би могло навући клевету на престолницу. Ослоните се на мудрос скупштине, која ради по познатом и поузданом плану. Не остављајте скупштину, али немојте јој ни сметати; останите, па будите свакада готови да јој можете, звани и незвани, помоћи кад

буде потреба и случај. Немојте мислити, да ће народни представници показати мање одважности патриотизма, него ви, кад настане време да се реши велика народна ствар. А сад отворте пут посланицима да прођу слободно.“ — Отворте пролаз скупштинарима,“ повичу људи, који су управљали народом, а за њима сва гомила. Народ се разклони, и народни посланици прођу, а за њима сва гомила наоружана народа, упути се на дворску улицу, где је се народ давно већ скупио и опколио конак.

Тај покрет народни није био већ тајна у двору. Забуна књаза, беше у највећој мери, и он поплашен опасностима, које му представљаше Гарашанин, ако се узпротиви, неказујући ништа својој жени, седне у кола Гарашанинова и заједно с њим прокраде се у град, где га приме Паша и комесар Портин. Кад се курталисао на овај начин Карађорђевића, Гарашанин оде да се договара с Мишом Анастасијевићем, и члановима совета, који су припадали њиховој партаји. Ту се договоре, да Миша сутра предложи скупштини, да она прогласи, Карађорђевић збаченим с престола, почем је оставио свој народ; а кад се то изврши, да совет пошље скупштини депутацију, која ће се с њом договорити о постављењу привремене владе, која би се саставила од лица, што су већ одређена султанским ферманом, а ова лица споразумела би се после са советом о даљем раду. Ужи круг народно-либералне партаје, такође одма дозна о бегству Карађорђевића. Њих известе Београђени, који су стражарили, по разним крајевима вароши. Либералци одма се договоре шта сутра да раде, они су већ знали да ће Миша предложити да се књаз, који је побегао лиши књажевског достојанства; знајући то, они су се спремили, да изврше план, који су саставили још на првом скупу свом, т. ј. да скупштина прими врховну власти, да се Милош прогласи за књаза, да се оставе на својим местима сви министри, о совету да се прећути, Стевча Михајловић да се постави за врховног заповеднина стајаће војске и управе в. Београда, а помоћници да буду Ранко Алимпић, и Јован Бели-Марковић. Неколико људи из ширег круга, [1])приме на себе тај посао да исте

[1]) Ранко Алимпић, Јован Бели-Марковић, Филип Станковић, Стева Лукић, Јован Димитријевић, Васа Мађаревић, Стеван Ћирић, Мирко

ноћи упознаду, кога треба од скупштинара са предузетим планом, али у исто време, да се старају сакрити ствар од кајмакамске партаје. Груић* спреми прокламацију о збачењу Карађорђевића, и воспостављењу Обреновића, и указ, којим се постављају нови начелници, Милан Јанковић, препише прокламацију у седам комада, за четири министра, совет, управитеља војске, и управитеља вароши, а указ у три комада — два за мало час споменута надлежатељства, а један за министарство унутрашњих дела. Тако исто договоре се, да Сима Протић, одма чим буде објављено да је књаз збачен, предложи скупштини све оно, што је у прокламацији и указ, а кад његови предлози буду примљени, одма да се ова акта разшаљу куда треба, пре, него би устала противна партаја, ма шта да учини. Људи, који су мислили да се Карађорђевци и кајмакамци могу сјединити и приступити каквим одсудним мерама, нису спавали целу ноћ, бојећи се да ове партаје несаставе још до зоре привремену владу. Но кајмакамци су се строго придржавали обичних за њих формалитета и преварени пређашњим оклевањем народно-либералне партаје, у питању о збачењу књаза, нису се надали да ће та партаја тако брзо и тако одсудно приступити да реши ту ствар.

У четвртак, 11. Декембра, светло зимње јутро затекло је двораћ без књаза, касарне пуне војске под оружјем, улице исто тако пуне оружаног народа. У совету бејаху се сакупили сви чланови његови и попечитељи, чекајући ту извештаја од скупштине, да ли је она усвојила предлог, који јој је морао поднети Миша Анастасијевић, па пошто добију такав извештај, спремали су се да одмах предузму државну управу. Скупштина се отвори у 9 часова. Пошто се прочита протокол прошлог састанка, Михајло Барловац и Сима Протић, примете да је пропуштено у извештају друге депутације, која је код књаза ишла, ставити, да су советници били код књаза и склањали га да подпише оставку, а књаз је одговорио, да ће пре умрети, него подписати оставку. Сад устане председник и јави, да

Бакалин*, Петар Голубовић, Ђорђе Николић, Игњат Васић, прота лознички, Павле Башкалфић и многи други.

кнез није одржао обећање, дато скупштини, да ће јој до сутра одговорити на њен захтев, и скинути са себе власт, него је још ноћас побегао у град, и таким начином издао своју отаџбину и народ. На то скупштина одлучи послати нову депутацију у совет да се извести где је сада кнез, и да ли је он доиста издао отаџбину и народ. Депутација донесе извештај, да су председник совета и министар унутрашњих дела потврдили оно, што је председник скупштини јавио. Одмах за тим стигне акт од совета, у ком јавља скупштини, да је он јуче по жељи њеној ишао кнезу, но он није примио његових разлога, и да совет дели жељу скупштине о Карађорђевићу. Пошто овај акт би прочитан, Миша Анастасијевић обрати се скупштини са свечаним изгледом: „Браћо! шта треба да радимо са оваким издајником? Ја мислим да га збацимо!“ а сва скупштина повиче: „Да се збаци! да се збаци!“ Миша продужи: „А има ли народ право да збаци недостојног кнеза? Ко му је дао достојанство и власт кнежевску, ако не народ? Ако га народ може поставити, оно га може и збацити; велите ли браћо и ви сви тако?“ На то сви одговоре: „Велимо: народ га може збацити; народ даје, а народ и одузима власт.“ Миша по обичају три пут понови питање о збачењу Карађорђевића, и сва три пута разлегали су се по скупштинској дворани одобравајући узвици; за тим он устане и зазвонив звонцетом, објави решење скупштинско овим речма: „Господо секретари! Ставите у протокол, да је данас народна свето-андрејска скупштина у име целог народа српског збацила кнеза Александра с кнажеског достојанства.“ Секретари приступе као да пишу. За тим наступи тишина. Но ову прекине председник новим предлогом: да се о овој одлуки скупштинској извести, или преко депутације или написмено Осман-паша и Кабули-ефендија, а преко министра спољашњих послова, да се јави и консулима гарантних сила. Неки од званичних посланика примете, да би о томе требало известити и совет, а представнике портине да не треба извештавати непосредно, већ само преко министарства. Председник преда секретарима и ове одлуке скупштине. За тим наступи опет ћутање. Така је тишина владала и око скупштине. Могло би се мислити, да на пољу нема живе душе,

да се није кроз прозоре светило оружје, с којим се беше окитио сакупљени народ. Само кадшто приближавали су се прозорима људи, који су делили мишлење народно-либералне партаје, и шапутали на уво познатим посланицима: „Хоће ли скоро?“ Мало за тим секретари даду знак очима Сими Протићу, и он изађе на говорницу. После кратког ћутања, које удвоји општу пажњу и изненади председника, Протић се обрати скупштини с речма, које потресу све скупштинаре. „Збацивши књаза Александра, ми смо оставили земљу без главе. Ја мислим, браћо, да не треба оклевати; не може се оставити народ без главе. Скупштина, која је у име народа збацила Карађорђевића, дужна је у име народа одмах прогласити за књаза онога, кога цео народ хоће. Дакле кажите сад, браћо, сви кога хоћете за књаза?“ Сви посланици скоче на ноге и повичу: „Милоша Обреновића! А то се баш и желило!“ Неки похитају те отворе прозоре, док се још орило по скупштини: „Хоћемо Милоша, живио књаз Милош!“ а народ с улице прихвати и на све стране заоре се узвици: „Милоша! Живио Милош!“, који се узвици понављали више пута хиљадама гласова. Председник скупштине седаше у почетку као скамењен. Сима Протић, причекав док се утиша вика, опет стане говорити, да књажевску власт треба скупштина да узме на себе; и да је чува до доласка књаза Милоша, а кад овај дође, да је преда њему, а ником другом. Скупштинари то одобре. Протић продужи, да је скупштини потребно имати човека, који ће вршити њене налоге, и који би је чувао заједно с народом, па предложи, да се постави за начелника војске и управитеља вароши, Стевча, а за његове помоћнике Алимпића и Бели-Марковића. Скупштина одобри и тај предлог. Тада Груић да Протићу прокламацију и указ да прочита, што буде такође примљено. Међу тим Груић стави скупштински печат на све екземпларе, који су за раније били спремљени, и поднесе их на подпис председнику и опуномоћеним подписницима од сваког округа. Но Миша Анастасијевић већ је био дошао к себи, и не желећи подписати поднешена му акта, стане говорити: „Браћо! што год радимо, треба да радимо редом; најпре треба да саставимо акт о збачењу књаза,

и да га сви подпишемо; за тим да саставимо акт, о воспостављењу књаза, и њега такође сви да подпишемо; то ће бити најбоље, па тек онда можемо издати прокламацију.“ Такав предлог, рекао би да је више јемчио за решења народне ствари, али је одузимао опет много времена, кад би свих 437 скупштинара морали подписивати сваки акт за себе, и тиме би давали могућност привржeницима Карађорђевића и присталицама кајмакамије, који су имали у својим рукама совет, војску, толике чиновнике у самој скупштини, и у опште све користи, које даје државна власт и слога према општој опасности, да нађу сва срества те да за време састанка скупштинског спрече потпис акта о воспостављењу Обреновића и обнародовању прокламације, па би тим начином и сам тренутак одушевљења успомене о Милошу могао остати само као једна успомена. Но противсловити томе предлогу председника, који је изгледао са свим законит, није се нико одважио, и скупштина га прими. Секретари, не губећи времена, напишу оба акта, а за тим Груић објави: „Браћо! решења која сте ви донели, готова су,“ па пошто прочита оба акта један за другим, не чекајући да сам председник запита скупштину, обрати се њој с питањем: „Ако их одобравате, онда да не би устајали два пута ради потписа, боље је да их ставимо један поред другог, па заједно оба да се потписују.“ Скупштина одговори: „Одобравамо!“ Груић дода: „Ако то одобравате, онда ће те наравно одобрити и то, да опуномоћени потписници у исто време потписују и прокламацију и указ, те тако ће све брже бити свршено.“ Скупштинари одговоре: „Нека потписују, тако је боље.“ Груић поднесе сва акта Миши Анастасијевићу да их он први потпише, но он не хте, говорећи: „Подајте другима нека се потписују, а ја ћу после.“ Тада секретари ставе оба акта заједно на сто, и позову посланике да их потпишу. Бојећи се дађег одлагања и не чекајући док се сви посланици потпишу, Груић обрати се скупштини с овим предлогом: „Браћо! није паметно остављати толики народ у нестрпљењу и у неизвесности; треба одмах огласити јавно пред њима и обнародовати шта је одлучила скупштина, те да они сви знаду на чему смо. А то се може лако учинити, ако одобрите

да се са доксата прочита прокламација и указ, док скупштина потписује ова акта.“ Скупштина одговори: „Одобравамо!“ Предложе Миши да изађе пред народ с неколико скупштинара и секретарима, но он не хтедне. Тада оставив неке од својих другова да пазе за потписом акта, Стевча Михајловић са неким посланицима народно-либералне партаје и Обреновићеваца заједно с Грујићем, изађе на доксат, и кад народ престане викати: „Живио Милош Обреновић!“ Груић покаже прокламацију, обрћући је на све стране и показујући на скупштински печат, као знак законитости, а за тим упита: „Видите ли и познајете ли овај званичан акт и закониту прокламацију народне скупштине?“ Народ повиче: „Знамо, читај!“ Груић продужи: „Народна скупштина, која решава у име целог народа, жели, да би знали сад и ви и цео народ на чему стојите, па за то је послала нас, да обнародујемо и пред вама ову прокламацију њену, која ће се скоро разаслати по свој земљи.“ Прокламација, коју је секретар нрочитао, гласила је: „Народна скупштина у име српског народа објављује слeдујуће: Почем су безаконија књаза Александра Карађорђевића у скупштини претресена, и почем се она уверила, да се њему не може и даље поверена му влас књажеска оставити, то је народна скупштина, желећи и у сваком часу чувати достојанство књаза свога и штедити чест имена његовог, решила — и јуче једном депутацијом замолила књаза, да би за љубав среће и спокојства и нашег и његовог отечества, својевољно се достојанства књажевеког одрекао.

Књаз је изјавио жељу, да се до јутрос причека, и депутација скупштине снисходила је овој жељи књаза нашег, па је обећала да ће се до јутрос чекати.

На грдну жалост и срамоту, књаз не одржа реч, но шта више изневери земљу и народ, јер ноћас пре поноћи тајно у град утече.

Због тога је народна скупштина у данашњем заседанију своме једногласно закључила и проглашује: да је књаз Александер Карађорђевић збачен са књажеског достојанства, и да је власт књажеску изгубио; које скупштина свима властима и свему народу обзнањује.

Па почем је тако земља без поглавара остала, то је народна скупштина, имајући на уму жеље народа и сматрајући на потребу државну, једну династију са правама насљедства имати и налазећи да се и жеље народа и потреба државна са фамилиом Обреновића задовољава — у име народа у данашњем заседанију проглашава:

Да се пређашњи књаз Милош Обреновић воспостави на достојанство књаза српског, са правама насљедства, која су фамилији његовој у мушкој линији уставом дарована.

Но како ће проћи неко време, док нам књаз Милош Обреновић у Србију стигне и власт прими, а потребно је да се дела земаљска и дотле одправљају: то је народна скупштина закључила узети и узела је сву власт на себе, коју ће одправљати дотле својим путем, док књаз Милош у Србију не приспе, и онда ће му одма књажеску власт предати.

Попечитељства остају према скупштини онако исто, као што су према књазу била.

Народна скупштина објављује ово свима властима и свакоме Србину, и препоручује: да се мир у целој земљи најбрижљивије чува, да народ у највећој слози и братској љубави живи, и да се свачим наредбама скупштине поверава и њене заповести точно извршују.

Тако утврђено и проглашено у засједанију српске народне скупштине у Четвртак, 11. Децембра, 1858 год. у Београду. № 57.“
После прокламације Груићу је требало прочитати указ, којим се постављају нови начелници над војском и Београдом.

Међу тим советници који се беху сакупили у здање советско, и попечитељи чекаху кад ће долетити глас да је скупштина оборила Карађорђевића. Чекаху да она пошље сама депутацију, која ће јавити тај глас, на онда да се приступи избору привремене владе. И гле, наједанпут један од полицајаца, што беху растурени путем, из међу совета и скупштине, дојури и отворив врата, где су седили дојакошњи сурадници оборена књаза, који су му већином, сами јаму копали, и повичу „књаз је збачен?“ Лица млогих советника разведрише се од задовољства. Но још се није први гласоноша

ни одмакао од советских врата, а то дојури нов весник па повиче: „прогласише кнеза Милоша!“ Као гром порази ова неочекивана вест сурадене бившега кнеза, који се мало час радоваху његовој пропасти. Сва се седница узбуни, један што је туна био рећи ће опору реч: „неможемо ми пљувати па онда лизати.“ Вучић и Гарашанин па онда и други одсудно објаве да никако не ће Обреновића. Советници и попечитељи који се вајкаху да избор Милоша скупштином нема за њих никакога значаја, мишљаху да треба послати скупштини депутацију која ће изабрати привремену владу пре, него што и скупштина објави своје одлуке. Још у очи тога дана кајмакамовци се надаху да сами изберу привремене управнике. Сад они видеше да се мимо скупштине то не може отпочети, и ту се ослањаху на свој појав у средини њезиној како би се учинио утисак на посланике и народ. Акт о привременој влади, беше већ спремљен, но неслога то зло, које је вечито владало у световању советника и попечитеља — и сад им оте прилику да се на време појаве у скупштини. Препираху се о томе, ко да уђе у депутацију. Не допадаше се баш свакоме та почаст. Вучић на кога, сви наваљиваху с молбом да он предводи депутацију, двоумљаше и оклеваше као и свагда кад су се дешавали важни догађаји, и кад се осећала потреба у њему. Он стаде говорити да се сад нема куд и да се не ће он само за бадава брукати. Уз то он пребациваше да је ваљало ићи на скупштину кад је било томе време, али га они тада не хтедоше пустити. Корео је све да га сад моле сви, јер им је потребан, а после ће сви окренути леђа, и т. д. све на један калуп. Вучић не хте управ казати шта он хоће. Али млоги помишљаху да стари властуљубиви војвода мишљаше тада о оној главној улоги коју је играо 1839. године, пре што ће Милош бити збачен, и 1842. год. пред што ће Карађорђевића изабрати, и 1845 године, кад се стишавала Стојанова буна. Он је изнова хтео да га совет обуче титулом „народнога вође,“ и тада би он управио преврат по својој жељи. Али је жалосно искуство већ одавно показало шта значи, дати Вучићу у руке неограничену власт. Томе би се Гарашанин први најодсудније успротивио. Овога пута де-

магошко преклапање Вучића није ништа учинило. Најзад кад сви навалише на то, да и он иде са депутацијом, и кад се Алекса Јанковић подпредседник совета сам намету, да и он иде с њим — онда и Вучић приста, и оде у скупштинску кућу, праћен Јанковићем, Лазаром Арсенијевићем, советником и још трима попечитељима, где је био и Гарашанин. Они се примакоше вратима скупштинским у оној мах када Груић није био још прочитао народу ни половину прокламације. Наједанпут читање би прекинуто бурним усклицима: „Живио књаз Милош!,“ који се разлегаху у около скупштинске куће, у онај мах кад се и советници и попечитељи појавише. Народ се склањаше пред њима, али је одушевљено викао: „Живио Обреновић“ и та вика непрестајаше, већ све јача биваше, све док советска депутација не уђе у дворану скупштинску. Стевча Михајловић и депутати, који су стајали на доксату, док је се прокламација читала и указ, уђоше сада у нутра. Груић оста и прочита оба акта до краја. Пошто он доврши обнародовање скупштинских одлука, рече: „Од овога часа по праву и закону Обреновићи су закони и наследни владаоци Србије; скупштини припада књажеска власт све, док они не дођу; а ваш војени и грађански начелник и управник, јесте Стевча — са његовим помоћницима. Београђани! од вас зависи да све ово овако и у истини остане!“ Народ је одговарао: „хоћемо! хоћемо!“ но видлосе, да га изненађује појав поменутих лица у скупштини, бојећи се, да они непокваре сав посао; и неки чланови либералне партаје, који су били с народом, шаптаху Груићу: „иди ти у дворану! тамо си ти нужнији, а о нам више не бери бригу!“ Груић се врати у скупштину. Тамо је већ био прочитан акт советски, који беше управљен на скупштину где је позиваше да нађе мере како да се управља земљом, коју је књаз оставио. Пошто се прочита акт, Вучић изађе на председничко место, а Гарашанин на десно од њега, и тихо шапташе депутатима, који су седили с те стране, како се он чуди радњи скупштинској. Вучић стојећи, обрну се скупштини са поздравом: „помози Бог! па онда поче зборити: „Шта је то људи? шта сте ви урадили? За што браћо хоћете, и себе и децу вашу, живе да покопате

у земљу? Што радите тако без договора? За што почињете оно што не може бити? За што избирате за књаза оне које нигда не могу бити, које неће дозволети ни султан, нити и једна велика држава? Ја се не бојим никога, ни икаквог књаза, ни Милоша ни Михајла, ни Александра; мени су ово дали цар (то јест султан), и велики везир. На ове речи његове, стадоше подпомагати неки посланици из клупе, где су седили депутати крагујевачког округа. Они устав и обрнув се осталим скупштинарима, говорише пребацујући им: „Видите шта сте урадили? Хоћете Милоша! ми смо говорили да треба најпре позвати њих (показујући на депутацију) сад ће те знати.“ Вучић настави: „Ја сам говорио са садразамом у Цариграду, великим везиром Али-пашом-па што год он рече цар га слуша. Разговарао сам у Бечу, с књазом Горчаковим, што је сад први министар код рускога цара, говорио сам и са Буолом, првим министром у Бечу, и са Бахом што ведри и облачи [1]), и сви су ми говорили да то неможе бити. Само се срамотите! „Ако овде дођу Обреновићи,“ ту се он ухвати за брк „то га баците у прокод, и затрпајте ме камењем.“ У то Гарашанин упаде у реч старцу који се већ беше почео ачити, и обрнув се депутатима овако рече: „Ми нисмо противни ни жељи ни вољи народа; Зар ми нисмо сазвали ту скупштину?“ „Хвала вам“ одзову се многи. „Ми смо хтели с вама да се договоримо, настави Гарашанин; — но немојте мислити да ми хоћемо нешто друго. Но за Бога! не иде се тим путем. Ако што хоћемо, онда ваља тако радити да буде успеха, а не на сунце, без договора. Ми имамо устав и законе.“ Неколико гласова повикаше: „И ми хоћемо по уставу!“ Вучић ће рећи на то, да је он највише за устав пострадао.“ Но њему прекину великом виком реч, посланици ужичког округа. где је највећма него игде живела у народу успомена о жестоким Вучићевим поступцима, са пређашњих преврата. Један од њих по имену Никола Маринковић повикну: „Ти си први и погазио устав!“ и на ово цела скупштина уста. Вучић је нешта говорио, али се није чуло, од вике Јована Коштуница, из рудничког округа, који под-

[1]) Овај израз, сведоче многи очевидци ове оцене.

викну на депутацију: „Што сте дошли амо? Да се с народом кавжите, или да кварите оно, што је народ начинио. Гарашанин хтеде на ово да одговори, али га нису слушали, Миша Анастасијевић блед још од онога часа од како скупштина удари путем, ко ме се он није надао, заборави на посредничку улогу председника. На место њега ступи Стевча Михајловић, и обрнув се Вучићу и Гарашанину, запита их: „Хоћете ли ви бити с народом или не?“ Вучић срдито одговори: „а зашто се ви не договарате? зашто радите мимо уговора? Вучић није знао, да на световању његових једномисленика, са вођама народно-либералне партаје, није била прословљена ни једна реч о том, шта да се ради, пошто се Карађорђевић збаци, но је се само сећао свога разговора, са Стевчом о ферману. Када Стевча одговори на његово питање: „Пази! не узимај грех на душу! не чини излишних сплетака! доста их је било!,“ Онда Вучић букну, гњевом и загрми: „Знам ја шта ти хоћеш Стевча! Знам! Али нећеш куд си наумио. Нећеш добити то, знај?“ У речима Вучићевим звоњаше увређено подозрење, да се Стевча надао да под Обреновићима игра прву улогу. Стевча плане и ударив руком по пиштољу, који је вазда носио за силавом, а другом показав на Вучића загрми: „Доста је и од тебе било! Не ће од сад бити како ти хоћеш; но или ће онако бити као што је народ установио или не ће бити и нас, и тебе!“ Неки посланици похитају да подпомогну Стевчу, а за њима се подигне општа вика на депутацију. Тада Стевча узе Вучића за раме, и показав му пут вратима, доведе га до њих. Вучић изађе на поље говорећи: „Нека ми испадне и друго око, (једно је изгубио на некелико година пре тога), ако вам дођу обреновићи!“ За Вучићем пође и Гарашанин и остали чланови депутације. Тек што они изађоше на двор, а народ дочека са бурним усклицима: „Живио Обреновић!“ У дворани скупштинској завлада тишина. На лицима многих огледаше се ликовање над побеђеном противном партајом. Да не би советници и попечитељи иоле могли утицати на одлуке скупштинске, Груић поднесе депутатима као неку изјаву од секретара, у којој се говораше: „Скупштински секретаријат обнародовао је житељима Београда, који су

се са људима из других округа сакупили око скупштине, прокламацију, да се воепоставља народна династија Обреновића, са наследним правима, да скупштина задржава себи књажеску власт, док не дође књаз Милош; и указ о начелницима, који ће стајати под управом скупштине. Житељи београда усрдно узеше на се ту бригу да одлуке скупштинске остану у снази; јер по земаљским законима те су одлуке обавезне за сваку власт у Србији, и за сваког српског грађанина.“ Како су обнародоване, скупштина дочека ову изјаву са бурним усклицима „живио Обреновић!“ Ове усклике прихвати народ, пропраћајући њима советнике и попечитеље, што одоше из скупштине. Но у тај мах, врата се скупштинска отворише, и уђе Вучић жалећи се да их народ не ће да пусти, Миша Анастасијевић, замоли Стевчу да изађе пред народ и да каже да их пропусти. Но Стевча одговори, да то и сам Миша може да учини, као председник.

„Он уста и изађе — тако пише у запискама Стевчиним. Шта је говорио с народом не знам, али се он на скоро врати. Ми настависмо наш посао, док Вучић опет отвори врата и повиче: „Ама молимо вас, радите од нас шта хоћете, само нас не држите овди.“ Тада ми скупштина рече: „Изађите и наредите.“ Ја изађох и видех да се народ згрцао са свију страна, посео све изласке, и не да им никуд маћи. И када се ја обрнух народу рекав: „Браћо! за што их ви овде држите?“ мене са свију страна нагрну питати: „За што су они амо дошли? шта су ту радили? куд ће одавде? Је су ли они с нама или противу нас?“ — Ја одговорим: „Они су браћо отпуштени кућама, и из њих не ће никуд излазити. Питати их: хоће ли с нама или не ће — не вреди; они морају радити све оно, што народ хоће. Пустите их нека иду кућама.“ Тај час народ се расклони, пропусти их непрестано говорећи: „Вичите живео књаз Милош!“ — Они викнуше. Затим им рекоше, кад они то вичу, онда нека и капе скину. Они скидоше капе и повикаше: „Живео књаз Милош!“ Тада ја одредим неколико људи, да их прате кућама, да се што год не би с њима десило, и вратим се у скупштину. У радњи скупштинској могла је се опазити нека хлад-

ноћа, брижљивост, пажња. Видило је се да су међу скупштинарима многи, а особито чиновници који слепо вероваху да ће та два лица, која ми мало час испратисмо на врата, имати утицаја на народ и да ће се цела ствар обрнути на њихову руку. Но те наде беху узалудне. И доиста у протоколима скупштинским, записане су ове речи, о посети те депутације. „На захтевање депутације, скупштина је одговорила да је посао већ свршен, и да скупштина остаје при својој одлуци.“ Тада би закључено да се свима властима јави за те одлуке скупштинске. Но када неки чланови скупштине пожелише знати: је су ли се сви подписали на актима, што их је скупштина издала, — то Миша Анастасијевић одговори: „Ја сам противнога мнења, и држим да ви радите неправедно.“ Тада Јанићије Дробњак из Рипња, београдскога округа, приђе к њему од остраг и овако му рече: „Сећаш ли се господине како си се ти заклео у својој кући, да ћеш се држати народа, да ћеш имати на срцу само народне жеље; сад су оне познате, а ти се одвајаш од народа — грех ти на душу!“ Ове речи дирнуше Мишу, и он се тај мах обрну скупштини питајући је: „Желите ли браћо, да и ја подпишем, желите ли сви? Кад скупштина одговори: „Да, да, желимо!“ Миша рече: „Грех на вашу душу!“ Узе перо у руке и подписа акт, да се збацује Карађорђевић, акт да се поставља Обреновић, прокламација и указ у онолоко примерака колико је било потребно да се разашље свима властима. Дајући секретарима подписана акта, Миша је говорио: „Бадава! Ви незнате књаза Милоша, а ја га добро знам: кад сте ви баш хтели тако да радите, боље би учинили да сте узели књаза Михајла: он је човек способан за владу.“ Но либерална партаја сећала је се како су баш противно томе говорили другови Мишини. У осталом Гарашанин, вазда обазрив, само је пребациво либералцима за то, што је скупштина урадила у наточ реда који влада. Он је гаворио: даје свето-андрејска скупштина могла само збацити Карађорђевића, и да није имала пуномоћија да изабере новога књаза; за ту је цељ, по његову мнењу, ваљало сазвати нову скупштину, а да се изабере привремана влада која ће за то време земљом управљати. Али ова

мудровања која изгледаху у неку руку, као правителствена формалистика, немогаше народно-либерална партаја признати за умесна. Нико није имао права и није могао рећи, да је скупштина сазвана да збаци Карађорђевића. Као и све скупштине она је сазвата била да претресе земаљске послове са гледишта народњега добра. Кад је, ослањајући се на овом основу, она имала право да уклони једнога књаза, то с таким истим правом могла је изабрати другог књаза. Сви су разумели добро казуистику противника скупштинских, као прикривање неких тајних жеља и планова које кајмакамска партаја, све још мишљаше да оствари.

По решењу скупштинскоме Стевча је ваљао да узме главну управу над војском и вароши; а Ранко Алимпић и Јован Бели-Марковић да буду помоћници његови; но пређашњи управитељ вароши, Никола Христић, не предаваше им своју дужност без наредбе Гарашанинове, који добив од скупштине прокламацију и указ, нехте послати наредбу, коју је Христић тражио. Стевча Михајловић и Груић морадоше отићи Гарашанину да објасне ову ствар, јер ни успех скупштинских одлука, ни лична сигурност њезиних чланова не могаше бити ујамчена догод је управа вароши стојала у рукама човека, који је се оженио унуком Вучићевом, и који је био верно оруђе оба дела старе уставобранилачке партаје. Кад је вице-председник и секретар изашао пред Гарашанина, то затекоше тамо и Христића. На сав њихов говор Христић је одговарао, да није противан одлукама скупштинским, али да не може испунити њезина тражења без наредбе свога непосреднога старешине. На ово Стевча и Груић обрате се Гарашанину с тим истим захтевима; но министар одговори да му ваља ићи у град, где има хитна посла, и пошто га сврши, онда ће се с њима разговорити. Кад вође народа видеше да није хасна преговарати с Гарашанином, они онда покрену његовој кући грдну руљу Београђана, да они потпомогну захтеве скупштинске. Коста Магазиновић и Јован Бели-Марковић световаху народ да се разиђе, да се може веровати Гарашанину, и да је он дотле радио заједно са скупштином; али народ све више и више непопушташе. Министар се врати из града, и кад дође под

прозоре своје куће, где беше сакупљен силан народ, он запита, има ли народ поверења према њему, и кад доби одговор да има, онда он рече: „Но па кад имате вере, онда за што ми не дате да чиним све као што треба?“ Али се из гомиле зачуше гласови: „А ко ће нам онда помоћи, кад нам стану сећи главе?“ Гарашанин одговори: „Ја јамчим за вашу сигурност; ако когод почне што противу вас, ево вам моје куће и моје фамилије; осветите се на њима.“ Ова упорност министрова нагони вође народне руље, да се махну даљих преговора. Но Гарашанинове речи не могоше умирити народ. Вођама народно-либералне партаје долажаху непрестанце људи, који казиваху, да попечитељи и советници о злу раде; да велика опасност прети оним људима, који су до сад руковали скупштином, да ће се противу народних посланика и Београђана, који потпомажу скупштину, наперити војска; и да ради свега тога ваља отети управу над вароши и војском од оних људи, који су предани пређашњој влади.[1]) Стевча и Груић изнова оду Гарашанину, који је околишећи главни предмет преговора, умирио Стевчу разним обећањима, и овај наскоро оде од њега. Но кад Гарашанин оста сам с Груићем, он онда обрне разговор на друго питање: „Скупштина, рече он, не може вршити књажеску власт; не би л боље било изабрати привремену владу?“ Груић одговори потврђујући то. Тада Гарашанин запита: „Па који да се изберу за чланове владе?“ Груић одговори: „За вас се већ зна, но ко ће бити други?“ Гарашанин додаде: „Треба Стевчу;“ Груић му није противуречио, но пре него што би се и повела реч о трећем лицу, он похита да каже: „А Вучић не може бити — њега ми нећемо.“ Гарашанин ће на то рећи: „Без њега ће тешко бити; ако он не буде изабран, он ће више сметати, боље би било изабрати га, па онда управљати њиме.“ Груић оста на своме, тврдећи да њихова партаја не ће изабрати Вучића за намесника, па ма се због тога с њим са

---

[1]) Тога дана два пут су опомињали Стевчу, да му прети опасност, лично њему и његовим друговима. Једном га опомињаше Милан Милићевић у име руског конзула, и госпођа Ковиљчетовица на ручку код Угричића, која говораше да је то чула у аустријскоме конзулату.

свим поцепали. Неколико минута ћуташе Гарашанин, па се онда обрну Груићу са изненадним питањем: „Кад сте већ изабрали на скупштини кнеза, онда за што је требало читати народу прокламацију? Бар да то нисте урадили!“ Груић се позиваше на народно тражење, да се народу саопште одлуке скупштинске. Гарашанин је на то одговарао: „Ти боље од мене знаш, да то није ред, да се тим путем ништа не добива. Треба се постарати да се опет поврати условљени поредак.“ Груић видев на шта ове речи циљају, одсудно рече: „Што би би, и треба гледати да и даље све иде својим путем.“ — „А зар се, питаше Гарашанин, не може уставити на томе, и не излазити пред народ, док се не одреди привремена влада?“ —„ Већ се више не може уставити одлука скупштинска — тако Груић одговори; — но сад можемо предложити за привремену владу; сама пак скупштина не може стукнути натраг.“ „Добро, — говораше Гарашанин, а да л се не може обуставити ствар у совету, кад му све одлуке буду саопштене? А ви међу тим претресајте друга питања,“ „И тако се неможе радити — одговори Груић; народ тражи од совета једно, пристаје ли совет уза њ?“ Гарашанин прекорно примети: „Боље реци: ја то тражим.“ — „Неможе се човек одвајати од народа,“ одговори му Груић. Гарашанин устаде и погледав на говорника рече му: „Чуј Груићу! ако ствар пође другаче но што треба, знај да у томе не ћу кривити никог другог до тебе, и строго ћу те осудити.“ Разговор сваким тренутком биваше све крупнији; обе стране сипаху прекоре, док у собу не уђе жандар, јављајући да је на теразији пожар. Гарашанин хтеде ићи, али га фамилија не пушташе. Груић изиђе на улицу заједно с народом појури на место где је био пожар, на близу од његова стана. Пожар на скоро би угашен, но у народу разносио се глас, да су ватру подметнули присталице збачена кнеза, да у тој забуни побију вође народно-либералне партаје. Руља је се бунила и спремала да иде кући Гарашанина, који је својом кућом тако непажљиво јамчио за сигурност вароши. Но Стевча заустави свет. Из народа викну на њ: „добро господине, ви браните и одбранићете Гарашанина и његову кућу од нас;

ви може бити мислите, да је само у томе и наша радост, и наша несрећа; али знајте, да су они са советницима и другим чиновницима већ припремили и подговорили војску, противу скупштине. Види ћете шта ће сутра бити." — „Ако је то истина — рече Стевча целоме народу, онда то све разгласите свима Београђанима а и ја ћу издати заповест, да се сутра позатварају сви дућани, и да се сви људи, колико их је год, сутра зором сакупе код скупштине са оружјем у рукама." — „Хоћемо! хоћемо!" викао је народ, и на улицама осташе само малене гомилице да чувају ред, и оне куће где се сакупљаху вође народно-либералне партаје. Мађаревић са својом четом, чувао је кућу где се световаше тесно коло те партаје. Арса Туцаковић, провео је сву драгу ноћ на коњу. Вођама народно-либералне партаје, долазаху неки окружни начелници, да се договоре кога ће трећег да изберу сутра за привременога власника. Чиновници предлагаху Стевана Магазиновића један г од највернијих Гарашанинових другова, који је био тада министар иностраних дела: либералци опет предлагаху Андрију Стаменковића. Но Стевча се колебао, и питање о склопу привремене владе, одлучено је тек сутра дан.

Те ноћи, сазрела је завера противу скупштине, у којој поглавито уделоваху Карађорђевци, уздајући се у војску, којом је управљао Јован Лукавчевић, који је био ожењен сестром Персидином. Заверници се надаху, да пошто опколе војском скупштину, ухвате вође либералне партаје, да сломију значај секретара њезиних, па онда или да потчине скупштину своме утицају, или да је растерају, и предупредив на тај начин повратак Обреновића, да изведу Карађорђевића из града у двор. Они људи који су припадали старој уставо-бранилачкој партаји, и који сада беху снага кајмакамовца, нехтеше да предупреде ову заверу, јер се њоме могоше двојако користити: једно, избавити се од Обреновића, а да се не осрамоте, друго, задржав Карађорђевића, помоћу турских власти у граду, они су могли приграбити у своје руке књажеску власт, јер им је и онако советска и попечитељска влас у рукама била.

12. Декембра у јутру министри, а и Гарашанин не избиваху из својих кућа. Председник совета, Вучић, такође оста дома; но вице-председник, Алекса Јанковић, и остали чланови дођоше у совет под оружјем. У касарни сва је војска била оружана, а око скупштине беху се згрцале огромне гомиле народа. Миша Анастасијевић дошав у одређено време, објави да је седница отворена. Пошто се са неколиким примедбама подписа протокол, прошле седнице, заподену се борба противу вођа народно-либералне партаје. Њу је започео сам председник, који је говорио што игда може. „Шта се овде ради браћо? решава ли овде скупштина, или секретари? је сам ли ја овде председник, или они? ја мислим, да је њихова дужност да пишу овде оно, што реши скупштина, а не оно што је по буџацима спремљено. Још испочетка са свим изненада био је поднешен нерасудан предлог закона о скупштини, и они га сами тумачаху и готово силом протуриваху. За тим наједан мах изнесоше, а кад ми хтедосмо задржати, то они опет силом и протурише адресу заштитним државама, и некаку прекорну изјаву или опомену Порти. Завадише нас, не само са советом и нашом владом, већ и са странским конзулима и султановим представницима. Синоћ искрснуше с некаким прокламацијама и указима народу, да нас још више заваде са свима властима, и да нас увуку у свезу са народним партајама, палећи свуда раздор и неслогу. Од куд су могли знати шта ће скупштина јуче решити? Зар то не доказује да они воде тајне преговоре, по тајним ћорбуџацима, и да наши секретари пишу само оно, што се тамо договоре, а овде нам само предложе и нечекајући шта ће скупштина решити, одмах на наше очи и подпишу. Ја не ћу да подписујем решења, која су спремљена изван скупштине; ја признајем само оно што скупштина овде одреди. Скупштинска акта не стоје у њезином здању нити код мене, ма да сам ја председник, већ њих носе секретари и прерађују како им је воља. Ови секретари, злоупотребљујући своју дужност, присвојише себи право посланичко, дочепаше право председничко, и покушавају да отму власт саме скупштине. На срамоту свију нас, и на несрећу свега народа, они су урадили све и сва, што год је било на овој скуп-

штини.“ Окривљујући тако секретаре, председник је заборавио, да су све предлоге што их је он избројао поднели у скупштинску седницу не секретари, већ посланици њихове партаје, и да их је скупштина примила, или једногласно, или већином гласова. Износећи да је цела ствар, народно-либералне партаје, лична ствар секретара, он је тим самим вређао и велики број посланика, и још их заранијe изазиваше, да подпомажу секретаре које је он хтео да уклони и оптужи у незаконитој радњи. Али је и Миша имао не малу партају у скупштини, за коју речи председникове беху позив, да се умеша у започету борбу. Груић стаде говорити: „Наш председник, у место да се договара са секретарима, пристојним начином и уговора са њима, — он жели, да распали раздор у скупштини, и да нас окриви пред свима вама;“ но он још и не изговори те речи, а то около двадесет посланика поскачу и нададу толику грају противу Груића, да се није могло ништа разумети. Међу њима је се највише дерао, Гавра Вуковић трговац из Ивањице у ужичкоме округу, и Мартин Милутиновић, из села Врбице из крагујевачког округа.[1]) И пређе је бивало, да је у сред бурне препирке, коју ни сам председник немогаше стишати, Груић својим гласом стварао тишину, и скупштина је волела, да слуша његова тумачења. Уздајући се у то, он опет стаде говорити: „Ми смо нападнути и окривљени, ми треба да се бранимо; ви сте чули тужбу против нас, слушајте и нашу реч, па онда решавајте како вас Бог учи;“ али ове речи не могаху се чути, од вике Мишиних присталица. Груић викну: „Ја у име секретара питам целу скупштину, хоће ли да чује моју одбрану?“ и цела дворана затресе се од посланички гласова: „Хоћемо! говори!“ Користећи са тишином, која за један минут настаде, Груић одпоче: „Тако браћо! господин Миша право је казао да је он председник, а не ја, да скупштина решава а не секретари; али он није истину рекао, кад каже, да све што је овде

[1]) Милутиновић је био давнашња, верна присталица Вучићева; Вуковић касније, кад је пријатељски походио Гарашанина, умро је у његовој кући напречац од капље.

прочитано, и подписано, није народна жеља и ваша одлука. Ми овде не служимо ни кнезу, ни влади, ни совету, ни овоме председнику; ми служимо вама целој скупштини, која нас је изабрала, исто онако као што ви служите целом народу, који вас је амо послао. Шта је то што смо ми прочитали, а ви нисте одобрили? И шта сте ви одобрили, што није жеља целога народа? Који је тај Србин — само ако није издајник народа, коме не би мило било, што смо ми својом изјавом одбили мешање турака у наше унутарње послове? или ми ваља њих да питамо шта да радимо, и ко нам треба? Коме паметном и поштеном Србину да не буде мило што смо се ми прво и прво побринули, да се од сад редовно сазивље народна скупштина? Или ми треба најпре да испунимо све великашке жеље, а кад ствар дође до народних послова, онда да се разиђемо и да останемо ко и досад без скупштине, која чува народ и без тачног закона, који ујамчава њезин опстанак и њезин значај? Коме србину, ако он само своје властите интересе непретпоставља интересима народа, — може немило бити, што се утврђује народна насљедна династија? Или ћемо упразнив престо оставити обезглављену земљу, да се сада чиновници отимљу, о књажество као некада о царство?

Миша Анастасијевић умирен првим речима Груићевим, изнајпре је ћутао, а са њим и његове присталице; али кад реч секретарова задре у тужбу самих великаша, онда он даде знак, својим присталицама и глас Груићев би угушен, звиждањем и виком. Груић седе на своје место и видев да супротна партаја, ради по напред уговореноме плану, похита да саопшти својим друговима, како се он боји да та завера не науди скупштинскоме раду. Вика присталица кајмакамски расла је сваким тренутком све више и више; но и противници њихови поскакаше са својих места, одговарајући виком, на њихову вику. У скупштини завлада највећи непоредак. Посланици се препираху међу собом, у посебним гомилицама. Није се могла разабрати ни једна реч. Наста ужасан тренутак, кад се сви посланички гласови стопише у дуготрајну општу хуку, која је могла збунити народну гомилу, која беше опа-

сала здање скупштинско. У тај мах диже се други секретар скупштински, Јован Илић, који је махом био суморан и ћуталица. Ударив колико игда може ногом о патос, он викну колико га грло доноси: „Мишо, ти си данас забио крвав нож у скупштину; но не мисли да ћеш одавде жив изаћи, твоја ће глава прва пасти,“ и ту удари руком о тепелук пиштоља, који му је о кајишу висио, под пазухом. Ова претња спасла је све. Миша Анастасијевић побледи, позва к себи Груића, стаде му нешто шаптати, што и сам Груић није могао чути. Али изглед председников, који је мирно разговарао са секретаром, учини миран утисак на скупштину. Миша зазвони у звонце и поврати мир, и обе стране објавише, да је међу њима слога углављена, и да је сва граја била истакнута неспоразумлењем. Тим беше уклоњено и питање о правима секретарским, и први део плана, који је синоћ склопила чиновничка партаја, прође на лијо.

Но тек се скупштина стиша, а то се истакну други јуриш на лебералну партају. Коста Јанковић, началник крајинскога округа, брат Пауна Јанковића, који је уделовао у завери 1857 год., присталица кајмакамска, особито Мишина — стаде тражити да се оружаним Београђанима у име скупштине изда заповест, да се разиђу кућама, и да гледају своја посла. Предлагаше да се наложи Стевчи Михајловићу, да он изврши ову заповест, као управник вароши, кога је поставила сама скупштина. „Каква смо ми скупштина, говорио је Јанковић, кад нас је опасала така сила? Ми смо уапшени; иначе за што да се сабира около скупштине толики народ?“ Неке присталице кајмакамске потпомагаху Јанковића. Но Стевча одговори, да ако се народ наоружао и без његове заповести, учинио је то из потребе у цељи не само да чува себе и своје имање, већ и да брани скупштину, поткрепљујући њена решења, то заслужује више похвале, него осуде; и да је непаметно распуштати и терати народ онда, кад се проносе гласови, да су неки советници, заједно са збаченим књазом склопили те ноћи план, да га изведу из града у варош и да га опет прогласе за књаза, а скупштину да растуре. Осим тога Стевча је поднео поуздан извештај, да је у касарни сва војска наоружана, спремна за бој, а топови наперени на скупштин-

ско здање, и да у касарни има људи, који гледе да побуне солдате. Скупштина реши да не издаје заповест да се распушта народ и само наложи Стевчи, да у народу чува поредак. Ова одлука уништи и други део плана, који је за скупштину непријатељски био. Али сви ови насртаји на либералну партају, још боље уверише њезине вође, да скупштини прети одсудна опасност. Према томе они нађу да је потребно прогласити скупштинске састанке за непрекидне. Они су већ неколико пута уочили, како неки чиновнички посланици то провире кроз прозор, то изађу на поље, као да нешто чекају. Чланови народно-либералне партаје бојаху се да Миша Анастасијевић у одсудан час не објави да се седнице прекидају. С тога кад се стиша препирка о оружаному народу, Груић обрну се скупштини овако: „Браћо! ја вршим дужност, коју ми је још у почетку скупштине дао закон, а коју сте ми ви поверили да вам тумачим потребу што је сада настала. Ко зна какве замке не спремају скупштини народни непријатељи? Кад је ваљало решавати, ви сте једнодушно решавали у име народа, и у његову корист — и у томе сте успели. Сад кад је куцнуо час да се бране народне установе, ми смо дужни да радимо тако исто једнодушно у име народа, а у његову корист. Кад год и догод ви седите овде — ви сте скупштина, која има сада народну и књажеску власт, и која располаже силама Београда и цѣле земље. Али да би ову власт и ову силу сваки час, кад год устреба, кад год буде удесније, могли употребити, и да би Београђани заједно са оним људима, који су већ дошли, и који непрестано долазе из унутарњости, видели где је скупштина, и знали, око кога ваља да се скупљају и кога да бране — треба да решите: да се скупштина не разилази и да сви остану у седници; а ако који посланик из нужде и изађе, то да се мора вратити, да би непрестано могла трајати законита и за сва решења пуноправна седница. Још браћо, примимо свечану изјаву: да не ћемо изневерити одлуке скупштинске, и да се не ћемо покорити народним издајницима, ма сви изгинули на овоме месту! Нека се и народ, који је скочио на оружје, сакупи сав около овога светога места, и нека тврдо зна, шта ће бранити, и за што ће се борити.

Свест и убеђење у правду, слободу, и у све што је за народ важно и корисно, пре или после мора победити. Ако нас и поубијају, не могу поубијати цео народ; а тај народ осветиће своје посланике и своје браниоце.“ Сва скупштина уста на ноге, и као што у протоколу стоји, реши: да остане на своме месту, и да се никако не разилази, ма шта било рађено противу ње. Грдна већина посланика свечано изјави, да ће пре изгинути на своме месту, него ли се покоравати издајницима народа.

Пошто је скупштина таким начином одбила насртај својих непријатеља у властитој средини својој, и пошто је донела одлуку на случај, ако је с поља нападну — она покуша још једном да привуче совет да се с њоме сложи. Советницима би одаслата депутација, која ће им предати прокламацију и указе скупштинске, и која ће од њих тражити брз одговор. Депутација се скорим врати и јави, да је пред советом нашла војену стражу, и да је стража, нехте пустити унутра, догод озгор с прозора један советник не заповеди да пропусти депутацију. За тим совет примив скупштинска акта, преко свога вице-председника објави, да скупштина ништа не решава, док се са советом не сагласи, а одговор на акт скупштински, совет обећаваше да ће послати преко књаза Александра. Томе депутација додаде, да су неки чланови совета испраћајући је из седнице, говорили, да од радње скупштинске ништа не ће бити, да се тако не ради, и световаху скупштину да се одрече својих одлука. Међу члановима скупштинским вест депутације унини силно незадовољство. Многи потражише да се прочита пређашње писмо совета, у коме се он слагао са скупштином у томе, што је Карађорђевић збачен. Пошто то писмо би прочитано, са свих страна проспу се изјаве, да не може бити вере у совет, који је час овако говорио а час опет онако. Пошто се о томе изнова световаху, би одаслата совету друга депутација, која ће тражити од њега да изађе на чисто са својим мислима. Али се та депутација још брже врати и изјави да је здање советско опасала стража, која је из касарне послата; од те страже депутација је чула да у совету нема никога, да су

неки советници отишли у касарну, а други у град, да отуда изведу кназа и да му врате власт.

Какве доиста беху намере советника? Док се скупштина гложила поводом, изјаве свога председника и Косте Јанковића совет се одважи на крајње мере. Неки од советника требали су да покрену један део војске из касарне, противу скупштине, па или да је растерају, или бар да заварају народ, који чуваше скупштину, од другог предузећа, које требаше да изврше они советници, који беху највише предани бившем кнезу. Ови саветници требали су да се крену са појачом четом војске, другим улицама, иза дворца, и у пратњи те чете, да се протуре до града и предаду Карађорђевићу оваку адресу: „Ваша Светлост, премилостиви господару! скупштина народна, која је позвана да пред лицем правителства изјави своје жеље, и тегобе народне представи, одма у почетку иступила је из круга законитости, и до тога је дошла да је на послетку, најгори корак учинила. Достављајући своја закључења совету, гомилом људи, совет је и сам био принуђен Вашу Светлост молити, да она из љубави к отаџбини и ту жртву на олтар исте принесе, и књажеског достојанства одрекне се. Но како је совет дознао, да то није глас народа, но само глас неколико угрејаних глава, а нарочито секретара скупштине, који по закону ни гласа у скупштину немогу имати, совет умољава Вашу Светлост, да она у свој конак дође и књажеску власт у своје руке прими, како не би земља у анархију прешла и упропастила се, а скупштину народну, која је внушена рђавим духом, из круга законитости иступила и неред учинила, распусти,“ у Београду 12. Децембра, 1858 године № 165. Адреса: Његовој Светлости премилостивом господару Александру Карађорђевићу, у граду [1]).

Кад беше писмо готово и потписано, сви советници, који су ту били, одоше у касарну, и ту се пред читавом војском, која беше готова за напад, прочита одлука советска, и извиче повратак

[1]) Види правни претрес, пропасти великог суда у Србији 1864 године, у Новом Саду, 1867; стр. 105—114.

Карађорђевића. Јадан део војске беше одма кренут улицом к скупштинској дворани. Но готово до саме касарне допираху гомиле оружаног народа, које бјаху све гушће и чвршће, што се војска скупштини приближаваше. Кад војска иступи на широку улицу, где беше скупштинска дворана, зачу се из гомиле народа вика с претњом; а збачени скупштином управитељ вароши, Никола Христић, који још не беше своју дужност предао, а беше по закону скупштинар, десивши се у дворишту скупштине, подругљиво повиче вођама народним: „Дед да видимо шта ће вам сад ваш Груић помоћи:“ Вест о том да се војска приближава скупштини, разне се брзо међу скупштинарима и узбуни их, а многе и узнемири; но Стевча Михајловић, као начелник над београђанима, позове скупштинаре, да сваки седи на своме месту, а сам изађе гомилама народа, да учини наредбе, ако какве потребне буду. Изишав на доксат, Стевча види, да је народ окренуо на војнике своје оружије, и да војници немогу продрети, вратима скупштинске дворане. Он покуша да се протури кроз гомиле народа, те да се разговори са старешинама, који су управљали војском. Но у томе не беше већ никакве потребе. Браниоци скупштине разљуђени, једно што још у очи тога дана није била одузета власт од Христића, а друго што се доказало да је јемство Гарашанина, за безопаснос вароши лажно, нечекајући никакве заповести од Стевче, јурне противу војника, а на посмевање Христића одговоре: „Нека Груић и његови другови остану у скупштини, где су нужнији, а овде ће мо свршити и ми сами.“ Ранко Алимпић, који је добио од скупштине управу над војском, истрчи на коњу пред народ, па скочив са коња, потрчи Глиши Божићу, капетану, који предвођаше војнике, и повиче му: „Стој куда ћеш?“ а Божић одговори: „Ја морам напред.“ Алимпић одговори: „Не ћеш проћи на пред“ и у исти ма поднесе му под грло запет пиштољ. У исто време Аксентије Мијатовић, син кмета из Груже, који беше калфа трговачки, напери дугу пушку у прси капетану Тодору; а секретар совета, Јован Бабић, поднесе пиштољ под гушу нареднику Неши. Овако је исто радио и народ са војском, окруживши је са свих страна, и шта више ста-

рајући се да пробије кроз њихове редове. Овакав неочекиван отпор, коме се војници нису надали, а још неизбежна смрт, која очекиваше старешине војске, само ако се макну на пред, принуди војску да се врати на траг, и шта више из касарне позову их да се врате. Стевча Михајловић кад се увери, да је народна ствар одржала победу, врати се у скупштинску дворану, где сви посланици беху поскакали са својих места, а присталице кајмакамије поизлазиле на доксат. Стевча им се обрати с успокојавајућим речима: „Седите, браћо, на своја места; нема никакве опасности; ваше су клупе сигурније, него њихови топови.“ Скупштина се умири. Но набрзо стигне вест та, да је други млого јачији део војске, који предводе не само официри, већ и два саветника: Ранко Матеић и Антоније Мајсторовић, кренуо се поред советског здања, дворца и палилуле к Стамбол-капији, те да тако продре у град, и одтуда доведе Карађорђевића, узевши на повратном путу Вучића, и Гарашанина. Дознавши о том Стевча, изађе опет на доксат, и ту срете Гарашанинова зета, Рашу, који му тврђаше, да су војници пошли само за Вучића и Гарашанина, а и да не мисле за Карађорђевића; али други тврђаху, да је војска пошла граду у тој цјели да поврати збаченога кнеза, па ако се у тома успе, онда да се с војском, која је остала у касарни, нападне на скупштину и да се ова преда суду. Негледајући на то, што око дворца и по улицама, које воде граду, беше млого наоружаног народа, Стевча ипак посла тамо знатан део народа, који чуваше скупштину.

У таквим приликама скупштина се реши да постави привремену владу, која би управљала пословима до доласка кнеза Милоша, и одреди за чланове те владе: Илију Гарашанина, попечитеља унутрашњих дела, свога потпредседника и начелника Београда и војске, Стевчу Михајловића и Јевту Угричића, председника касационог суда, који је био и посланик у скупштини. За тим буде састављена прокламација, којом скупштина јавља совету, свима министрима, архијерејима, војсци, Београђанима, свима властима и целом народу српском о новој влади. Док се скупштина бавила око избора чланова привремене владе, и саставом нужних за то акта, судбина

војног прокрета к граду била је већ решена. Први подпун о том извештај добије скупштина од Алексе Јанковића, подпредседника совета, који до тога беше дрзак, да је самој скупштини поднео жалбу противу народа, што овај смета предузеће војске, управљено против одлука саме скупштине. У писму његову казато беше: „Један део војске пре неколико минута беше нападнут од неких наоружаних грађана, и одузете му војне потребе, неки официри задржани, а тако исто и два члана совета. Од стране совета српског књажевства позива се народна скупштина, да изда наредбу од своје стране, да војнике не задиркују, не раздражују и тиме не навлаче још више несреће.“ И доиста, та чета војске, која је покушала да продре до града, прошла је несрећно. Још у Палилули та чета војске, у средини које су јахали на коњима советници назадњачке партаје, буде опкољена народом са свих страна, но ту не дође ствар ни до какве претње са оружјем. Војсци већ беху познате наредбе скупштине, а тако исто и народно расположење; они су знали, да идући за Карађорђевићем, они иду противу већ изјављене жеље целе земље. У гомилама народа они треве познате, рођаке и друго ве, од којих су чули не само прекор, него и клетву. Војницисе уставе и збуне; редове њихове напуне оружани грађани, па и деца која се набрециваху над обојицом советника, који иђаху с војском у град. После дугог препирања советнике свуку с коња и заједно с официрима поведу к скупштини, која тада спремаше одговор на писмо Јанковића. На предлог Стевчин буде поручено по војнику, који је донео писмо, да каже советницима да народна скупштина јамчи за безопасност и слободу советника, ако се они придруже народним жељама, а да се народу не може забранити, да стаје на пут оним советницима, који га издају, раде противу њега и буне војску, па је предводе; а што се тиче војске, то нека се она покори гласу народа не напада на грађане и скупштину, па тада ни грађани не ће нападати на касарну; ако пак војска изађе из касарне и стане нападати, онда ће се грађани борити и са оружјем у рукама бранити народну ствар. Кад је писмоноша Јанковића испраћен био с таквим одговором, онда Стевча јави скупштини, како

је несрећно прошла она чета, која је пошла граду, као што га извештавају његови помоћници. Он рече, да су војници изјавили, да ће слушати палоге скупштине, па за то није од њих ни оружје одузето, а советници, Мајсторовић и Матеић, да су уапшени заједно са два официра, и ради њихове личне безбедности и охране од народне освете, они су склоњени у подрум скупштинске дворане. Одма за тим јаве се у скупштину они советници, који нису хтели повратка Карађорђевића, и јаве да је један део советника задржан био у касарни, где су заповедали људи, који су били одани збаченом књазу. Ови советници изјаве, да су готови делити са скупштином срећу и несрећу. Међу тим послана буде депутација, да јави Гарашанину, да је избран за члана привремене владе. Гарашанин, који није изилазио из куће за сво време те војничке побуне, и ако су га многи молили да изађе пред војску и одврати је од њене намере, дође сада у скупштину и прими заједно са Стевчом и Угрикићем, државну управу са изговором, да се он прима те нове дужности само на неколико дана, док се ред не поврати. Најзад представе се скупштини неки од советника, који су участвовали у заговору да се врати пређашњи књаз; они се закуну, да ће од сада радити заједно са народом. Тако славно савлада народно-либерална партаја, а с њом народ и скупштина заверу привრженика Карађорђевића, сплетке присталица кајмакамије, и побуну војске. У вече разиђу се скупштинари са састанка, који се продужавао осам часова.

Победа, коју је народ одржао, изменила је узајмни положај партаја. Случајни савез из међу Карађорђеваца и кајмакамоваца који би се могао утврдити услучају успеха првих, сад се сам по себи распао, и Карађорђевци морали су се предати на милост и немилост скупштини. Положај кајмакамоваца беше сасвим другчији, они небијаху ни чим обелоданили своје намере, и само им је народна партаја пребацивала за неучешће у општем народном делу, и за невештину, да се узвисе над оним формалностима, на које су навикли дуго-временом званичном практиком, и за послушност према заповестима Порте, што се највише није до-

падало ватреним патриотима. Кад је пораз, који су претрпили Карађорђевци, био очевидан за све, кајмакамци, који још имађаху власти у рукама, преокрену начин рада, објавивши отворено, да они радо прихваћају све, што се збило и позову партају, која је победила, да буде великодушна према побеђенима. Но народна скупштина није ни мислила другојачије радити, али међу тим кајмакамовци нису могли опростити либералима за ону енергију с којом су они у последње доба радили, на супрот свима плановима кајмакамије, као ни за ту чврсту свезу њихову са народом и Обреновћевцима. Издајући се кајмакамци да су и они присталице народне победе и васпоставлења Обреновића, они су оговарали најбестиднијим начином све поступке сједињеног круга либерала и свесних Обреновићеваца; они су говорили, да су се ови исти резултати могли достићи, а да се не пребегава крајњим мерама, и да се неради мимо људи, који су практичнији; они називаху вође народно-либералне партаје, фантазијама, усијаним главама и људима, који ништа незнају. Од сада поље рада припадаше само кајмакамској и либералној партаји. Међу њима одпочета јавна борба за утицај на народ, за савез са простим Обреновићевцима и за поверење новог књаза. Но док је још радила народна скупштина, док либерална партаја и свесни обреновићевци беху на законитом темељу, борба кајмакамоваца са њима беше тешка; много удесније и боље беше за кајмакамце тражити: за себе потпоре код Порте и потражити сближења са самим Обреновићима, који су некада пострадали од уставобранитеља, а сада се вратили противу њихове жеље. Таким новим карактером и правцем, била је обележена борба из међу партаја, које су учествовале у радњи св. Андрејевске скупштине, а тако исто, и сва остала радња скупштине до доласка књаза Милоша у Београд.

ГЛАВА II.

Светоандрејевска скупштина и повратак Обреновића.

Узајамни одношаји међу привременом владом, советом и народном скупштином по збачењу Карађорђевића. — Одношаји према Порти и Аустрији. — Одлазак депутације к Милошу у Букурешт. — Борба партаја у Београду и демонстрациіе у скупштини у корист Милоша. — Портино потврђење Милоша у књажевском достојанству. — Одушевљења народа у Србији. — Представак депутације Милошу и прве његове наредбе. — Одиошаји скупштине према овим наредбама. — Наместник књаза. — Закон о скупштини. — Прелазак Милоша из Румуније у Србију. — Наредбе скупштине противу неких чиновника. — Пад митрополита Петра и оставка Вучића. — Долазак Михајила из Аустрије у Србију. — Мемуар народно-либералне партаје о советницима. — Намере простих Обреновићеваца. — Наредбе скупштине о советницима, попечитељима и другим чиновницима, и преустројству општина. — Народни покрет на сусрет Оброновићима. — Пад совета и његов значај. — Долазак оба књаза у Београд и свечаности. — Положај партаја при двору. — Читање Берата и скупштинска одлука поводом берата. — Давање Вучића под суд. — Прво министарство Милошево. — Затвор Вучића. — Последњи састанак скупштине.

Прошло је већ два дана, од како је Карађорђевић, неодричући се књажеског достојанства, оставио дворац, и преселио се у град под заштиту турских власти, и од како га је народна скупштина објавила збаченим с престола и прогласила за насљедног књаза Србије, Милоша Обреновића; но ни у самом Београду још није било званично објављено о тој промени, још нису је биле ни све власти признале, нити је у новинама било казато о томе и једне речи. Само што је секретар скупштински успео да прочита народу одлуку скупштинску, ту одлуку о промени двеју књажевски фамилија; а одма за тим појави се супротна тежња у логору,

који беше противан Обреновићима, и народној самосталности, и привремена влада, која је поникла у след овог покрета, још не беше успела да приступи своме раду. Одсуство званичног акта, којим би се народ извештавао о учињеном преврату, доводио је у сумњу становнике најближих Београду округа, куда је вест о београдским догађаима, допирала приватним путем. Овакви извештаји, који нису потврђени званичним путем, могли су произвести и тамо онакву борбу партаја, каква се распалила беше у престолници кнежевине. Што је више продирала вест о преврату, тим су се више спремале, за отпор народном покрету, власти које су биле више и мање одане падшем кнэазу. Из оближих Београду округа покренуо се већ народ, и људи отважнији похитају у Београд и придруже се браниоцима сн. Андрејевске скупштине; већ у најближим Београду варошима, на јавним скуповима, по кафанама и механама, ишли су од уста до уста радосни гласи о воспостановлењу Обреновића; а привр ženици њихови још не смеђаху отворено изјављивати своје радости таквом догађају: јер су га побијали пристаоци прећашњег кнэаза, а то су већином местне власти. Ево за што је морала похитати привремена влада да изда прокламацију, којом извештава не само о државном преврату, него и о томе, да је овај на законитом темељу; ето за што је и народна скупштина пристала да се то каже у оној форми, какву је правремена влада признала као најбољу са свога гледишта.

У суботу, 13. Декембра, тек што је отворен састанак, дођу у скупштину чланови привр. владе, и Гарашанин прочита скупштинарима прокламацију, коју је он саставио. У прокламацији беше казато, да је због збачења Карађорђевића скупштина морала предати књажевску власт привременој влади од три лица, до доласка избраног кнэаза Милоша;[1]) да ова влада, желећи одржати мир и законити ред, потврђује све постојеће грађанске, црквене и војене власти, и позива народ да се покорава прећашњим властима, а сама влада радиће на основу „благотворног“ устава, који је

[1]) У концепту прокламације није било споменуто о воспостановлењу Обреновића.

Порта даровала, а велике силе гарантовале, и притом у сугласности са советом. У прокламацији не беше ни спомена, да је скупштина збацила Карађорђевића, а такође ни о насљедним правима Обреновића, и цео државни склоп беше остављен онако, као што је и био. Премда оба друга Гарашанинова беху приврженици Обреновића; али су увиђали, да се не може са успехом захтевати, да се све то у прокламацији тачније обележи; а људи противне партаје све су још држали да Порта не ће признати Милоша за књаза. Пошто је прокламација прочитана, Груић примети Гарашанину, да у њој није споменуто о насљедним правима Обреновића; но Гарашанин му на то рекне: „Ја не могу радити по твојим заповестима.“ Неки од скупштинара, који беху поближе Гарашанину и Груићу, а нарочито Тодор Туцаковић, требоваху, да се објасни пред скупштином тај спор из међу једног члана владе и секретара скупштине, но не желећи заподевати нове свађе, Гарашанин и Груић оћуте. Таким начином прокламација представи, као да је цео преврат учињен мирним путем, а што најважније беше за кајмакамску партају, привремена влада изрече, да не ће бити никакве промене у саставу чиновника. Пошто скупштина прими прокламацију, позову се у њену седницу начелници: главног војеног штаба, војеног оделења у министарству унутрашњих дела и артиљериске управе. Сва тројица објаве пред скупштином, да се војска придружује жељи и вољи народа. Најзад прочита се прокламација народу, који је окружавао скупштину, и састанак се закључи. У вече изађе печатана прокламација, и осим тога штампана је и у „Србским Новинама“. Но истог вечера Стеван Лукић и други, који су руководили гомилама народа, ишли су свуда за Гарашанином, куд се год макао, и кад је он позивао народ да се разиђе својим кућама, они су викали: „Тако сте ви говорили и у четвртак, па смо видили какав је могао бити петак; ми нисмо ради да се опет сутра тучемо.“ На њихово неодступно захтевање, Гарашанин већ мораде одузети власт над војском од Лукавчевића, а од Николе Христића над варошком управом. Дан прође на миру: све партаје, реко бих, тражиле су одмора после оног скорашњег напрезања и борбе.

Кајмакамска партаја и војска удесе своје одношаје према скупштини; остао је још совет, коме се требало оправдати за свој покушај да силом поврати Карађорђевића. Чланови совета скупе се на састанак, да промисле какво објаснење да поднесу скупштини, и после дугог вијећања саставе оваког садржаја акт: „Под јучерашњим совјет земаљски скупивши се у обично време у засједаније, да своја дјелања предузме, око 10 сати, пре подне дођу три официра са једним одјелењем наоружаних војника из овдашње касарне у совјет, и изјаве у засједању совјета, да овдашње гарнизоно воинство жели, да се Александер Карађорђевић на своје место позове, и да оно од Совјета захтева, да у касарну оде, и пред војском се изјасни, хоће ли он књаза Александра, или не ће, и ко то не учини, нека сљедства, која га постигну, себи припише. Совет не могући другчије чинити, отишао је у касарну праћен солдатима, и пред овима изјаснио се да и он то жели. Допраћен воинством, које је пред советом остало, совет је по обећању своме начинио акт, којим је књаза Александра позвао да натраг дође и власт књажеску у своје руке прими и скупштину распусти. Ово закључење морао је совет, кад је допраћен у касарну солдатима, објавити целој војсци. Кад је једна депутација одправљена, да ово закључење књазуАлександру саобшти, советницима је казано, да они у једној соби у касарни остану, где је совјет заиста и остао, док није од скупштине народне, депутација дошла, која је учинила, да су советници одма из касарне у совет отишли. Почем је совет све предизложено радио под притиском силе, а не по својој вољи, то он сада, кад је добио слободу, закључује и ово закључење своје и народној скупштини саопштава: да његов поступак није учињен по слободној вољи, већ под морање и изнуђавање, па за то он сад опозива тај свој поступак и даје народној скупштини увјерење, да је совет као и пре тако и сада на страни народа.“ У очи тога дана совет је у своме писму Карађорђевићу жалио се на насиље од стране скупштине, а сада опет лаже пред скупштином, изговарајући се на насиље војске. Ова је лаж учињена с намером, јер су советници имали времена, да размисле како ће се оправдати пред скупштином, почем је

њен састанак тога дана закључен врло рано, и совет је морао одгодити своје изјашњење до сутра.

Кад се 14. Декембра на састанку скупштинском прочита советско објасненье, скупштина одлучи: да се захтева од совета да јој пошље његову адресу, коју је писао Карађорђевићу онога дана, кад се војска побунила. За тим скупштина једногласно одлучи, да се Султан надлежним путем извести о воспостављењу Милоша Обреновића на књажевско достојанство, и да се замоли да он призна народну вољу; а самом Милошу да се пошље депутација у име целог народа, која ће га позвати да се у отаџбину врати. Одлучи се да се избор ове депутације одгоди до сутра. У време већања о овој депутацији стигне у скупштину ново писмо од совета, у коме он јавља, да пристаје на одлуку скупштине, којом се збацује Карађорђевић, воспоставља Милош, преноси књажевска власт на скупштину а Стевча Михајловић поставља за управитеља војске и вароши Београда. Совет је био у такој забуни, да је, потписав ово своје пристајање 12. Декембра, обележио га доцнијом нумером од оног акта, којом је правдао своје поступке, а који је био потписан једним даном раније. Одмах за тим стигне и треће писмо од совета, у коме он утврђује привремену владу. У самој скупштини није се догодило ништа важно, осим што је на предлог председника усвојена захвална адреса Београђанима, у којој беше казато: „Браћо! Кад је устала сила да се бори противу разума, воље, права и слободе народне, ви сте грудима вашим заклонили од бајонета скупштину народњу и обезбједили радњу и успјехе њезине. Дванаести Декембар 1858 год. спомињаће се у напред до века у Србству не само по одважности и одушевљењу вашем, за милу слободу народњу, него и по безпримерној мудрости и поштењу, које сте показали при брањењу наше свете ствари. Ви сте смртној опасности изложили ваш властити живот да одбраните право и слободу народњу и одбранисте је без и најмање освете над побеђеним непријатељима. Тим сте, браћо, осветлали образ и поштење ваше и свега народа србског, па за то и примите заслужену благодарност од скупштине народње у име свега народа нашег.“

Народ је јако желио знати, где се налази Милош, и да ли је учињен корак да се он потврди, на књажевско достојанство. С овим питањима предусретну гомила народа, Мишу Анастасијевића, кад се он по свршетку састанка појави на доксату дворане скупштинске са неколико скупштинара. Миша почне говорити да Букурешт, у коме се налази Милош, и Цариград, од куда треба чекати потврђење, нису тако близу Београду као Топчидер, па зато треба имати стрплења; но народ је требовао да му скупштина објасни на чему сад стоји ствар. Да би се народ задовољио од скупштине, и разишао, морао је изаћи Груић да му да објасненље. Он споменувши о депутацији, која се спрема Милошу, и молби, која се спрема султану, позове се на захвалну адресу скупштине, београђанима и дода: „Скупштина, као што вам је познато, има много других послова; она мора да расмотри и одклони, многе тегобе народне, да истреби свакојаке злоупотребе, и да удовлетвори свако врсне народне потребе. Осим закона о народној скупштини, и насљедне династије, који су већ проглашени св. Андријевском скупштином у име народа, што сте и ви потпомогли, треба утврдити још и друга јемества, која су неопходна за безбеднос права сваког Србина, рад унутрашњег и спољашњег напретка земље и целог народа. Браћо! треба не само чувати народ, да опет не падне у несрећу, но треба му дати сретства, да може боље напредовати. Радити на томе може се само онда, ако је народна скупштнна слободна, па за то молим вас, оставите народној скупштини, да се брине о народним пословима; а ви враћајући се на своје послове будите увек готови, да са оружијем браните све установе народне скупштине.“ Одобравајући викаше народ: „Тако је заиста! тако ћемо и радити.“ Народ остави скупштинско двориште, и разиђе се сваки на свој посао, а сутра дан, још већма га увери о том објава помоћника управитеља вароши, Јована Бели-Марковића. Сходно овој објави, сваки који би делом или речма предузео што противу новог књаза и проглашеног стања ствари, био би кажњен по закону. Народ видећи да је најближа к њему власт у рукама познатих

људи, умири се, и од 15. Декембра није се више скупљало наоружаних гомила пред скупштину.

Тога дана скупштина одобри адресу султану, у којој изложивши потанко цео ток догађаја, због којих је промењена династија, али не споменув о покрету војске, и покушаима совета радити противу одлука скупштинских, скупштина је молила султана да потврди Милоша на књажевско достојанство са правама насљедства. Ову адресу саставио је у очи тога дана ужи круг народно-либералне партаје, а пошто је скупштина усвојила, послата је совету с молбом да је потврди својим актом и пошље преко привремене владе Султану. Привремена влада заједно са попечитељима и подпредседником совета Алексом Јанковићем, наново прегледи ту адресу и том приликом неки изјаве жељу, да се именују чланови привремене владе, о којој се спомиње у адреси; но почем се лични састав привремене владе могао мењати, то се није могао ни усвојити тај предлог. У исто време спремила је скупштина адресу књазу Милошу молећи га да се што пре врати у отаџбину, а такву исту адресу спреми и совет, на коју се и Вучић потпише. Изабере се депутација, која ће однети адресу у Букурешт, у састав које дођу 18. скупштинара, по један од сваког округа и вароши Београда, један окружни начелник, један пресeдник окружног суда, један владика, један архимандрит, један прота и секретар скупштине Јован Илић, а позван буде и један члан совета као његов депутат, један депутат од војске, кога привремена влада одреди и један београђанин, кога општина изабере. Оба ова акта саопште се везиру на француском језику, нарочитим писмом, молећи да се што пре призна нови књаз. Почем је воспостављењем Милоша морало престати гоњење оних људи, који су учествовали 1857. године у завери противу Карађорђевића, већ су се могле чути изјаве, да се ти људи свечано врате из заточења у Србију; но увиђавни Обреновићевци, нежелећи мешати своју ствар са интригама људи прошле године и нежелећи допустити њихов триумф пре доласка у Београд Обреновића, похитају те предложе скупштини преко Милована Јанковића, да се сви политични преступници и они, који

су пострадали могу вратити у отачбину, само онда, кад књаз Милош дође, и кад се поредак у земљи утврди, које скупштина као последњу одлуку своју, 15. Децембра усвоји.

Сутра дан стизаху скупштини из разних вароши и села у Србији захвалне адресе за њен родољубиви рад; а после тога тако је много долазило адреса, да је њихов број нарастао око нове године толико, да није било времена прочитати их све у скупштини и наштампати у новинама. Истог дана совет извести скупштину да је он предао привременој влади оне адресе гарантним силама и Порти, које је скупштина усвојила још у почетку својих састанака. Но доцније дозна се, да је привремена влада одобрила адресу, само за гарантне силе, а адресу управљену на Порту задржала, којом приликом Гарашанин се изговарао: „Ми не можемо чинити укоре Порти.“ Сад скупштина није више ни тражила да се ова адреса доставља Порти пошто је знала, да је она позната Порти из новина и преко Кабул-Ефендије.

Радња комесара Портиног беше поодавно ограничена само на то да јавља у Цариград о свему, шта се догађа у Србији. Порта беше забринута изненадним правцем радње, какав беше предузела народна скупштина. Велики везир сазове министарски савет, и по окончању његове седнице, пошље 16. Децембра, из Цариграда Кабул-Ефендији следећу телеграфску инштрукцију (упуство): „Министарски совет расмотрио је ваше телеграфске депеше, тичуће се садањега стања ствари у Србији. Блистателна Порта по својственој правичности својој није никада ништа више желила, осим среће српскому народу; она ће узети у обзир са истим осећањем све његове законите захтеве, само ако он непреступи границе својих права и обвеза. Но како скупштина нема никаква пуномоћија од народа односно збачења, или избора књаза, како су последњи поступци те скупштине противни правама блистателне Порте, као владајућег двора, са правама српског народа, са преимућствима и привилегијама књажевске власти; то императорска влада потпуно одобрава и потврђује такав начин рада какав сте ви имали према овом незаконитом поступку, објавивши енергично и категорично, да не-

ма никаква значаја и као да и непостоји све оно, што је прогласила скупштина. Према томе: 1, почем је кнъаз српски оставио престолницу и отишао у град, то би онда требало да се привремена управа над земаљским пословима повери кајмакамији, а почем Миша, по избору саме народне скупштине, већ врши важне послове председника те скупштине, то блистателна Порта сматра да је најприличније поставити њега за кајмакама како би се постигла сугласност у радњи са осталим члановима владе. У случају, ако се нађе да та мера не одговара томе стању ствари, које се већ утврдило, онда нека се извршна власт повери члановима постојеће владе или совету, који је законити орган и који већ решава све текуће послове земаљске; у исто време, њима спада у дужност да одржавају поредак у земљи. 2, Узевши у обзир то, да нове установе, које је скупштина издала, немогу се сматрати за законите док се земља налази под привременом владом и док нема сталне извршне власти; исто тако признавајући потребу, да нова скупштина, која се има сазвати ради избора кнъаза, ако се овај промени, мора бити организована према потребама постојећих закона то се све наредбе ове садашње скупштине морају сматрати као уништене. 3, Блистателна Порта не може одобрити промену кнъаза, док не добије од њега званично оставку, и тек онда народ може приступити избору новог кнъаза, према постојећим правилима и обичајима, и дознавши, с друге стране, да све то што се догодило стоји у противусловљу са тако праведним захтевима, блистателна Порта чекаће или оставку од самог кнъаза или још боље званичну молбу у име целога народа да се тај кнъаз уклони и изабере нови. Тако је решење царске владе, које се удостојило добити потврду од његовог величанства султана. Вама се поручује да позовете к себи чланове владе и чланове совета па да им саопштите све ово и предате копију од ове депеше.“ Кабули-Ефендија видео је, да су неки захтеви Порте сувишни, а неки опет таки да се не могу ни извршити, јер привремена влада већ је била састављена и она је заједно са овом скупштином, несазивајући нове, признала Милоша Обреновића за кнъаза српског. Сад није се могло ништа друго чи-

нити, него или захтевати од Карађорђевића писмену оставку или послати у Цариград ту молбу, коју је дан пре св. Андрејска скупштина саставила и коју је сад привремена влада предала турском комесару: он пошље и једно и друго.

У среду, 19. Декембра, била је већ избрана депутација, којој је требало ићи у Букурешт да позове Милоша да се врати у отаџбину и да га прати на путу: од стране совета придружи се депутацији Гаја Јеремић, од стране владика Јанићије ужички, од београдске општине Живко Карабиберовић, пет људи од разних одељења војске и најзад од еврејске општине, по њеној молби, банкер Јосип Русо. Свега чланова у депутацији било је 33, не рачунајући оне, који су драговољно к овој придружили се. Из државне касе дата је била знатна сума (2000 дуката) на путни трошак; привремена влада одреди једног лекара, који ће ићи са депутацијом; Миша Анастасијевић, који имаше велико имање у Влашкој, даде депутацији човека, који је знао румунски језик и местне обичаје. У почетку мислили су да узму за депутацију нарочиту лађу од аустриског друштва, но кад ову не добију, реши се, да иде депутација на обичној лађи са једрилама, која је могла поћи тек 19. Децембра,[1])

Почем су неки чланови скупштине отишли у депутацију а неки у привремену владу, то је скупштина тиме изгубила неке од својих званичника: тако Стевча Михајловић није могао више бити помоћником преседника скупштине, а Јован Илић није опет могао вршити даље дужнос секретара. На место Стевче беху предложени већином гласова Андрија Стаменковић, а мањином Стеван Миљковић начелник ћупријскога округа. Но Стаменковић се одрече те почасти, по његову обичају да се никад не истиче напред. Па како Миљковић нехте милости, то га скупштина стане

[1]) Телеграм Миши Анастасијевићу из Беча од 18. Децембра: „Све су лађе на зимницама; ми се старамо да једну од њих спремамо на пут, из Оршаве јављају да се сада кроз Ђердап неможе проћи Ерисхен.“

опет бирати, — једногласно га изабере. Скупштинским секретарима беху придодата лица из либералне партаје, но која не беху скупштинари: једно беше Владимир Јовановић а друго Милан Јанковић брат од стрица београдскога посланика Милована Јанковића. Пошто скупштина попуни састав својих званичника, она мораде прећи да промотри разне предлоге који се тицаху унутрашњег живота српскога народа, које подношаху како посланици, тако и саме општине. У тој цељи би изабрат особит одбор који ће најпре прегледати све предлоге, молбе, жалбе и захтеве. Овај се одбор био разгранао на одсеке према карактеру послова за прегледање, и имађаше 51 члана. Совет који се све једнако удвараше скупштини, јави, да се потпуно слаже са законом који је она (скупштина) донела о редовном држању скупштина, и увећа дневну плату скупштинарима о Божићним данима по два талира на свакога. Ово одобри привремена влада, али су се аустријске новине томе веома подсмевале.

Привремена влада од своје стране наштампа 18. Декембра у званичном листу, „Српске Новине," изјавицу која је стишала чиновнике, међу којима се проносаше глас, да ће многи од њих бити збачени. Ова изјава била је по мисли Гарашаниновој издата, а руски конзул Милошевић убеди и Стевчу Михајловића да се на њој подпише. По изгледу све власти и „надлежателства" у Србији бринула су се о томе: да утврде општу слогу и мир. Али је то само тако изгледало. У седницама скупштинским по неки члан или општина често је дизала тужбу на овог или оног чиновника, што непрестано ради онако као што је то под пређашњом владом било, или што се усудио да буни народ — и на ово скупштина је сваки пут морала да обраћа пажњу привремене владе.

Већ почеше долазити прве вести о путовању депутације која је се кренула у Букурешт, из оних места поред којих је она пловила: из Смедерева, Рама и Текије. По свим гласима она је 22. Декембра морала стићи у пограничну варош Кладово, затим јој је ваљано прећи на другу обалу, у румунску варош Турн-Северин, па да се истом одатле крене сухим путем. Тога истога

дана би решено у Београду питање о даљем бављењу Карађорђевића у границама Србије. По скупштинској жељи, цео совет оде у град Осман-паши и Кабули-ефендији с прозбом, да се уклони Карађорђевић.

По што је то формално претстављено, започну посебни разговори између турских чиновника и српских советника. Између осталога Кабул-ефенди запита Филипа Христића: „да ли ће совет пристати уз Порту, ако она не одобри избор Милошев?“ На лицу Христићеву беше израз чуђења, и Кабул-ефенди стаде га молити да његово питање не преводи онима што су туна присутни били. Српски совет доби реч, да ће Карађорђевић удаљен бити из града. Међу тим на скупштини претресаху жалбу чачанске општине на среског начелника који је још све једнако радио ко и пре, и сасвим противно преврату који се већ свршио. Док су се о томе препирали искрсну на видик, да неке месне власти ни су још ни обнародовале прокламацију привремене владе. Андрија Стаменковић предложи да се у скупштину позове Стевча Михајловић, те да он каже за што је то тако. Кад Стевча дође у скупштину, он изјави да је се привремена влада латила свију мера е да би стала на пут којекаким покушајима оделитих људи који би могли бунити народ; да је, како гласе извештаји што су стигли из унутрашњих округа, сав народ одушевљен успешном радњом скупштинском, и да отпор неколиких чиновника ишчезава у једногласним жељама свега народа; изјави, да је привремена влада писала књазу Милошу, и да је од њега добила одговор из кога се види, да је књаз здрав, да чека депутацију, и да све поздравља; и додаје још, да ће Карађорђевић још овог дана отићи изван граница Србије. И доиста у три сахата по подне збачени књаз, на аустрискоме параброду пређе у Земун. Изишав на обалу, он је рекао: „Седамнајест година служио сам ја верно Порти, и ево како сам награђен!“ Заједно с њим одоше оба Трипковића, Љотић из Смедерева, и још неки. Аустријска власт дочека Карађорђевића са разним почастима. Он се стани у најбољој земунској гостионици, и примаше многобројне посетитеље од тамошњих становника. Тај дан у вече отишла је к њему и књагиња Персида.

Народно-либерална партаје пошто је се опростила Карађорђевића, није била сигурна у томе, да ће Порта похитати да потврди Милоша. Сви спољни преговори беху у рукама привремене владе и совета, где либерали управ и немађаху свога преставника. Истина они су имали још силан утицај на скунштину; но кајмакамска пастаја већ је пружала своју мишицу и на народне посланике. Јефрем Груић доби преко Милоша Поповића уредника „Српских новина“ писмо на француском језику од Матије Бана, који је изодавна стајао у дослуку са свима властима Српским, с Осман-пашом, Александром Карађорђевићем, француским и инглеским конзулима, у коме сада мољаше Груића да се с њиме састане. Груић нехте да се сњим види; но његов некадањи професор Димитрије Тодоровић приволе га на састанак, који и би ноћу у маломе колу здружених либерала и Обреновићеваца. Ту је био и Стевча Михајловић. Посланик кајмакамски спомену најпре напрасну промену изненадних догађаја, који су учинили веома силан утицај на све, а особито на странске дипломате, па онда рече: да је ипак — свршено тек само пола посла, и да ону другу полу ваља тако довршити да њоме буду сви задовољни. Речју он је наговешћавао како сви одобравају што је Карађорђевић збачен, и како неки нису задовољни што се воспоставља за књаза Милош Обреновић, и бар жељу њихову ограничити старога књаза. Матија Бан предлагаше преставницима народно-либералне партаје, да он посредује у преговорима с оним људима, што ближе стајаху Порти и странској дипломатији. Али је Груић ћутао на сва ћеретања знаменитог певача којекаких ода и химна. Матија Бан понови ово исто Стевчи, али овај не рече ни овако ни онако. Матија Бан као да је хтео привући на кајмакамску страну главне раденике у народној скупштини, макар да је сама чиновничка партаја већ уделовала у пословима привремене владе преко Гарашанина, користећи се утицајем на дипломатске одношаје преко Косте Магазиновића представника и попечитеља иностраних дела. За сношаје са иностраним агентима и уредништвима туђинских новина, ова се партаја користовала услу-

гама Матије Бана, који је редактирао на францускоме језику све правителствене депеше и акта. Па чак и у скупштини преседник њезин Миша Анастасијевић, који је био присно везан са осталим члановиа владе, није још био изгубио свој значај. У совету не беше ни једног одсудног Обреновићевца, а присталице збаченога књаза беху вазда вољне да се споје с кајмакамцима. Стевча и Груић немогоше имати никака утицаја на совет; а Гарашанин који је још био и попечитељ унутрашњих послова, стајаше у непрекидном додиру са советом. Па шта више и у привременој влади, Угричић је више слушао Гарашанина, него Стевчу. Сви министри без изузећа, беху присталице кајмакамске. Војска се непушташе из касарне, и истина кајмакамовци немогоше се на њу поуздати, али се тако исте немогоше на њезину помоћ ослонити ни народно-либерална партаја. Ранко Алимпић, који беше постављен за привременог војсковођу, користовао се том влашћу случајно, и по служби био је млађи од неких својих другара. Ма да је варошком управом и заповедао Бели-Марковић, но главни управник свеколике полиције у Кнежевини беше Гарашанин, као попечитељ унутрашњих послова. Тако да је у том погледу чак и сам Стевча био као под неком његовом управом. Између партаја не беше никаке свезе, него на против све су једна на другу сумњале. Свуда у најразличним круговима сваки дан могао си чути пребацивање главним раденицима обојих партаја. Кајмакамске присталице одликоваху се особито тиме, што нису слушале туђа мнења. Ма да народно-либерална партаја која је у дане опасности победила, није никог гонила, и није ни једног чиновника потискала са његова места, опет противници њезини презаху да неизгубе своје столице — у томе презању за своје личне користи, свакога чиновника који је имао више или мање важно место за владе пређашња књаза — и јесте било главно врело одакле потицаше мрзост и непријатељство према оним људима, који подпомогаху да се Обреновићи поврате. Сви они који су негда радили на томе да Обреновићи падну, или они који су се после њихова изгнања истакли напред и са важнијих столица потисли привржденике династије што се сада враћа и утврђује — сви ти

беху узнемирени помишљу, да Порта може потврдити Милоша за књаза. Вође народно-либералне партаје појмаху врло добро оне побуде које су руководиле њихове противнике, и кад чуше од Филипа Христића како му је питање задао турски комесар — они се онда још боље утврдише у неповерењу према привременој влади и совету. Ето за што они нехтедоше примити љубазну понуду Матије Бана да он буде посредник. Али изгледаше да није довољно само то, што ће се либералци одупрети кајмакамским ујдурмама.

Бојећи се сношаја пропавше кајмакамије с Портом, вође народно-либералне партаје толико се исто бојали и интрига Аустрије, која је желила да се по што по то умеша у српске послове. Аустријска влада није се никако надала да скупштина може збацити Карађорђевића; она је мислила да ће за то требати отворена буна, и посла заповест графу Коронини, који је командовао војском, која беше смештена у пограничним местима код Србије, да буде спреман да иде у Београд чим га паша к себи позове. Макар да је Француска протестовала против ове наредбе, а Русија и Инглиска сдружиле се уз тај протест, опет Аустријска влада објави, да је Београдска тврдиња турска владавина, и да ће аустријска војска ући у њу истом онда кад је турска власт позове. У то доба Коронини доби нову заповест, да веома опрезно чува границе, које деле Србију од Аустрије. Ма да Гарашанин, није ни мало био расположен према Аустрији, но у питању о одношају према Порти, с којом је Аустрија гледала да се свакојако здружи, народно-либерална партаја подпуно се разилазаше са Гарашанином. Због свега тога, у тесноме колу народно-либералне партаје искрсне мисао, да кога њезинога члана намести у министарство: она хтеде да протури Груића за помоћника представника и попечитеља иностраних послова; а да би ово достигла, она смераше да приволе Магазиновића, да он узме привремени одпуст, како би Груић могао добити утицаја на дипломатске одношаје Србије. 23 Декембра Стевча и Угричић уђоше у седницу привремене владе са устменим предлогом о Груићу; но Гарашанин је околишио да правце од-

говори, него је обратио разговор на друга питања. Стевча даде писмен предлог, Гарашанин одби писмено. Тада Стевча посла свој предлог у скупштину с писмом, у коме спомену, да Гарашанин прети да да оставку. Грујићева партаја у скупштини није била спремљена за такав тренутак. Из теснога круга народно-либералне партаје био је у седници само Милован Јанковић; а Грујић није могао ништа говорити о себи. Све Гарашанинове присталице нададу вику противу нових намера либералне партаје. Под њиовим утицајом скупштина посла депутацију члановима привремене владе с молбом да остану у слози међу собом; па се разиђе са седнице и недочекав одговора. Тога истог вечера у кући Ранка Алимпића био је велики скуп либералаца и Обреновићеваца. Они кад видеше да у министарство не могу протурити ни једнога свога члана, једногласно пожеле, да Грујић буде началник канцеларије привремене владе. Но Грујић сам не хте на ово пристати, изговарајући се, да ако се прими тога, онда неби могао радити у седницама скупштинским. Кад се кући врати, он напише оставку на ово звање, ако би га случајно поставили. Но кад се скупштина сутра дан састаде, она сазна да чланови привремене владе стоје опет у слози, и у скупштинским протоколима цела ова ствар прође ћутке. Једина важна појава у седници тога дана била је долазак депутације од војске из гарнизона Београдског и Крагујевачког. Ова депутација изјави народним представницима како је војска родољубно одушевљена, како је јако предана и верна Србскоме народу, скупштини и наследноме кнезу Милошу Обреновићу. Два дана пре тога војска је послала адресу и самоме књазу. За тим се скуштина, није састајала четири дана због божићних празника.

Међу тим глас, да су Обреновићи васпостављени, пројури кроз целу Србију и у народу изазва опште одушевљење. Многобројни телеграми и адресе послате из разних општина на скупштину једногласно сведочаху, како је свето-Андрејска скупштина погодила жељу народа, како је потпуно разумела своју задаћу и изашла као достојна представница народње воље. Смедерево, Шабац, Крагујевац, Јагодина, Неготин, Ваљево, Гургусовац, Алексинац, Зај-

чар, Крушевац, Пожаревац, Лозница, и друге вароши, поиташе једна за другом, да подједнако топлим адресама изјаве скупштини своје задовољство. У „Србским новинама“ излажаху непрестано описивања оних светковина, што беху на разним местима уређене поводом воспостављања Обреновића.

Прокламације скупштине и привремене владе читаху се свуда пред народом. По народноме обичају поведе се по сокаку коло, и песма и игра; у гостионицама и механама, где се Срби махом баве кад немају посла, пођоше здравице у част Милоша и народне скупштине. „Шеснајест и по година текао је међу нама јед, сад нек тече мед,“ казао је у Зајчару на једној јавној гозби кројач Јова Петровић. Још први дан кад је доспела радосна вест многе вароши осветлише драговољно улице своје; на другим местима удараху у звона и пуцаху из пушака; свуда се лепршаху свечане заставе; по кад што изношаху народу лик старога Милоша, нађоше барјаке под којима је он водио Србе на Турке.. Крагујевчани, Јагодинци, Ужичани, Ваљевци, Гургусовчани, и грађани још неких вароша послаше захвалнице Београђанима за заштиту, коју они 12. Декембра указаше народној ствари, шта више и за оно, што је свето-Андрејска скупштина покушала, да установи закон о редовном сазивању њезиноме добила је она из неких места изразе саучашћа; готово свуда у име успеха тога преврата чињене су богомоље по црквама. Из разних округа поздравни телеграми шиљани су право Милошу у Букурешт, мимо привремене владе. Одушевлење је било силно, али немогаше бити и без крајности, као што то вавек бива у оваким тренутцима. Београд се напуни оружаним људима, који се из околине стекоше на први глас, да из међу скупштине и савета влада неслога. Касније, кад су се те неслоге слегле, неки дошљаци направе малу чету, која ће чувати народну партају. Человођа ове чете био је Филип Станковић, око кога беху махом Смедеревци, и хвалисао се, да он сам може, да спречи интриге оних људи, који су на преврат попреко гледали. Ма да је Бели-Марковић и био управник вароши, опет Филип Станковић није га баш свагда слушао, и радио је по својој

вољи. Београђанима осташе у памети два поступка тадашње варошке страже.

Да би се избегли ноћни немири изађе наредба, да сваки становник увече неизлази никако без фењера. Ноћу између 23. и 24. Декембра, стража заустави инглезког вице-конзула Даиља, који је ишао улицом без фењера, дакле против наредбе. Залуд је Даиљ казивао своје звање, стража, која га није лично познавала, замоли га, да иде с њом до најближе полиције, кад дођоше код Гарашанинове куће, стражари, који су пратили Даиља, увере се од министра, да је он доиста онај, који им се казивао, и отпрате га до његова стана. Сутра дан Бели-Марковић оде Инглеском вице-конзулу да му се за то извини, али овај не само што је похвалио Србску стражу за верно вршење њезиних обвеза, но шта више предаде управнику вароши писмо, на име Гарашанина, молећи га, да онај дукат што му у писму шаље да оној стражи, што га је на путу зауставила, и још га увероваше да он први уме да поштује законе земаљске, и изјави, да се њему шаљу они инглизки поданици који би се усудили, да погазе наредбе Београдске полиције.

Али вољна стража, којом је управљао Филип Станковић, није се тако учтиво понашала према својима. Повијајући се за својим осећајима подозрења на људе противне партаје, она је пазила на њи и сувише усрдно. Једног празничног вечера, она је помутила домаћи мир и самога председника скупштинског, и ево како је тога истога дана Илија Гарашанин описивао тај случај у писму Стевчи Михаиловићу, као главноме управнику полиције и војске. „Ја не могу да пропустим прилику а да вам не саопштим моје приметбе на неке поступке, којима је у последње доба била узрок овдашња полиција. Касније ћу говорити о томе шта сам чуо; но најпре ћу вам казати, шта је се у моме присутству по сахата пре овога десило. Дошао сам у вече г. Миши, мало после из његова стана пођоше кући својој деца: двоје из моје фамилије, а двоје из фамилије покојног Раје (Дамјановића). На капији Мишиној, два оружана човека зауставе ову децу, рекав им, да их је ту полиција наместила са заповешћу, да никога непуштају из куће. Мени

то јаве, и ја пошљем да се каже тим стражарима, да не сметају деци, али они опет непослушаше. Тад ја сам изађем на улицу, да се уверим, да л доиста може бити таког непоретка; за цело мене нису варали; јер ти исти људи рекоше ми у очи, да су они добили строгу заповест, да из ове куће никог не пуштају — кад их ја запита: ко вам је тако заповедио? Они одговорише: Полиција, и да су добро чули. Можете мислити како сам се зачудио томе нереду полицајском; у полицији целога света, нема ништа што би било налик на овај поступак; то је нешто ново, али је врло рђаво смишљено. Ако полиција оће да увиди, ко иде у кућу или излази из ње, то је могла радити тако, да нико и непримети тај надзор. Полиција има много начина за то, само ако хоће да се потруди. Ако она мисли да је доиста потребно посести чију кућу формалном стражом, онда ваља да преко полицаја јави за то укућанима; јер нико не може знати да је полиција доиста наместила стражу, те се тако ласно може изродити неспоразумлење, пуно жалосних последица. Ја вас молим, известите полицију, да буде пажљивија за сваку своју наредбу; јер ви знате, да у овим приликама, најневинијој погрешци могу дати бог зна како чудан и лажан значај. Мени је мало час долазио слуга и казивао, да је се он разговарао са Филипом из Смедерева, који га увераваше, да он није заповедио, да се нико не пушта из куће, но да се само подозрева на Мишу, Вучића и Гарашанина, с тога је и заповеђено стражи да мотри, ко од важних лица долази к њима и т. д. Не ћу да вам ништа говорим о Вучићу и Миши, али што се тиче Гарашанина, ја не ћу да Филип тако лакоумно поступа са мном. Ја вас молим обуставите тако безобразне поступке Филипове, јер их не могу никако да трпим. Тај се жалосник вара ако мисли, да сам ја из каквог карташког друштва, с којим он може да игра колико хоће. Ја остављам сад себе на страну и молим вас допустите ми да вам приметим, како Филип није удесан човек за полицију, те или га треба са свим ослободити од те дужности, или га држати у шкрипцу. Ја сам уверен, да ви не желите управљати таком полицијом, која хоће само да узнемирује људе, но таком која

уме да брани свачију част од нападаја. Ја не знам да је Филип велике услуге учинио овој ствари, но знам, и могу доказима да потврдим, да је он својим незнањем народну ствар доводио до великих опасности; и што су оне биле уклоњене, то није заслуга Филипова, већ неког другог. Најзад, ја мрзим да се истичем као тужилац против Филипа; ја вам само износим положај ствари онакав какав је, и остављам вашем благоразумију, да се ради тако, како нам се свет не би смејао. Ви знате, како је он данас без икаке цели projурио с гомилом коњаника кроз Београд. То је више смешно него корисно, и не да се растумачити, каквог смисла има овај посао. Ми смо сви, тако рећи, прснули у смеј, што се на тај начин чува тишина, која је тако важна и корисна за општу ствар, што он сам, т. ј. полиција, ремети ову тишину. Ја не знам на што то све служи. Осим тога говорили су ми, но ја за ово не јамчим, да је Филип синоћ играо у кафани карата на новце, и да је ту било много вике. Полицајска дужност данас и картање, све се то ни мало не слаже са полицајском опрезнешћу. Око полиције, ваља да је управљено не само на кеца, но и на сваки кутић варошки, и то скромно и тихо. Веле, да је данас код Вучићеве куће стајала стража, и да је после отишла од ње. Ја ништа незнам, је ли то било, и у каквој цели. Па како сам вам све ово саопштио са пуно искрености и жељом, да се утврди добар поредак; то остављам целу ствар вашој смотрености, уверен будући, да ћете употребити потребне мере, које ће поставити границу непотребним крајностима налик на оне, које сам вам описао. Ваш најискренији друг, Илија Гарашанин. 27. Декембра.“ О овоме догађају, Миша Анастасијевић изнесе питање пред скупштину, која извести о свему Стевчу, коме би објашњено да се све то догодило са неспоразумљења. Но није дошло до личне заваде и препирања. Сви су имали на уму, какав ће успех учинити депутација, која је отишла Милошу? Како ће се понашати Порта спрам воспостављења старога књаза, да л му се не ће противити, или му поставити какве услове, који би га стешњавали? Најзад чим ли ће се свршити намере Аустрије?

Још не беше никаквих поузданих извештаја о депутацији, која

је отишла у Букурешт. Дошав у Кладово она неодлучи да одмах пређе на Румунску обалу. Само Предић, кога је Миша послао да прати депутацију, и један посланик, који је зависио од советника Јеремића, и који је био као челновођа ове депутације, оду 22. Декембра у Турн-Северин, и телеграфишу Милошу, да је депутација стигла на румунску границу. Милош одговори да причека док јој он непошље свога човека. Милош је хтео, да има какав год одговор од Порте пре него прими депутацију. Али ни у Букурешту ни у Београду не беше још никаквих одсудних вести из Цариграда. Татарин по коме беху послане Султану просбе привремене владе и скупштине, — и писма великоме Везиру, није још био стигао у Цариград. Јеремић није показивао Милошев телеграм осталим члановима депутације, но је само рекао, да треба чекати пароброд. Одмах за тим врати Јеремић натраг оне људе, који су се драговољно удружили депутацији, а међу тим је Предића и Барловца често шиљао у Турн-Северин. Карабиберовић прокопа, да они отуда често телеграфишу Миши Анастасијевићу. Уз то аустријско друштво изнова одрече свој пароброд, изговарајући се да је сад већ дубоко ушло у зиму, ма да Дунав не беше још залеђен. Остали чланови депутације посумњају у искреност Јеремића и његове партаје. Заподене се распра, која се заврши виком и псовком. Сви оду Јовану Илићу као секретару народне скупштине молећи га, да потражи од Јеремића објашњења: за што депутација чека у Кладову? Тада Јеремић показа телеграм Милошев, али у њега не хтедоше веровати, и неколико депутата пређу у Турн-Северин, а отуд се упуте у Букурешт; где им румунска власт одузме све оружије. На путу ови депутати сретну Милошева човека, распопа Максима, који је носио указ влашке владе Турн-Северинским властима, да оне дозволе српским депутатима носити оружије. Милошев посланик пође даље и нађе у Турну-Северину остале депутате, који се и крену с њиме у Букурешт да стигну оне, који су пре отишли. Међу тим људи, који су се удружили били драговољно депутацији, а које је Јеремић уклонио из Кладова, врате се у Београд, и разнесу глас по Београду, да Јеремић кињи депутацију и чини јој незгоде, јер је у

његовим рукама новац који је издат на путне трошкове њезине. Ови гласи узбуне Обреновићевце. У то исто доба стигоше непријатне вести из Цариграда: српски повереник у пословима код Порте, Милан Петронијевић, јављаше да Порта нуди неке услове Милошу, и између осталога тражи, да он дође у Цариград те да тамо прими књажеско достојанство. Овај последњи услов особито није се допадао народно-либералној партаји.

„Српске Новине“ које су са саучешћем пратиле радњу светоандрејске скупштине, и које су у својим ступцима штампале читаву поворку чланака који прегледаху скупштинску радњу, а који изађоше из пера Платона Симоновића, — наштампаше примедбу Панте Јовановића о томе: да на основу хатишерифа 1830 г. Милош Обреновић има права да управља унутарњим пословима Србије у договору са скупштином која је састављена од народних старешина, и да по томе хатишерифу турске власти не треба да се мешају у унутарње нослове Србије, а по парискоме уговору ни једна држава не сме са оружјем утицати у српске ствари, док на ово не пристану све договарајуће се стране. „Дакле, каже се у тој примедби, Србија по хатишерифу 1830. има своју у унутарњим пословима самосталну народну управу, на врху које стоји књаз са наследним правом, и то књажеско достојанство припада фамилији нашег књаза Милоша Обреновића. И наш благодетан устав земаљски утврдио је фамилији Обреновића самосталну унутрашњу управу са наследним књажеским достојанством. Самостална унутарња управа јесте политички живот Србије. Наследно књажеско достојанство у фамилији Обреновића јесте услов без кога ни овај живот не може да се развија ни успева. Тиме што је свето-андрејском скупштином народ српски повратио Милошу Обреновићу достојанство српскога књаза са наследним правима, тиме је он учинио законито, патриотско и најплеменитије дело. Тим је актом утврђена законитост у Србији, а законитост је чврста основа сваке државе, услов народне среће и благостања.“

Патриотско расположење народне скупштине огледаше се у узајамном мењању поздрава из међу ње и Михаила Обреновића. Млади

књаз први је послао из Беча у Београд свој поздрав, у коме се каже овако: „Са особитом радошћу изјављујем народној скупштини признање које осећам према народу, који је повратком књаза Милоша у Србију показао да поштује његове заслуге отаџбини. Поздрављам народ, скупштину и владу, што је сложно, паметно и достојанствено оправдала пред Јевропом политичку зрелост Србије, и с радошћу признајем, да се поносим бити први грађанин у средини такога народа, а свагда ћу бити вољан да жртвујем сву моју снагу за благостање и сретњу будућност мога народа.“ Овај поздрав био је прочитан 29. Декембра на састанку скупштинском, и сутра дан скупштина одговори на њ речима које је написао Милован Јанковић: „Светли књаже! Славни наследниче српскога престола, Михајло Обреновићу! Поздрав који је твоја Светлост послала скупштини, а преко ње и целоме народу српскоме, скупштина је примила са великим одушевлењим, одзивајући се верно најдубљим осећајима свога и народњега срца. Сјајна слико људске племенитости и узвишености, ти си послао српскоме народу у своме поздраву печат и венац грађанских и државних врлина којима си био највернији друг у свему тешкоме и пуном искуства животу твом. Ти се с племенитим поносом задовољаваш скромним именом српскога грађанина, и радујеш се од свега срца заједно с народом, што си доживео час, да можеш заједно с њим претпоставити заслуге отца, макар да добро знаш, да топла љубав српскога народа призивље вас обојицу у један глас за једну исту цељ. О како је жељна српска историја таких врлина! И како је сада слатка срцу твога народа та прва радња која се таком величанственошћу одликује!.... Врли наследниче великога отца твога, а љубљенога владаоца нашега, прими милостиво нашу безграничну преданост с којом се сада одазивљемо на твој поздрав у име целога народа српскога! Скупштина те поздравља књаже овим кратким изразом својих топлих осећања, а сви ми нестрпљиво чекамо да те видимо у нашој средини покрај пресветлог отца твог.“

30. Декембра увече на састанку малога круга би одлучено да се сутра дан у скупштини начини демонстрација, која би учи-

нила, да се Милош најбрже врати у отаџбину. Тој демонстрацији беше цељ не само да узбуни и онако силно патриотско одушевлење народа, него да још оштрије подејствује на представнике Порте, који становаху у Београдској тврдињи а преко њи и на турску владу. И доиста у јутру на седници 31. Декембра Андреја Стаменковић предложи, а скупштина реши, да се Совету пошље овако писмо: „Сав народ нестрпљиво чека, да књаз Милош дође већ једном у отаџбину с тога народна скупштина моли Совет, да надлежним путем, а преко телеграфа у име скупштине и народа склони књаза Милоша, да се што скорије крене на пут и да пређе на Србску обалу. То је потребно, е да би се умирила земља наша, која је толико времена била уздрмана и узнемирена. Народна скупштина чека хитан одговор, који би њу и народ умирио, а то може бити само глас, да се књаз Милош кренуо на пут.“ На предлог тога истог Стаменковића, би примљено друго писмо Совету, у коме се отворено говораше, да оклевање Портино, која још ни до сад неутврди Милоша у његовим наследним правима, брине цео народ и буни умове; па с тога интереси Србије и саме турске царевине, захтевају да се неоклева са делом, које дира најживотније питање политичког опстанка Србског народа. А посланик из колубарског среза Београдског округа, Радосав Марковљевић из Даросаве предложи, како је потребно сазвати у Београд из оближњих округа 400 пешака и 200 коњаника, да би се олакшало Београђанима, који су морали бити непрестано на стражи, и да би се ујамчила општа безбедност; да се добро наоружани људи из имућних и поштених кућа подчине главном управитељу Београда, и да се издржавају о трошку државном, но да им се опет не одређује плата, и да се неодпуштају сељаци, који су пређе дошли из унутрашњости Србије, да бране скупштину. И о томе би одлучено, да се такођер саопшти Совету. Најзад Милован Јанковић напомену, да сутра ваља послати телеграме и једном и другом књазу и поздравити их са новом годином; а Миша Анастасијевић примети, да је према предлогу скупштинскоме влада наредила, да се први дан нове године по свим манастирима и цр-

квама у Србији држи благодарна богомоља, у име успеха, који је скупштина до тога дана учинила, а особито у име воспостављења књаза Милоша, и што се отклониле оне опасности, које су 12. Декембра претиле народној срећи. Сви чланови скупштине уговоре да буду на општој богомољи у саборној цркви. Али им је суђено било, да се још једанпут сакупе у ванредну седницу, пре него што осване нова година.

С тога, што се у вароши разнесе глас, да је поводом последњих захтева скупштинских поникла неслога из међу чланова Совета и привремене владе, и да Гарашанин и његове присталице неће још да се обрате Порти, са новим настајањем, да се Милош потврди за наследнога кнеза од Србије, — народни депутати сакупе се у скупштину и пошљу депутацију најпре Совету па онда привременој влади, тражећи да се јутрошње одлуке скупштинске одмах изврше. Депутација се врати са одговором привремене владе, да је одређено, да се све одлуке скупштинске изврше, и да ће сутра особита депутација од совета и владе ићи Осман Паши и изјавити му жеље народних посланика. Седница се заврши читањем поздравних телеграма за нову годину Милошу и Мијаилу. У првој из међу осталих казато је, да народна скупштина двоуми, кога ће пре поздравити: да ли Милоша, стару срећу Србског народа; или саму себе с новом славом, коју ће он отворити будућности Србије. У телеграму, који је био послат Мијаилу, каже се: „Када јарко сунце понавља своју небеску стазу, ко ће се задржати, да у сред највеће радости новом годином непоздрави тебе, којим се изнова поноси Србски народ.“ Оба књаза одговоре на ове поздраве, и ту је се Мијаило опет са највећим поштовањем одзивао о разборитости целе радње скупштинске, о томе, како скупштина уме да избегне крваве сукобе, и позиваше је, да настави свој рад у том истом духу.

Демонштрације, које је народна скупштина учинила, донеше добре последице. Привремена влада телеграфиса Србскоме агенту у Цариграду, како су духови рђаво расположени. Милан Петронијевић саобшти Порти, да у таком положају ствари, могу планути нове буне у Београду. Сам Кабули Ефендија поплашен одсудном

радњом скупштине, телеграфиса о свему великоме везиру, а овај се пожури да извести Петронијевића, како Порта пристаје да утврди Милоша у књажеском достојанству. У то доба стиже у Цариград извештај Милошев, да он тамо неможе доћи у зимње доба због старости и Порта пристаде, да се тај његов пут одложи до пролећа. Петронијевић одмах јави српској влади за те одлуке Портине. Његов извештај потврди телеграм Милошев, који је то исто јавио. Најзад расветли се и положај, који је Аустрија заузела према Србији. Наполеон III. није се задовољио објашњењем Бечке владе и њезином заповешћу грофу Коронини да само мотри на Србске границе. Француски кабинет изјави, да се Француска не може задовољити тиме, што је Аустрија издала само нову наредбу, а није са свим поништила прву заповест, и изјави: да он остаје при своме протесту. Наполеону је хтео, да се Аустрија извини; али у Бечу нехтеше то учинити, и односаји између Аустрије и Француске, који и онако беху затегнути, готови беху сада да се раскину. Реч, коју је на нову годину изговорио Наполеон, дочекујући дипломатско тело, и која наговешћиваше између осталога и рђаве односаје према Аустрији — даде повода Дезесару француском конзулу у Београду да увери Србе, како Француска хоће да казни Аустрију, за њезино понашање према Србији. И доиста из међу Аустрије и Француске спремаху се већ да попуцају све везе, и спремаше се војна поводом италијанскога питања.

Првог Јануара дође у Београд Петар Стојковић из Букурешта и донесе од Милоша одговор Стевчи, који га је у име другова својих питао, како би га извели из Румуније. Из међу осталога Милош је писао, како је Порта заповедила влашкој влади да га чува и на њега мотри; а да би Порта што скорије пристала на све тражње скупштинске Милош световаше, да се дижу непрестане демонштрације, да се збаце подозриви чиновници, а да се на њиова места поставе људи одани, да се војска распусти, да се у Београд дозову верни људи из унутарњих округа, што је била скупштина већ и урадила, да се на румунској граници скупе 2000

коњаника, тобож, да дочекују кнеза, а у Алексинцу опет, који је ближи турској граници, да се у тој истој цељи слупе 4000 пешака.

Другог Јануара скупштина је опет имала два састанка. На оном изјутра била је из међу осталога прочитана телеграфска депеша од Милоша, којом извештава, да због рђавих путова, депутација неможе приспети у Букурешт пре суботе, 3. Јануара. А на овом пред вече, кога је сазвао сам председник скупштине, јави исти председник, да је тога дана био зват у град заједно са члановима привремене владе, председником и подпредседником савета. Незнаујући за што га зову, он оде у град и уђе у двор Осман-паше, где нађе осим споменутих лица још и све министре српске. Ту пред свима њима Кабули-ефендија прочита депешу из Цариграда у којој се каже да Порта одобрава кнеза Милоша, да му се већ пише берат који ће скорим бити послан њему у Влашку, да је Порта, по својој благонаклоности према кнезу Милошу, дала му право да постави једно лице, које ће место њега управљати земљом док он дође у Београд. Пуцњава топова, која се зачу у тај пар, потврђивала је да су ти извештаји председника истинити. Даље Миша саопшти, да је по речима Кабули-ефендије така иста депеша послана из Цариграда и Милошу. Скупштина није ништа имала против тога, што је Порта потврдила Милоша, али њој се није допадала форма и начин којим су саопштени ти извештаји. Кад је Миша свршио свој говор, онда председник апелацијоног суда и члан скупштине, Маринко Радовановић, примети, да председник није био опуномоћен од скупштине да иде у град, па следствено он није могао ни представљати скупштину пред Кабули-ефендијом. Услед тога одпочне се у скупштини дебата, и на предлог Милована Јанковића скупштина реши да се стави у протокол ово: Почем председник скупштине није имао од ње одобрења да с члановима владе, савета и попечитељима предстане Кабули-ефендији, то народна скупштина несматра да је он био тамо као председник њен и да је представљао скупштину; па за то скупштина неможе ни примити ове његове извештаје као званичну ствар, но имајући у виду важност земаљских интереса, који могу бити на-

рушени оклевањем, она шиље одмах депутацију привременој влади с поруком да се изиште од ње копија те депеше“. Док се чекало на тај одговор од привремене владе, скупштинари разговараху се тихо међу собом, а један од њих рече гласно, да скупштина треба да чека књаза Милоша и да се не распушта до његова долазка у Београд, и да треба позвати још браће из народа. При тим речима председник смедеревског окружног суда, Сима Протић, обрати се скупштини са беседом, у којој развије ову мисао, да је ради спокојства народног потребно свечано објавити, да се народна скупштина неће распуштати дотле, докле се књаз Милош неповрати у Србију. Услед тога скупштина једногласно одлучи, да ће представници народни чекати на окупу и да се народна скупштина неће затворити докле год књаз Милош не прими управу у своје руке; решено буде да се та одлука саопшти савету а преко њега и привременој влади. Том одлуком скупштина је показала своје неповерење према људма, који састављаху већину у тадашњој влади. Скорим врати се депутација и донесе са собом копију оне депеше, коју је турско министарство иностраних дела послало Кабули-ефендији, којом се потврђују сви они извештаји, што су већ саопштени српској влади Миланом Петронијевићем, а скупштини Мишом Анистсијевићем. Кад је депеша прочитана, народни представници изјаве радост, што је Порта испунила жељу српског народа, потврдивши Милоша за књаза; али неки изрази те депеше изазивали су и неспокојство међу њима. Одгодивши претрес тих израза до следећег састанка, скупштина одмах, без оклевања, узме у претрес то питање, што је Порта дозволила Милошу да поставља кога, који ће времено до његова долазка управљати земљом. У дебати о том питању буде изнешено на видик ово мишљење, да не би било ни паметно ни политично давати право књазу, док се још налази у туђој земљи и под туђом влашћу, да он поставља себи намесника, што је противно и правима српског народа. На основу тога мишљења, скупштина се обрати привременој влади с писменом изјавом, да постављање привремене владе док књаз не дође у земљу и непримии управу у своје руке, припада по праву искључиво народу,

кога представља скупштина, која је у своје време и поставила привремену владу. Па за то позива привремену владу да то саопшти коме треба и да сама према томе поступа. Овака изјава скупштине лако се објашњава тиме, што се већина народних посланика бојала, да Милош желећи што пре вратити се у земљу непристане на какве незгодне услове и не постави намесника кога од противника народно-либералне партаје.

Тог истог вечера Грујић је морао походити Гарашанина и том приликом са обе стране било је узајмног пребацивања за неповерење. „Ви још не познајете Милоша, говорио је Гарашанин: зашто бар нисте изабрали Михајила, кад сте хтели Обреновиће? Зашто се нисте договорили с нама раније?“ Гарашанин као да је заборавио свој разговор о Михаилу са Милованом Јанковићем, који је био мало пре но што се сазвала св. Андрејевска скупштина, као да је заборавио и то, да званична опозиција, желећи збацити Карађорђевића, није сматрала за потребу ни о чему договарати се с људма који припадају млађем нараштају. Како је скупштина већ у три маха поновила своја захтевања да совет и привремена влада потврде без икаквих измена овај пројект закона о редовним скупштинама, што га је скупштина саставила, то Гарашанин запита Грујића: „што ви тако наваљујете са тим законом?“ Кад му Грујић одговори: „Зато да тиме осигурамо у напред народно учешће у државним пословима“, Гарашанин рекне: „Ну, Милош ће све то оборити! видеће те, шта ће он казати!“ На то Грујић примети: „Ми ћемо њему објаснити, да је сама скупштина, која га је довела, то и то узаконила.“ Мишљење Гарашанина о старом кнезу ни у чему се није разликовало од мишљења других људи старијег нараштаја. Они су се јако бојали њега и са неким осећањем злу-радости говорили су млађим људма: нека, познаће те га, па ће те се горко кајати! Али при свем том, и старији и млађи нараштај нетрпељиво су очекивали даљег извешћа из Букурешта. У скупштини често се понављало питање о томе, има ли каквих вести од депутације, која је отишла по Милоша.

Депутација се већ приближавала к својој цељи. Советник Јеремић, који је располагао трошковима депутације, пређе са српске стране на Влашку и Турну-Северин, купи за 14 дуката повећа кола заједно са Епископом Јанићијем иБарловцем, па појури са поштанским коњима да стигне онај део депутације који је одпутовао раније. У Краљеву сустигну се сви и ту се заvставе да се одморе. Близу тога места налазило се велико имање Мише Анастијевића, који беше заповедио Предићу да позове депутацију у то имање и да је славно почасти. Јован Илијћ и још неки депутати одбијаше ту понуду, говорећи да су они послани књазу Милошу, а не у госте председнику скупштине. После дуже препирке, њих склоне да иду заједно са осталим депутатима на село Мишино. Већина депутата била је из реда оних људи, који су навикли на прости сеоски живот, који се слободно шири у њиховој отачбини. Они су били изненађени оним луксузом који су нашли у Мишиној кући, но још више били су упрепашћени, кад су видели покрај тако „велељепног“ господског дома, ниске и мрачне сиротињске земунице. На њихова питања: „ко ту живи? њима одговоре: влашки сељаци. „Шта, да ли ту живе цигани или људи, које зову Власима као нас Србима,“ питали су представници српског народа. Њима су објаснили шта је то спахијско право и какви су односи тада постојали између спахија и њихових сељана у Влашкој земљи. „Е, браћо, говорили су српски депутати, ако ти људи не могу да избаве себе од тога, онда им је боље да у једанпут сви изгину: боље им је да побију своје жене и своју децу, него да их оставе да живе у таком робству.

2-гог Јануара пред вече депутација свечано уђе у Букурешт и стани се у двема гостионицама. Секретари Милошеви, Моја Гавриловић и Б. Рајовић, синовац старог Цветка, незнајући да је са депутацијом и секретар народне скупштине, саставили су програм по ком ће се депутација представити Милошу и у њему одредили су прво место представнику совета Јеремићу. Јован Илијћ дознавши за то, позове к себи књажеве секретаре и заједно с њима поправи програм. На други дан депутација, која је била у на-

родном оделу, при поласку из гостионице у дворац у ком је живео Милош, становници Букурешта радознало гледали су представнике суседног народа. Пред домом депутацију дочекају књажеви секретари и Миленко Тодосијевић, кога је Милош звао својим побратимом. У ходнику депутација увиди прислугу Милошеву, а у првим одајама породицу Јеврема Обреновића, брата Милошева, и множину влашких бојара. Милош дочека депутацију са речма: „Добро ми дошли, браћо и синови моји!“ — „Живио отац отачества!“ узвикне трипут депутација. За тим началник смедеревског округа и члан скупштине, Станојло Петровић са неколико речи поздрави књаза у име народа: „Прими, светли господару, поздрав од народне скупштине и свега вернога ти народа твога. Важно дело, које је народ са највећим одушевлењем свршио, благословио је и сам Бог. Врати се господару у благословену земљу, која је Богом и Тобом усрећена. Народ нестрпељиво једва чека кад ће опет видети Тебе, Оца и избавитеља свога.“ Милош беше веома потрешен и прекине ту беседу речма: „Сам је Бог тако наредио! Без његова благослова ја неби могао ништа учинити. Ја сам се увек старао о срећи народа, колико сам могао и умео, и сад молим Бога да ме укрепи и умудри да послужим своме народу. Ја немам друге породице; народ је моја породица. Сви су Срби пред-амном једнаки од највећег до најмањег. Стараћу се, браћо, за све вас и за сав народ мој, као што се стара отац о својој деци.“ Нови узвици депутације били су одговором на то Милошу. За тим Јован Илијћ прочита писмо, од скупштине књазу, написано у седници 15. Декембра, и преда га Станојлу, а овај Милошу. После тога Јеремић преда поздрав од совета, а Епископ Јанићије од архијерејског сабора. Оба та поздрава прочита исти Илијћ. Стари књаз захвали народу, скупштини, совету и Архијерејима, а за тим депутати пољубе га у руку, а он њих у чело. Књаз је био тако узбуђен, слушајући те поздраве да су му и сузе потекле и при свршетку те церемоније осети да је јако уморан. Депутација, пошто је била почашћена, оде. Кажу, да су влашки бојари питали Милоша пошто је отишла депутација: чиме је он

заслужио таку љубав свога народа, и шта би он учинио кад би био румунским кнезом, — па им је на то бајаги Милош одговорио: Српски народ воле ме за то, што сам га увек бранио од насиља старешина; и кад би ја постао румунским кнезом, то бих пре свега повешао вас бојаре и тада спомене неке по имену.

Кад оде депутација и сви остали гости, Милош остане у кругу своје родбине и свите. Он је већ имао у рукама налог Портин, да одреди кога ће управљати земљом до његова долазка у Србију. У савету своје породице која је окруживала Милоша, сви су му препоручивали Гарашанина. Нарочито се заузимале за њега женске из породице Јеврема Обреновића: оне су говориле владики Јанићију, Стонојлу Петровићу и Јеремићу да их у томе потпомажу. Милош позове к себи Јована Илића на договор, и овај на питање кнеза: кога би требало поставити за намесника, одговори: по способностима требало би Горашанина, а по народном поверењу Стевчу; ако узмете овог последњег, онда му треба дати Јеврема Груића за секретара". Милош је хтео да чује о томе мишљење и осталих чланова депутације, па их позове све преда се. Кад је Милош предложио исто питање депутацији, које је и Илићу, онда неки викну: Стевчу; но Јеремић истакне се напред и почне „красноречиво" описивати врлине Гарашанина. Он је наводио како је Гарашанин умео склопити и саму скупштину св. Андрејску, како је о свему са успехом договарао се са султаном и остал м великим силама. Јеремић је доказивао да нема другог тако вештог човека, који би са успехом могао довести до краја ствар, која се тако срећно одпочела. Милош је слушао, слушао Јеримића и у нестрпљивости викне: „Шта си забрбљао! Зар ћу ја само тебе да слушам; пусти нека и други говоре". У тај пар депутација види пред собом старог кнеза, који није трпео поговора. Сви депутати почну у глас викати: „Стевчу!" Стевчу! Кнез тога истог дана пошље депешу у Београд, којом јавља да поставља Стевчу за намесника, Угричића за његова помоћника, а Јеврема Груића за секретара. Кад је та депеша стигла у Београд, онда круг се ужи либерала и увиђавних Обреновићевца искупи на до-

говор, и по захтевању тога круга Стевча одговори на заповест Милошеву депешом, у којој га је молио да остане све као што је било. Но тим још нису били задовољни Стаменковић, Груић, Алимпић и Милован Јанковић, већ напишу писмо Милошу, које је морао потписати и Стевча; у том писму говорило сео правима народа, о пређашњем решењу скупштине односно привремене владе, о ровитом стању ствари, па из свега тога изводили су да је неопходно задржавати већ постојећу управу. Но 4. Јануара Стевча добије другу депешу од Милоша, у којој је било ово: „При свој доброј вољи да испуним жељу скупштине, ја немогу то учинити; јер у депеши великог везира, која ми је послана у договору са гарантним силама, изреком стоји, да ја поставим једнога од мојих сигурних људи, који ће ме за време заступати у књажеском достојанству: па за то сам ја јуче онако и наредио и већ о томе известио великог везира. Још једанпут кажем, висте мој намесник, Угричић ваш adlatus (помоћник) а Груић секретар“. Дознавши за ту депешу либерали одустану од намере да се шиље књазу оно писмо о коме смо мало час говорили. А вест о томе да је Порта потврдила Милоша произвела је тродневно празновање у Београду; по примеру престолнице владале су се и остале вароши по Србији.

Први састанак скупштине, после свију тих извештаја, био је у понедељак 5. Јануара. Стевча Михајловић извести скупштину, да је постављен за намесника књажеског. Скупштина одговори на то актом управљеним на име привремене владе, савета и самог намесника. Пошто је најпре напоменула свој протест од 2. Јануара против тога, да књаз сам поставља себи намесника, док се још налази у туђој земљи, скупштина закључује овако: „Али почем је књаз овако учинио пре него што је дознао за закључење скупштине, и почем благоразумност налаже предупредити сукоб, који би могао бити од штете за нашу унутрашњу независност, — почем је даље и сам књаз наш у духу исте предострожности, која је руководила и скупштину, погодио и за свога место заступника одредио управо оно лице, према коме и скупштина има потпуно поверење: то скупштина, примајући са радостном готовошћу ово решење кња-

жеско, и сама решава, да подпредседатељ српске народне скупштине г. Стевча Михајловић, као местозаступник књаза српског, до доласка овога управља земљом и извршује књажеску власт.“ За тим скупштина реши да одпусти свога секретара Јеврема Груића те да може вршити секретарске дужности при књажеском наместнику, којом приликом Миша Анастасијевић предложи да скупштина изјави Груићу написмено своју благодарност на његовом раду у скупштини, што скупштина одмах усвоји: за секретара скупштине буде изабран Милован Јанковић. С тим у једно престала је и даља радња привремене владе, које је последњи акт био потврда скупштинског закона, али не у оном виду, као што га је скупштина предложила, већ са знатним изменама.

Шестог Јануара, и ако је био празник, скупштина је држала ванредни састанак, ради саслушања прокламације књажеског наместника, који је већ приступио вршењу своје дужности. Угричић је захтевао да се и он спомене у тој прокламацији, али Груић, који је писао прокламацију, није хтео испунити његову жељу, што је и Гарашанин одобрио. Најважније место у прокламацији било је то, где се од стране наместника обзнањује, да попечитељи, савет, скупштина и све постојеће власти и званичници остају као што су. Но Гарашанин одмах јави Стевчи, да је намеран дати оставку на звање министра унутрашњих дела; наместник је молио свог бившег другара да остане у министарству, али он никако није хтео него поднесе оставку. Скупштина на предлог Мише Анастасијевића пошље наместнику једну депутацију да му у име скупштине честита то ново звање; у тој депутацији били су сви званичници скупштински и поједан посланик од свакога округа. Стевча тога истог дана пресели се у књажески дворац. Седмог Јануара Гарашанин буде отпуштен из министарства и премештен у Совет, а за попечитеља унутрашњих дела буде постављен члан совета Стојан Јовановић (Лешјанин). 8. Јануара представници страних држава походили су књажеског наместника. До тог времена, они су примали акта од привремене владе, али нису на њих одговарали, што та влада није била призната портом.

На скупштинском састанку 8. Јануара, судећи по протоколима није било ништа особито важног. Али у самој ствари није било тако. Присталице Гарашанина спремили су се да на том састанку учине предлог, да се Гарашанину изјави, у нарочитом писму, благодарност на његову труду око сазивања саме скупштине и потдомагању ове у најважнијим њеним закључцима. Но још у очи тога састанка, у малом кругу сједињених либерала и увиђавних Обреновићеваца, било је закључено, да се Гарашанину не даје та адреса благодарности, па је за то био одређен Андреја Стаменковић да говори против предлога, који би у том смислу био учињен. И доиста предлог је био учињен; но Стаменковић, који није имао обичаја да напада на личности, ћутао је; тада устане Сима Марић из Ужица и изговори доста ватрених речи против предлога. По његову мишљењу није Гарашанин помогао да се сазове скупштина, већ оне прилике, које су изазвале народ да се сам састаје у мањим скуповима још Августа месеца. Он је порицао и заслуге Гарашанину за народно дело; јер он и ако се није непосредно противио народним тежњама и жељама,ипак је био заједно са Вучићем 11. Декембра, кад су дошли у скупштину и ту се старали да је одврате да непроглашава Обреновиће; па онда, он није хтео предати власт у руке оним лицима, која су постављена скупштином и тиме допустио те се сковала она завера против скупштине, а кад су војска и народ, 12 Декембра, готови били да се сударе и крв пролију, он је седео код своје куће и није хтео пристати уз народ, докле овај није надвладао. Та је беседа дарнула Гарашанина до срца и показала каква велика провала постоји из међу њега и сједињених либерала и Обреновићевцима. Скупштина одбаци предлог да се Гарашанину даје адреса; но Миша Анастасијевић и Милован Јанковић договоре се да се о томе ништа и неспомиње у протоколу. Али тог истог дана учињена је почаст самом Миши писмом књаза Милоша, које је било прочитано у скупштини: „Љубезни мој Мишо! писао је стари књаз, писмо ваше од 18. Декембра јако ме је обрадовало, видећи из њега, да дишете чисто народним духом и осећате опште чуство народно. Так-

вом изјављењу од стране ваше ја сам се свагда надао и одвећ ми је мило што се ни преварио нисам. Поздрављам вас честитим именом народног човека! Делом сте доказали да сте то били, а трудите се да и сада будете, и Бог нека вам дарује дуг живот, да и останете народан човек. Историја и потомство говориће о вама и о знаменитој садашњој народној скупштини са славом, похвалом и благодарношћу.“

На том истом састанку био је прочитан и закон о народној скупштини, који је потврдила привремена влада; но многи посланици приметише, да се тај владин закон у многоме разликује од скупштинског пројекта и да има у њему и таких измена, које не могу бити повољне народу. Андрија Стаменковић говорио је, да је влада дужна била, пре но што потврди закон, представити скупштини разлоге, на основу којих мисли да треба учинити те измене у пројекту, па договорити се о томе са скупштином; но почем влада није тако поступила, то треба одредити једну комисију да прегледа тај владин закон и поднесе о њему своје примедбе скупштини. Милован Јанковић доказивао је да се закон о скупштини може примити само у оном виду, у ком га је представила св. Андрејска скупштина, и да би га требало пре раширити него сузити; јер даље попуштање може лишити скупштину свију плодова њене радње, и према томе он предлаже, да се од стране скупштине изјави влади незадовољство. Миша Анастасијевић примећавао је да је паметније примити закон такав, какав је одобрила влада, него чинити нове покушаје о његовим исправкама. Но посланик пожаревачког округа, Стојан Јовановић, представи у живој беседи, како сав народ жели да закон скупштински буде онакав, какав је спремила сама скупштина, која ни под каквим изговором не сме остати равнодушна према општој народној вољи, него се мора свима силама старати да прибави закониту силу своме пројекту, јер само под њим она може бити сигурна у своме опстанку и слободна у својој радњи. „Када се ми, — завршује он своју беседу, — нисмо устручавали да испунимо народну вољу ни у најтежим часовима за што бисмо сад малаксавали у верном за-

ступању народних интереса, кад су сва непријатељска отешчавања у овом смотрењу срећно одклоњена.“ После подуже дебате о томе, скупштина реши, да се одреди нарочита комисија, која ће прегледати и оценити тај владин закон. Таки неискрени поступци владини, раздражили су скупштину, те она реши, да се на ново захтева од совета, да јој овај пошље ону адресу, којом су саветници позивали Карађорђевића да се врати из града; осим тога Сима Протић напомене скупштини, како она још није добила извештај о радњи свију министарства, почињући од 1842 године, који је захтевала још у почетку својих састанака; а кад се повела реч о слободној штампи, онда је Милован Јанковић предложио, да се и слобода штампе стави у закон скупштински.

На састанку сутрашњег дана настави се дебата о закону скупштинском. Миша Анастасијевић изјави, да он тиме, што предлаже да се прими владин закон, непориче право идућој скупштини, да чини измене у том закону, које нађе да су потребне. Али при свем том, све примедбе које је учинила комисија о владином закону, биле су примљене. У тим примедбама, из међу осталога, било је и правило о слободној штампи; даље, да се идућа скупштина сазове те исте 1859 године; да попечитељи могу долазити у скупштину само онда кад их позове сама скупштина или кад они имају да саопште скупштини какав предлог од стране владине. Осим тога, неки чланци владиног закона, били су замењени са чланцима пређашњег пројекта. Све те примедбе биле су послате совету с писмом, у ком је изјављено од стране скупштине сажаљење, што је влада учинила таке измене у њеном пројекту. „Народна скупштина, вели се у том писму, мисли да ваљда и нема на свету ништа умерено, ако се досадашњи поступци не само народне скупштине, него и целог народа српског за најумереније признали не би. Сувише, народној је скупштини толико већма жао за ово брижљиво стешњавање слободе у њеном закону, што јој је преко депутације њене саветом и привременом владом изрично обећано, да ће влада народној скупштини најпре разложити основе своје у тачкама, које она изменити мисли, па ово обећање после није испунила. Међу тим ма да је колико скупштина одуше-

вљена и руковођена духом умерености, она опет никако није могла пропустити, да на добивени закон не учини неке примедбе своје и најживље незамоли Савет и владу да ове кратке примедбе усвоји од речи до речи, па онда цео овај закон о скупштини прештампа, а никако да се те примедбе неиздају у додатку, ако не жели народ и његову скупштину неиспуњењем ове жеље до срца увредити." За тим је био примљен предлог да се свуда по судовима уведе устменост и јавност, како по грађанским тако и по кривичним делима, и предлог да се изда нарочити закон за адвокате.

Десетог Јануара скупштина пошље у Савет депутацију, да му достави своје примедбе о закону скупштинском и у једно да захтева од Савета ону његову адресу, што је послао у град Карађорђевићу. Депутација та врати се с извештајем, да ће се Савет постарати да нађе и пошље адресу, што је 12. Декембра писана Карађорђевићу, а да Савет није крив што влада није саопштила скупштини своје разлоге, на основу којих је учинила неке измене у закону; јер га је Савет потврдио без икаквих измена, а кад је дознао да је влада учинила неке измене, захтевао је од попечитеља унутрашњих дела, да те измене саопшти скупштини, пре коначног потврђења самог закона, што је попечитељ и обећао, али није испунио своје обећање. Таким начином Савет је пред свет. андрејском скупштином сву кривицу свалио на Гарашанина за оне измене, које је претрпео њен пројект. Скупштина је истина изјавила крајње негодовање своје према таком поступку бившег попечитеља унутрашњих дела, али опет није за то ни мало правдала Савет, који се није постарао да дозна, да ли је попечитељ тачно и верно извршио његову поруку, у таком важном делу и, непрегледавши закон, потврдио га у таком изопаченом виду. Савету није то била првина, да на другог свањује кривицу, тим више, што Гарашанин тада није био ништа друго, него само члан тога Савета, који га за све окривљује. Примедбе скупштинске Савет је представио наменику књажеског достојанства.

Стевча је тада био у неприлици што се тиче етикета. Осман-паша и Кабули-ефендија хтели су да њих наменик прво посјети,

па онда они њега; јер се такав обичај завео за време владе Карађорђевића, да се књаз српски најпре јавља представницима Порте, па онда они њему; то је завео Аврам Петронијевић, бивши попечитељ иностраних дела при Карађорђевићу. Стевча није хтео да иде у град пре, док њему не учине визиту Осман-паша и Кабулиефендија. Гарашанин световао је Стевчу да попусти; нека, говорио је он, Милош промени тај поредак, који се завео при Карађорђевићу; тога мишљења био је и Угричић, и Стевча оде 9. Јануара те посјети турске власти и представнике страних држава. Осим тога, Стевчи се обраћали с молбама за разна лица. Гарашанин га је молио, да се постара да олакша судбину оних саветника и лица, која су била уапшена за учешће у побуни војске 12. Децембра и налазили се у палилулској касарни заједно са својим породицама. Исто тако он је молио Стевчу и за попа Дину, који је желио добити место војничког свештеника. „Ја му нисам могао дати то место при бившем књазу Александру, писао је Гарашанин; поп Дина предан је и душом и срцем данашњем стању, но ја га препоручујем за војничког свештеника за његово одлично и право свештеничко владање. Мени недоликује да вам говорим о његовом страдању; он ће вам сам о томе казати. Ако испуните његову жељу, онда сте ме ослободили од онога, што сам дужан према томе човеку; ако му кажете, да сам му и ја у томе помогао, онда сам се са свим квитирао с њиме." Стевча је испунио ту молбу Гарашанина. Исто тако долазила су Стевчи писма и са стране. Стеван Радичевић, бивши министар за време прве владе књаза Михајила, писао му је од 7. Јануара из Најдорфа код Беча: „Вест о знаменитом покрету у Србији, допрла је и до овог села у коме ја по невољи живим. Све муке и невоље, које одавно сносим, постале су ми данас лакше са уверењем, да Српство васпостављањем свога наследног књаза очистило се од греха, који је дуго сметао његовом успеху. При погледу на таке снажне доказе здравог разума народног, морају умукнути и исчезнути ма чије претензије на престо српски. Ако људи не могу појмити општу корист од прекраћења таких интрига, које рађају несрећу, онда нека се увек

опомену оне препреке, коју им ставља на пут народна воља. Та општа, сада јавна, воља увек је била така; но интриге себичњака њу су оглушиле биле. Чувајте се да и сад не будете преварени киме и не помрачите ту вољу. Будући увек веран према оним начелима, које је данас народ српски објавио пред целим светом, сматрам за дужност честитати успех, који ви заједно с народом учинисте при свршетку прошле године, и молим вас да примите израз моје радости о садашњим вашим делима у такој мери, у каквој ја желим да ви обележите следећу годину 1859. сталним законитим поредком и тиме још више покажете, ко је тај Стевча?“

Међу тим скоро сваког дана долизиле су депеше од књаза Милоша. 7. Јануара он је телеграфисао Илији Гарашанину, баш у онај пар, кад је он иступао из министарства. „Данас сам испратио већио део депутације, а сутра ћу са осталима и сам кренути се на пут; у недељу бићу у Крајову, а у понедељак у Турни-Северину; на српску страну прећи ћу близу Кладова, известите власти“. Милош није тачно знао, кад ће и којим путем поћи из Букурешта, но, по старом обичају, заметао је свој траг. Гарашанин похита саопштити Стевчи тај извештај, који је добио. Он је писао намеснику: „Прилажем овде телеграм од његове светлости. Молим вас поставите ми што пре заступника, да би му ја могао показати, шта треба да нареди за дочек књажев“. Доиста, Милош је намеравао допрети до српске обале сухим путем, и онај део депутацији, који је напред испраћен, већ је био код Слатине, кад га је стигао књажев писмоноша са налогом, да се упути к Ђурђеву; јер је дунавско парабродско друштво ставило књазу на расположај свој пароброд; али поступити по том налогу било је већ доцкан: Милош похита са полазком у Ђурђево и отуда пошље депешу на име Стевче. „На параброду „Сечени“ полазим одавде у 8. часова изјутра преко Турне-Северина. Известите о томе књаза Михајила“. Али, недошав до те вароши, споменуте у депеши, Милош изађе на српску обалу у Радујевцу у недељу 11. Јануара, а параброд пошље у Турну-Северин да довезе у Радујевац оне депутате, што су раније одпутовали из Букурешта сухим путем. У

Београду и по другим варошима Србије, одмах се дознало, да је стари књаз ступио на српску земљу. Тај догађај произвео је ново весеље по свима окрузима Србије. У самом Радујевцу спремљена је била велика свечаност за дочек Милоша. Тамошњи епископ Герасим са два свештеника дочекао је Милоша при изласку из пароброда. Пошто је примио хљеб и со, са обичном у том случају жељом, да се између старог књаза и његовог народа утврди така свеза, каква постоји између хљеба и соли, Милош, ступајући на земљу, прекрсти се и рекне: „Хвала великоме Богу, који ми је помогао те сам земљу ову ослободио од туђег јарма; хвала му на великој помоћи његовој, моме народу и мени указаној, те се данас враћам у отачбину срећно и благословено. Молим се теби, милостиви Боже, даруј ми силе и моћи да мојим милим синовима — Србима будем прави отац“. Затим се окрене народу и поздрави га овим речима: „Добро јутро синови моји!“ Из Радујевца, у пратњи многобројног света, коњика и пешака, Милош се крене у Неготину, одакле пошље у Београд депешу, да се преда књазу Ми хаилу, са налогом: „Одмах се спремај на пут к мени на сусрет.“ Депеша је послата у Беч, и увече 11 Јануара, Стевча добије одговор од Цукића, који се тада бавио у Бечу, као члан међународне комисије о дунавској пловидби: „Ваше су депеше дошле; али је књаз још јутрос, сам без књагиње, одпутовао железнацом преко Вршца у Базјаш. Ако књаз Милош пођe водом, онда ће га књаз Михајило чекати у Базјашу, па заједно ш њим доћи у Београд; ако ли књаз Милош пође сувим путем, онда ће Михајило прећи на српску страну у Смедереву дан пре доласка Милошева, па одатле заједно поћи за Београд. Известите о томе Михајила у Вршац телеграфским путем. У Смедереву дочекајте га просто, без икаквих церемонија.“ У Неготини забави се Милош неколико дана, чекајући турског чиновника, који носи берат; тамо дођу да прате старог књаза син Стевчин, Милан, и синовац Гарашанина, Петар; а смедеревци спремалису се да чекају књаза Михајила. Попечитељ иностраних дела, Стеван Магазиновић, добије из Смедерева 12. Јануара следећу депешу од ничелника рудничког округа, Младена Жујевића, Гарашанинова

пашенога: „Депутација, која у јутру полази у Ковин пред кнеза Михајила, жели га поздравити у самој вароши, али док консули невезира пасоше неможе ући у варош; с тога је потребно да консул телеграфише ковинском мајору, те да овај допусти депутацији доћи у Ковин.“

Међу тим скупштина се још занимала питањем о своме закону. На састанку 12. Јануара Милован Јанковић саопшти народним представницима мишљење намесника, да је потребно, ради сулгласности између скупштине, савета и владе, одобрити ово: да се о солбоди штампе изда нарочити закон; да се број народних посланика на идућим скупштинама сведе на једног човека од хиљаду пореских глава, и само под тим условом може се ставити у закон, да се скупштине сазивају сваке друге, а не треће године; да попечитељи могу присустовати на свима састанцима скупштинским и давати потребна објашњења. Скупштина пажљиво проучивши све те предлоге, није нашла никаквог основа за то, да се у закону скупштинском не спомиње слобода штампе, а нашла је да већи број посланика (два на хиљаду) да је скупштини већи значај и моћ, и да је за самосталност њену неопходно, да попечитељи, бар за неколико година, немају права долазити на све састанке њене. Узевши све то у обзир, скупштина једногласно реши, да је она већ доста попустила влади и да не може даље ићи тим путем, него остаје при свом последњем решењу. На то Миша Анастасијевић примети да том оштем решењу о скупштинском закону, треба додати још и ово: да ванредне скупштине могу решавати само ванредна питања, а не могу се упуштати у питања која спадају у круг редовних скупштина, нити мењати њена наређења. Уз то Мишино мњење пристане и председник суда округа крушевачког Аксеније Марковић, доказујући то с другог гледишта, а на име, да се ванредне скупштине морају сматрати као оруђе владино. Милован Јанковић примети на то, „да су у закону већ предвиђена и одраћена потребна и довољна средства, те да ванредна скупштина неможе постати оруђем правитељству, а на име: **први** што се ванредна скупштина мора исто онако сазвати као и редовна, то јест, од

народних посланика и на исти начин изабраних; друго што она не сме бити бројем мања од редовне, него још пре може бити већом. Према томе, он даље рече, било би „пративословно“, да народ и има и нема поверења према самом себи и управо било би без смисла, да народ своја сопствена права према самом себи то шируje то ограничава!“ После тих примедаба скупштина једногласно, осим Мише и Марковића, закључи да не може усвојити тај предлог свога председника.

Незадовољство скупштине, изазвано од стране владе непрестаним примедбама на њен закон о будућим скупштинама, приметно је расло; но оно је још већма букнуло, кад Милован Јанковић изговори беседу, у којој је живо представио несугласност таких појава, као што је давнашња жеља о повратку у отачбину кнеза Милоша и присуство у земљи заклетих непријатеља његових, његове фамилије и целога народа, па још и у најважнијим службама: „наш народ, — завршује своју беседу Јанковић, — показао би да нема ни мало политичке мудрости, кад неби оваке људе — још пре него што кнез у Београд приспе — једне из службе, а друге из земље прогнао, будући би се они, по познатој подлости својој, кнезу Милошу опет подвукли, те земљу па и њега самог на ново упропастили“. Таким речма беседник је изазивао страсти простих Обреновићеваца, који су већ почели сазнавати своју силу после извештаје да је Милош ступио на српску земљу. Сад су тиме сједињени либерали и увијавни Обреновићевци први пут попустили оном узаврелом чуству мрзости, које су гајили у себи према јавним приврженицима Карађорђевића сви прости приврженици васпостављене сад династије, који су страдали под павшим кнезем. Почем је Јанковић, при одсудству Илића и Груића, био на том састанку једини представник лаберални партаје, то је доцније званична партаја и бацила сву кривицу на њега за оно решење скупштинско, које је изазвано његовом беседом. Народна је скупштина једногласно реши, да она — поред човечности и великодушности своје којој ће и у напред верна остати — неће баш ни малоума бити, те да старим вуцима на ново остави од њих одбегле

јаганце своје; а за ову беседу Јанковића реши, да се обашка штампа са оном његовом беседом, коју је говорио 19. Децембра.

Од тог општег решења није тешко било прећи и на поједине примене. Посланик ужичког округа, Гаврило Милошевић из села Бијоска обрати се скупштини с молбом, да се пре свега не само из службе одпусте, него одмах и протерају из земље неки људи најопаснији, које сваки можда добро и непознаје, јер највећа зла и несреће само скују, па другоме подметну те их извршује, а они сами увек остају и пред законима и пред људма чисти и невини. За таке најопасније људе, из међу многих других, Милошевић именује само четворицу: Атанасија Николића, помоћника попечитељства унутрашњих дела; Јакова Живановића, помоћника попечитељства правде и просвете; Тимотија Кнежевића, члана касацијоног суда и Франца Заха, управитеља војене академије, родом из Моравије. Притом Милошевић дода, да би могао још једног ставити у ред таких људи, али из штедње према његовом свештеном достојанству, радији би био да се Србија опрости тога човека на други начин, те да се уз његово име не проноси по свету с поругом и име светиње народне. Тужилац је разумео ту митрополита Петра, једног од старих пријатеља Карађорђевића и непријатеља Милоша. Услед тога предлога, скупштина једногласно реши, да се пошље писмо савету следећег садржаја: Народна скупштина, као веран тумач тегоба, жеља и осећања народних, принуђена се налази изјавити савету: да народ сматра неке чиновнике као заклете и крвне злотворе своје; јер има тврда уверења да су они у сва времена и код свију књажева и великаша били крља под кожом, која је народу крв сисала“. Пошто је споменула имена више означених лица, скупштина вели даље у своме писму: „Понека дела гдекога од ових лица, народ се стиди и на уста своја изговорити, а у опште сва су четворица таки људи, који су као потајни црви — које сплеткама издајством у званичним дужностима, које приватним непоштењем и развратним владањем својим — срце и живац народном животу подгризали. Целом је свету позната умереност и великодушност

народа нашег, па је и скупштина ова довољно осведочила колико је и у овом смотрењу заиста била веран израз и огледало народних мисли и осећања; али народна скупштина песме са овим врлинама терати лакомислењу сујету, те отровне непријатеље народа свога оставити да се и даље слободни шире по овој скупо искупљеној а страшним гресима још дао Бог незараженој, земљи нашој. Па зато скупштина данас подиже једнодушно глас народа српског да спасе земљу и образ народњи од оваких злих и несрећних духова. По томе скупштина неодступно захтева, да се горе поменута четири човека сместа из земље протерају, почем се предходно званија и свију чинова српских лише, и да се јавно обзнани, да никад више не смеју ногом својом осквернити нашу чисту и невину земљу.“ То је закључење било, тако рећи, одговором на онај догађај, непријатног спомена, кад су присталице Карађорђевића равно пре месец дана усудили се подићи оружје против народа. 12. Децембра био је последњи покушај да се угуши народна воља од стране људи, који су толико година господарили над Србијом у име Карађорђевића; 12. Јануара следовала је прва одсудна казна над људма, које је јавно мишљење било праведно или не, тек у сваком случају сматрало за најмрскије оруђе бивших власника.

Скупштина тога дана није се ограничила опоменама бившој привременој влади и совету и каштигом људи непријатних народу, него се решила да отворено каже своје мњење о дејствима Порте. Милован Јанковић спомене нека места из депеше портине, коју је Кабули-ефендија саопштио привременој влади, а преко ове и скупштини, којима се иде на стешњавање и окрњивање крвљу стечених права народа српског, и предложи, а скупштина једногласно усвоји и реши: „Народна скупштина незна ништа, нити хоће да зна за оставку бившег књаза Александра Карађорђевића, у којој се у депеши спомиње; јер је њега скупштина као не способна за владу и као неверног народу своме са достојанства књажеског сбацила; скупштина нити зна нити признаје, да постоји какво год правило да српски књажеви ради потврђења морају ићи у Цариград. С тога скупштина решава: да књаз српски — ни пре него

што на престо ступи, ни после тога — не може на оваке путове полазити, док се најпре на то скупштина не сагласи. Даље, скупштина сматра за неопходно да се изда закон, по коме кад се упразни књажески престо, да се садашњи престолонаследник књаз Михајило, а тако и будући законити наследници одмах књажеску власт и врховну управу земаљску приме. Скупштина на ново моли совет да се постара, те што скорије достави Порти оне адресе скупштинске, које још нису послате, као што је то скупштина дознала са великим незадовољством.“ На свршетку тога састанка усвоји скупштина једногласно предлог проте Игњата Васића посланика лозничког, да се опоју сви они, који су у политичким покретима од 1842. год. па до сад изгинули, или — под изговором да су политички преступници — поубијани били; а кости свештеника, који су такође у таким приликама изгинули или поубијани били, да се пренесу у цркве, у којима су они служили. Тај је састанак скупштине задао велики страх свима онима, који су пређе били против ње или нису уз њу пристајали, задао велику бригу совету и намеснику. А међу тим Милош је почео да заповеда свестан своје власти и на сваком кораку показивао је да потпуно разумева народни дух. У вече 12-ог Јануара стигла је из Крагујевца у Београд депеша сљедећег садржаја. „Овдашњој војсци послата је следећа заповест: децо! да би се испуниле и мје и ваше жеље, дођите у Ћуприју, где би вас могао видети отац ваш књаз Милош.“

Тринаестог Јануара совет и намесник морали су издати своје решење о јучерашњим закључцима скупштине. Још изјутра скупштина је заузела страховит положај. Андрија Стаменковић у почетку састанка предложи, да се пошље у совет депутација с требовањем: да се закон о скупштини без одлагања исправи и потврди по примедбама, које је скупштина учинила; да совет одмах пошље своју адресу, коју је писао Карађорђевићу 12-ог Децембра; да се совет не разилази са својих састанака пре скупштине, како би ова могла благовремено саопштавати му своја решења и да совет изврши закључак скупштине односно она четири лица, која су јуче обеле-

жена као непријатељи народа. Депутација буде послата у совету и за време њеног одсуства учињен је претрес неколико предлога, који се тичу унутрашњих преображаја Србије, а такође и предлога да се дигне консулска јурисдикција. Кад се депутација врати, она извести да совет није могао наћи своју адресу Карађорђевићу, јер је оригинал остао код советника, који су 12-ог Децембра с војском пошљи у град, а концепта је нестало са стола онда, кад су остали советници били у касарни; да совет одобрава примедбе скупштине на нови закон, да ће донети своје решење односно она четири лица, која су означена скупштином и да ће своје састанке закључивати после скупштинских. Скупштина, пошто саслуша тај извештај, пошље депутацију намеснику с молбом, да прими њене примедбе на закону, да испита затворене советнике о адреси посланој Карађорђевићу и да прогна из Србије она лица, која је скупштина објавила да су ван закона. Намесник такође обећа да ће испунити желе скупштине. Али та обећања нису била испуњена. Совет први пут после тога, пошто је издао 13-ог Децембра онај акт, којим је правдао своје поступке, реши се не одорити захтеве скупштине о прогонству она четири жигосана лица, сматрајући да је то противно уставу; но почем је последњег месеца изгубио сваку наравствену силу и државни значај, сматрао је за најбоље да све то представи на увиђавност Стевче Михајиловића. Совет веома се плашио да у том гоњењу од стране скупштине не дође и он на ред. Намесник реши ту ствар на овај начин: тројицу од тих жигосаних лица он разреши од дужности, али им не одузме чиновничка права и пенсију; Заха, као човека користног својим знањем у војеној струци, остави у служби. Што се тиче закона о скупштини, то Стевча, под утицајем Грујића, исправи га према примедбама скупштине и потврди у име књаза. Испит над затвореним советницима о адреси Карађорђевићу није имао никаква резултата. Осим тога, Стевча је био стављен у назгодан положај и депешом књаза Милоша, која је стигла тога дана из Неготине где се он још бавио и у којој се заповедало: „узмите одмах на испит председника совета, Вучића, који је дао повод прикупљању силног новца за спо-

веник Карађорђу; дознајте, шта је с тим новцима учињено и где се они налазе: такође препоручује вам се да изнађете све, што је год учињено против закона; накратко, радите непристрасно, безоклевања и одлагања до мога доласка.“ Стевча се међу тим реши да не изврши налоге књаза и, договоривши се с Грујићем, сакрије ту депешу од осталих.

Било је још једно лице, за судбину кога је 13. Јануар имао одсудна значаја; то је био митрополит Петар Јовановић. Он је већ знао, да је скупштина још јуче спомињала његово име са поругом и спремала се да сутрашњег дана изнесе страшну тужбу против њега. Године 1839. кад је з[illegible]тен књаз Милош, он је изишао пред солдате на Трешњу и склањао их да положе оружије, које су подигли за Милоша. Привржекици Обреновића мрзили су га не само за тај поступак, него и зато што је радио против књаза Михајила, који је наследио свога оца. Од 1842. године митрополит Петар био је у тесним одношајима са владом Карађорђевића и учествовао је у свима важнијим делима њеним. Он је слабо имао љубави и код самог свештенства свога. Већина прота српских била је с њиме у свађи. По народу, нарочито у Београду, говорило се о томе, како он прима велику плату, а мало се стара о напретку цркве, како је примао велико мито при постављању свештеника, разводу брака и допуштавању брака међу својтама. Народ је знао по нешто и о његовом не сасвим [illegible]ралном живљењу. Најзад, као што су злоупотребе чиновника пале на главу сбаченога књаза, тако су исто и злоупотребе неких прота шкодиле митрополиту. У то време, о коме ми говоримо, њему је било око 59 година (родио се 18. Фебруара 1800.). Он је био из српске војводине; родио се у Илоку, учио се у Карловцима и Сегедину, и био професором карловачке гимназије око 10 година, а после 1831. године пређе у Србију и скорим постане секретарем књажеве канцеларије. Још пре док није ступио у монашески чин, он је радио на „устројству“ консисторије и богословске школе у Београду, по коме је била одређена стална плата члановима консисторије, професорима богословске школе и окружним протама, а такође новчана помоћ од стране

владе монастирима. Године 1833-ће[1]) он прими монашески чин и при свршетку те исте године био је постављен цариградским патријархом за митрополита српског; но редко је у цркви служио, а још ређе проповедао. Његове свезе са партајом Карађорђевића биле су последње побуде тога незадовољства, које је владало против њега у скупштини. Но управо онај мали круг сједињених либерала и увиђавних Обреновићеваца био је са свим равнодушан према његовој ствари. Нико од чланова тога круга није пострекавао народ против митрополита; али нико од њих није ни сметао оним изјавама против њега. Кад се на оделитим скуповима скупштинара почело говорити са поругом о митрополиту, онда су га о томе известили неки свештеници, а изјутра 13-ог Јануара дођу му из скупштине три проте и јаве да скупштина намерава узети у претрес његове поступке. Митрополит одмах оде у књажев двор, где нађе Стевчу и Грујића. Најпре се саветовао са намесником: час је хтео да иде у скупшуину и тамо се правда, час одступао је од те намере; најзад обрати се Грујићу с молбом да он иде у скупштину и склони је да тога дана ништа не говори о њему, а међу тим он ће до мрака поднети оставку. Грујић му примети да сумња о успеху таке поруке, но митрополит је мислио, као и многи други у то време, да ће скупштина послушати савете Грујића. Митрополит представљао је секретару намесника, ако он одгоди у скупштини бар на један дан дебату о њему, онда ће му тиме дати више времена да боље размисли о својој судбини и реши је на достојнији начин; јер је другог дана наступао велики празник св. Саве, просветитеља српског[2]). Грујић похита у скупштину и пошто заузме своје пређашње место, он најпре јави да ће књаз Михајило сутра дан ступити на српску земљу. Скупштина прими ту вест с великом радости. У тај пар Грујић дозна од Милована Јанковића, да још није било говора о митрополиту, па стане мо-

[1]) Примед. Ауктор каже 53 године; но то је вероватно штампарска погрешка; јер је и он сам на другом месту спомиње га као митрополита још 39. године, кад је ишао на Трешњу. *Превод.*

[2]) Примед. Руси празнују св. Саву 12-ог Јануара.

лити скупштину да одложи претрес поступка главе српске цркве. Неки су пристали на то, а неки су примећавали: „сутра је велики празник.“ Никола Маринковић из Ужице устане и обрати се Грујићу са речма: „Знаш ли шта је господине! кад ти велиш, ми ћемо те послушати и не ћемо ништа говорити о митрополиту до подне, али после подне не стојимо добри за се.“ Грујић му одговори: „ако не ћете покретати ту ствар до подне, онда зашто би је покретали и после подне?“ Многи су изјављивали да су сугласни с Грујићем. Грујић замоли Мишу Анастасијевића да покупи гласове о томе обичним поретком. Резултат гласања био је повољан, и Грујић се врати у двор са тим извештајем; но о том његовом доласку у скупштину није било ништа забележено у протоколу. Митрополит врати се кући да промисли о својој оставци; но дуго се колебао и саветовао са неким протама, које је сматрао за своје пријатеље. На последку напише оставку и хтео је већ да је однесе Стевчи, но силазећи низ лествице, њему полете сузе на очи, па се врати и затвори у своју собу, где је дуго плакао. Многи свештеници долазили су к њему, но он их није могао примити. У тренутку своје туге, он је покушавао да иде у скупштину, но ипак је одустао од те намере. После подне објави својој околини, да не ће давати оставку, али сутра дан рано, он је однесе наменику, Стевча одмах заповеди попечитељу просвете и црквених дела да прими оставку митрополита, а вршење дужности митрополита повери епископу шабачком Михајилу, кога је народ волео и свештенство поштовало. Шабачки епископ родом је из алексиначког округа; њему тада још није било ни пуних 33 године (родио се 19. Јануара 1826. године). Више образовање он је добио у Кијевској духовној академији, која му је дала диплому на министра богословских наука, и примио је монашески чин у кијево-печарској лаври 1853. године; по повратку своме у отачбину, он је био неко време професором догматике и омилитике у београдској семинарији, а затим 14. Октомбра 1854. године буде постављен за епископа шабачког.

На дан св. Саве службу црквенску у митрополитској капели вршио је већ епископ Михајило. Тог истог дуна саборна црква срп-

ске престолнице добила је скупоцене поклоне из Русије од неких поштовача Србије „за спомен о тим сјајним и племенитим делима, која је српски народ извршио у то време.“ Међу тим поклонима били су: „престолно“ Еванђеље, крст украшен скупоценим камењем, плашчаница за престо и две иконе, Спаситеља и Матере Божије у златним ризама. Иконе су биле одређене, да се с њима дочека књаз Милош при првом уласку у саборну цркву. Тог истог дана била је у београдском лицеуму годишња свечаност, на којој је присуствовала депутација од народне скупштине, којом приликом Јеврем Грујић честита лицеуму ту свечаност у име књаза и намесника, а Милован Јанковић у име скупштине. Истог дана стигне у Београд глас, да је Милош добио на ново позив од Фауд-паше да иде у Цариград, но да је Милош одказао изговарајући се на своју старост. У вече опет дође извештај из Смедерева, да је тамо приспео књаз Михаило, кога је још на аустријској страни дочекала једна велика депутација. Михајило на том првом састанку са Србима, сетио се многих лица, са којима се није виђао кроз шеснест година, па се сад на ново састао. Млади књаз мислио је да из Смедерева иде на сусрет своме оцу преко Пожаревца, близу кога при ушћу Мораве у Дунаво, спремао се за њега сјајан дочек од народа оближњих села. Појав књаза Михајила у Србији произвео је ново одушевлење у целој земли. Из Крагујевца послата му је телеграфским путем адреса, у којој се, између осталога говорило ово: „Време и глас народа повратише вашу светлост у отачбину. Општина крагујевачка, заједно са целим народом, радује се томе од свег срца и поздравља ваш повратак у домовину са искреним „добро нам дошао,“ молећи Бога, да много година продужи живот наследнику српског црестола, Михајилу Обреновићу, нашој нади на светлију будућност Србије.“

Дан св. Саве, просветитеља Српског, био је обележен још и тиме, што је од стране књажеског намесника потврђен закон о скупштини према примедбама, које су учињене на последњим састанцима св. Андрејске скупштине. Тим се законом заменио онај што га је пре девет дана издала привремена влада. Нови закон био је више сугласан са пројектом скупштинским, и разликовао

се од закона потврђеног од 5. Јануара, поглавито тиме, што је имао још један, са свим нов члан (по реду други), који гласи овако: „За утврђење ове установе (скупштине), за одржавање и развијање њених начела, сугласно духу времена и правим потребама народних и земаљских интереса, признаје се поред других средстава, нарочито слобода штампе, као прво и неопходно јемство, које се овде само у основу изриче, а ближи опредељај добиће у нарочитом закону своме.“ С друге стране, у новом закону биле су изостављене неке сувишне појединости у члану о избору посланика на скупштину. Наравна ствар, да тај закон, који није потврђен самим кнезом, већ само намесником његовим, могао се лако, при ондашњем још неутврђеном поретку, подврћи новом претресу, на којој од идућих скупштина, и та би судбина тога закона зависила од тога која је партаја у влади. С тога они људи, који су поштовали тај закон, морали су за раније постарати се да уклоне са власти све оне, који су били противни редовном сазивању скупштине; ту бригу они су показали одмах чим се потврдио закон.

Празнични дани били су увек данима одмора за скупштинаре од јавних послова, но за то они су давали повод живљим приватним састанцима, на којима су учествовали поред скупштинара и други људи, који су одобравали ново стање. Тако је било и на дан св. Саве. Почесни састанци добили су велики значај од тог доба, кад је скупштина почела чистити земљу од опасних људи. То питање о појединим личностима, свело је скупштину са оних општих основа и тежња, које су одржавале у свези све партаје против Карађорђевића и његових најближих поборника, — свело на земљиште личне оцене, приватних рачуна и друштвених одношаја. Скупштина је покренула тако питање, које се изближе тицало интереса свију и свакога. Сви су увиђали, да оне партаје, што су одржале мах, никад још нису имале таку потребу у људма енергичким и вештим, који би руковали њиховим пословима; истина онај мали круг сједињених либерала и увиђавних Обреновићеваца још се није распао, али сви чланови тога круга

нису били у скупштини, него су били ван ње и зањати другим важним пословима. Из међу њих Милован Јанковић био је у последње доба најближе скупштини и имао је великог утицаја на све послове њене. Но сваки јединичан и оделит утицај нити може имати оног значаја ни оних врлина, каквих може имати утицај целог круга људи, више или мање једнаких у правцу мишљења. После тога није чудно, што се још у вече 13. Јануара, у очи празника, скупили на општи договор људи и ужег и ширег круга народно-либералне партаје и још неки од најближих њихових пријатеља. Такав договор био је од преке потребе, јер су у скупштини почели сваког дана више и више преузимати мах неувиђавни Обреновићевци, који су били само одани династији а ретко се руководили општим начелима. Вође, народно-либералне странке, морали су размислити о томе, како ће се задржати скупштина у њеним бујним тежњама од крајности; о томе је требало размислити тим пре, што су већ Савет и намесник усвојили скупштински закон онако, као што је скупштина желила, шта више, са ограничењем права попечитеља, да могу присуствовати на састанцима скупштине, и ако то нису тражиле вође народно-либералне партаје. Они су само хтели ослабити утицај попечитељима на државна дела, одузети политичку власт из руку Карађорђеваца и Кајмакамоваца. Личног непријатељства према њима нису имали ни либерали ни Обреновићевци. Само један Стевча, који је страдао при Карађорђевићу, могао је терати личну мрзост према тим људма, но он, по своме племенитом карактеру, није ни помишљао на освету. Али прости Обреновићевци, који су више способни да трпе и пате, неголи да раде нису могли заборавити ни она гонења, која су претрпели од уставобраниоца, ни своја звања, која су им ови одузели. Многи од њих хтели су да се потпуно освете за прошлост и сматрали су као са свим природну ствар, да они сад заузму она места, која су до сад заузимали Карађорђевци и кајмакамовци. Они су у томе били нестрпељиви до крајности и нико није био тако незадовољан прокламацијом намесника, која обећаваше задржати све чиновнике на њиховим местима, колико та многобројна партаја

простих Обреновићеваца. Уз то долазила је још и она раздраженост, без које вође варошке гарде, ни су могле спомињати 12-ти Децембар. И најмирнији представници народни били су озлојеђени тиме, што при свој видљивој сили скупштине, њена решења морала су наилазити на толике препреке од стране реакције. У целој вароши, како на јавним скуповима тако и у приватним кућама, говорило се само о новом стању, о владању Карађорђеваца и кајмакамоваца. Ако је у таким приликама Милош Обреновић, за време своје прве владе имао пред очима пример турских паша, то су сад прости Обреновићевци хтели да се угледају на уставобраниоце, и њихову радњу после преврата 1842 године. Многи од њих хтели су да за једну ноћ очисте сву земљу од људи, које су они назвали злотворима и заклетим непријатељима воспостављене династије. Лични рачуни играли су у томе знатну улогу. Тако је, на прилику Филип Станковић, вођа привремене београдске гарде, био се толико обезумио, да је хтео ноћу счепати и убити једног рођака Гарашаниновог, што га је овај 1854 године, као председник Смедеревског окружног суда, мећао у кврге. Груић, пошто се договорио са својим пријатељима, објави Станковићу, да ће се, ако он неодустане од своје намере, послати против њега Ранко Алимпић и Јован Бели-Марковић да га ухвате и предаду народном суду. Филип се поплаши од те претње. Према другима поступали су блажије: једне су уверавали да се насиљем не може ништа постићи, и да освета често доводи до супротних резултата; друге су обавештавали, да ће се на скупштини повести реч о саветницима и попечитељима, кад буду за то удесне прилике. Али пре, него што би испунили тако обећање, вође народно-либералне партаје обрате се Милошу с представком, у којој су обележили тадашње стање ствари; ту представку у копији саопштили су књазу Михаилу и тражили су од њега у томе савета.

Поглавита мисао те представке тицала се оног положаја, који су тада заузимали советници. По своме дуговременом навику они се држали пасивне политике и могли су остати при њој и кад дође Милош у Београд. Они би и под њим решавали све послове,

као и под Карађорђевићем, радили би онако, како им се да миг из конака, па макар то било и на штету воспостављене династије, јер им она није по срцу била, а при незгодним за њих приликама, увек би се позивали на Портино право да им суди. Вође народно-либералне партаје увиђали су, да за преображај државне управе српске, није доста збацити Карађорђевића, него треба још да се уклоне неки советници и окружни начелници. Наравно, то би могао учинити сам књаз, но требало га је о томе предходно обавестити, а то није било баш тако лако. Имали су на уму и други начин, да се постигне та цељ; могла се тако узбудити скупштина, да сви не сигурни чиновници даду сами оставку; но тиме се с једне стране изазивало, веома теретно за народну касу, питање о пензијама, јер нису сви ти чиновници били имућни људи, а одрећи им пензију, значи дати им повода да вичу, како су преварени; с друге стране, не би се сви ни досетили да даду оставку. Обраћали су пажњу и на трећи начин: нека сама скупштина реши, кога треба уклонити из службе, и тако би решење било тада извршно, јер би га и намесник потврдио; но тиме би опет намесник дошао у противност са прокламацијом и његово административно решење запело би за устав и дало повода протесту неких конзула и борби са Портом. Неки су предлагали овај четврти начин: да се скупе оружани грађани београдски, па да захтевају у име народа да се одпусте из службе мрски чиновници, затим да се похватају и окују, па онда да се обколи конак и принуди намесник да одобри народне захтеве; но тај је начин био револуционаран и давао је повод непријатељима Срба да говоре, како они не могу да живе баз буна, а што је поглавито, тиме би се дао повод, да грађани и скупштина употребе тај преки начин и у другим приликама, што би могло бити опасно и за саму династију и њене привржденике. После подужег саветовања о томе, већина одобри овај пети начин, а на име: да скупштина пре, него што књаз стигне у Београд, изјави своје неповерење према неким советницима, окружним начелницима и још неким чиновницима, као противницима новог стања, да их све означи поименце, као недо-

стојне слуге народне и да то своје решење саопшти намеснику с препоруком, да га представи књазу, као неопходан последак превратa и као народно наређење; после тога, Совет не би могао радити и намесник морао би обуставити његове састанке до долазка књаза, а књаз кад дође не би требало да их прима пред-а-се, већ пошто се прочита султански берат да изда прокламацију, у којој да се напише да ће књаз по праву своме постављати саветнике, попечитеље и друге чиновнике према постојећим законима, и најзад, да изда сам указ о новом постављању чиновника. Предлагали су, да на први мах треба поставити само једанајест саветника, који да имају после права предлагати књазу кандидате за остала места, што ће бити ближе закону, од којих ће књаз бирати оне, који су највише одани новом стану. У случају протеста од стране консула, књаз се може позвати на народну скупштину, што се тиче саветника, која је то решила пре његовог долазка, и казати да он не може кварити оно, што је наредила скупштина, која га је воспоставила; што се тиче осталих чиновника, могло би се одговорити, да књаз мора одржавати нови поредак и династију; па за то и бира таке органе власти, који су потребни за то, јер свака нова влада има потребе у новим чиновницима. Неки су напомињали како је и сам Кабули-ефендија једном приликом изразио се у том смислу, то јест, да књаз има право постављати чиновнике. Све те мисли и предпоставке, које су поникле у приватном кругу народно-либералне партије, изложене су биле у представци, намењеној за оба књаза. Да ту представку поднесе књазу Михајилу, послат је био ноћу 12. Јануара у Смедерево Ранко Алимпић. Подоцкан у вече 14. он се врати и саопшти својим пријатељима, да књаз наследник не само што одобрава, него још жели и препоручује, да скупштина очисти земаљску управу од противника династије пре долазка Милошева у Београд.

Међу тим почне се обистињавати и она предпоставка, да ће неки чиновници сами дати оставке. 15-ог Јануара, председник совета, Тома Вучић Перишић дође у конак и каже, да се жели

састати са намесником. Од главе до пете био је он у тобож-народном оделу: на глави црвени фес, на леђима црвено џубе, у турским џакширама и црвеним јеменијама. Болесне очи заклонио је зеленим соноширем. Ушав у књажеску собу, он се ниско поклони намеснику. Стевча прими га љубазно, посади га на диван, а сам седне на столицу. Вучић је дошао у конак управо из совета, где су сви захтевали да он да оставку и тиме ублажи љутњу Милоша и народа на Совет. Поседив мало, Вучић извуче иза појаса једну хартију и пружи је намеснику говорећи: „ево моје оставке; постарајте се да ми се да пенсија.“ Стевча га почне уверавати да буде спокојан о томе, и Вучић растане се с њиме мало утешен. Истог дана намесник добије депешу од Милоша, у којој му се налаже да уклони митрополита Петра; а секретар скупштине Јован Илијћ јавља, да стари књаз не ће више чекати у Неготини турског чиновника што носи берат, и полази одатле у Алексинац. Скупштина прими с радошћу тај извештај. Но у њој самој појави се мали раздор, кад се прочита протокол прошлог састанка; неки скупштинари нападну на Милована Јанковића за по неке опоре изразе у протоколу. Одпочне се препирка, и Јанковић остане при одвојеном мњењу(?). Другог дана понове се нападаји на Јанковића. Сима Протић, кад се врати из Смедерева, стане подбадати скупштинаре, да говоре како се Јанковић сам натурио за секретара. Милован Јанковић разљути се на то, и стане молити да га разреше од дужности секретара. У след тога приступе избору новог секретара. Многи су скупштинари опет бирали Јанковића и ако их је он молио да то не чине; но већина изабере Андрију Стаменковића. Кад се Стаменковић одрекне, тада са разних крајева скупштинске сале повичу: „нека остане Милован Јанковић.“ Противна партаја похита да представи и главни узрок свога незадовољства против Јанковића. Чиновници, што су били у скупштини, а неки и протојереји, стану му пребацивати, да је он завадио скупштину и народ са Илијом Гарашанином. Тада Милован Јанковић намисли да положи и сам мандат посланички. Тога ради, по свршетку скупштинског састанка, био је скуп оног ма-

лог круга ради договора. Јанковић и ту је изјавио жељу, да се одрече посланичке дужности и да о томе извести своје бираче, па нека они реше хоће ли он остати и даље у скупштини, или не ће. Остали чланови тога круга, нађу да је боље, да сама скупштина задржи Милована у својој средини. У тој цељи они сутра дан рано позову у конак све оне скупштинаре, који су јавно припадали либералној партаји. Скупштинара дође на тај договор тако много, да се нису имали где сви сместити. Грујић им изговори беседу, у којој развије поглавито ту мисао, да су људи обдарени различним способностима и карактером, и да сви не могу једнако мислити; неки могу у нечему и претеривати, али опет зато бити ваљани људи. После дужег разговора и договора, закључе да ће сви бити сугласни у томе да Јанковић остане секретар скупштине. И тога истог дана на састанку скупштинском буде примљен тај исти закључак и тиме се сврши сав тај спор о Јанковићу, о коме се пређе муком у протоколу скупштинском (№ 308.).

Овде се морамо мало зауставити и објаснити узајмне одношаје људи, који до сад руковођаше скупштином. Не може нико порећи, да на свима састанцима скупштине, поглавити утицај на дела њена припада Грујићу, Илијћу и Јанковићу, који су на изменце били секретарима скупштине. Но и међу њима опажа се нека разлика, како у мишљењу тако и у поступцима. Сви они, као и њихов пријатељ Стаменковић, нису се задовољавали само повратком Обреновића, него су још старали се да се у Србији уведу либералне реформе. Сви су они издржали снажан напад са стране противника и предусрели тај напад са одсудним одпором: Грујић и Илијћ онда, кад је Миша Анастасијевић обтуживао секретаре скупштини, што они све ствари напред удешавају у њиховом кругу, и кад је војска пошла против скупштине; Милован Јанковић, оставши сам секретарем и ослоњајући се на звање депутата, борио се за скупштински закон, за изјаву неповерења према већини чиновника бивше владе и за реформу општинске управе. Но они су разликовали се међу собом по карактеру своје радње и по примени својих начела за постојећи поредак ствари. Илијћ је у том одношају био

само умерени либерал и поштовач Обреновића; Грујић, држећи се строго либералног правца мишљења, увиђао је међу тим, да у Србији још није спремљено земљиште за утврђење потпуне слободе; Јанковић, увиђајући све тешкоће на том путу, опет је био тога убеђења, да се треба одсудније користовати тим удесним приликама, које се сад представиле њиховој партаји, да се треба постарати да се што више посеје начела за слободну управу, нарочито, да се уведе административна децентрализација. Он је мислио, ако доцније, под будућим владама и пропадне што од установа, проглашених скупштином, то нека их она бар створи по више, па да опет има шта остати. Јанковић је био још и против тога, да се позива књаз Милош, сматрајући га са свим неспособна да се сложи са либералним установама; он је у том одношају налазио више способности код књаза Михајила. Но све су прилике биле сложиле се тако, да није могуће било ићи против опште жеље, да се воспостављање династије одпочне са њеним оснивачем. У том питању, Јанковић је попустио навали Илијћа. Што се тиче питања о закону скупштинском, ту је Јанковић мање попуштао, него Грујић, и оставши сам секретарем скупштине, он је стално развијао свој правац, који је имао сва својства радикализма. А међу тим, тај исти Јанковић писао је све адресе и телеграфска честитања, која је скупштина шиљала и једном и другом књазу, која су била веома ласкава за њих. Кад су пријатељи, изненађени таким противностима у поступцима Јанковића, пита ли га, зашто он, против свога убеђења пише таке ласкаве адресе књажевима, он им је обично одговарао: „ви нисте добро оценили садашње право стање ствари и наш одношај према њему; ту су постављене само две трпезе, кајмакамска и династичка: при првој — сва су места припадала чиновницима, при другој народу. За нас, либерале, нема другог избора, него сести за коју од те две туђе трпезе, или уклонити се на страну, па гледати како обема овлађују кајмакамци, па удешавају гостбу по своме кусу. Боље је било за нас да седнемо за општу народну трпезу, која је постављена са династичким јелима, па да на њу изнесемо по нешто и из наше кујне. Народ за сад слабо има апетита за наша јела,

но кад се насити династичких јела, онда ће, можда, потражити што год и од наших јела, са којим је он до сад врло мало познат. Народ се тако јако узда у династију и толико добра очекује од ње, да је већ и заборавио на самог себе, и није га могуће сад истргнути из тог стања; он би сматрао сад за крвног непријатеља свакога, кои би покушао да га истргне из тог варљивог сна. Ето зашто ја пишем таке адресе, које нису моје него народне, јер сам их ја извадио из срца народног, и знајући потпуно, и надајући се да ће доцније народ и сам увидети, колико је било празнога у његовим надама.“ Јанковић је имао потпуно право: јер многи, који су познавали људе боље, него што их народ познаје, представљали су Милоша таким, каким су га желели видети у самој ствари; исто тако либерали представљали су и сам народ онаким, каким су га желели видети и хвалили су га више, него што заслужује. Тиме се објашњава много којешта у поступцима народно-либералне партаје увреме св. Андрејевске скупштине.

Осим тога, што је расправљен спор о Јанковићу, састанак 17-ог Јануара обраћа на се пажњу још и по неким извештајима и одлукама. Намесник извести, да су већ послате оне адресе скупштине, које су намењене Порти и гарантним силама. Посланик ваљевски, Коста Стојшић, представи скупштини убеђавајући како је 17-та тачка старог устава, који су даровали Србији Порта и Русија, по којој советници не одговарају за своја дела кнезу већ Порти, — како је та тачка извор великим сплеткама, којима се земља наша од толико година слаби и у несрећу баца, па за то, он предлаже да се учине нужни кораци да би се та тачка уништила, јер се њоме очевидно затире наша унутрашња независност и самосталност. Народна скупштина прими тај предлог са општим одобравањем и закључи да се по њему поступи. Посланик среза лепеничког округа крагујевачког Радован Степановић показа потребу да се што пре саставе правила о слободној штампи, што је било такође примљено и наређено да се изврши. За тим је било говора о сретствима којима да се стане на пут страном утицају на српска дела. Па онда је прочитана молба гургусовачке општине, која је

преко совета дошла пред скупштину и у којој се тражи, да се разруши чувена кула гургусовачка, која је на само за време турског господарства, него и за време владе Карађорђевића служила местом заточења и тешког страдања за толике Србе. Скупштина саслуша ту молбу и једногласно реши, да се поврати совету са сљедећим писмом: „из жалбе, коју је општина гургусовачка, још 15-ог Јунија прошле године поднела правителству нашем о томе, да се страховита кула гургусовачка разруши, — народна је скупштина увидела, каким је нечовештвом, мучењем и штетом додијала та зграда истој општини у грозним случајима, кад су несрећни заточници српски од 1844. и 1858. године затворени били. На основу ове жалбе, а и да нема ње, народ се наш ипак грози и гнушава не само ужасне те куле него и саме нечовечне и безбожне казни заточења, скупштина предлаже, да се одмах како та кула гургусовачка разруши, тако и казна заточења другом којом човечнијом замени.“ Но на велико задовољство скупштине, тог истог дана стигне у Београд депеша из Гургусовца сљедећег садржаја: „књаз Милош дође у Гургусовац. Варош доби име Књажевац. Кула гургусовачка гори сва у пламену.“ Сљедећег састанка скупштина изјави своју захвалност књазу Милошу за ту наредбу, која се у свему подудара са наредбом скупштинском: она је била радосно примљена и у целом народу. Тог истог дана Милош пошље писмо своме намеснику, у ком је између осталога било ово: „моја је намера, да се Совет претвори у врховну судску власт, јер не могу у једној истој држави бити два законодавна тела, то јест, Совет и скупштина, која сада има тај исти задатак, који је до сад имао Совет.“

У недељу 18. Јануара скупе се, по обичају, на договор неки чланови ужег круга народно-либералне партаје, сви чланови ширег круга и још неки ближи пријатељи. Њима је требало договорити се о начину, којим да се уклоне из службе саветници и попечитељи. Стаменковић, Јанковић и Алимпић заступали су мишљење, којесу им саопштили Стевча и Груић, а наиме, да скупштина у своме акту о сбацивању саветника и попечитеља именује само неке, а о другим да

спомене у опште. Вође народно-либералне партаје хтели су, да скупштина, при изрицању осуде над вођима старе уставобранилачке партаје, поштеди оне који су доцније били у опозицији према Карађорђевићу, као Гарашанина и Баталаку, а тако исто и оне, који нису ни участвовали у пређашњим превратима и који су изашли на глас као учевни људи, као Димитрије Црнобарац и Филип Христић. Но варошке вође и људи који су страдали за Обреновиће, нису хтели да чују за таку деобу уставобранитељске партаје на лица, која су за Карађорђевића и против њега. С тога на том договору није било могуће постићи сугласност између тако различних мњења. Једни су предлагали да се уклоне неки саветници, но те су заступали други и предлагали на место њих друге, које су опет бранили трећи и т. д. Филип Станковић бранио је саветника Илију Новаковића, кога су осуђивали други. На Баталаку нападао је нарочито Дмитрићевић, што је он при истраги мучио људе за учешће у Стојановој буни 1844, године. Дуго су спорили. Напослетку Филип Станковић предложи, да скупштина именује све саветнике и попечитеље. Многи пристану на то, но Стаменковић није хтео никако пристати и оде са тог скупа, у намери да непосредно утиче на скупштинаре, који ни су учествовали у том договору. За њим оду и још неки од вођа народно-либералне партаје.

19. Јануара, при отварању скупштинског састанка, Миша Анастасијевић каже, да се многи скупштинири пријавили за реч, међу којима је први био на реду Исајило Кузмановић из Белог Поља, округа ваљевског. Због слабости здравља, тај посланик није могао говорити, него представи скупштини на писмено свој предлог и замоли је да му дозволи да га прочита, што му скупштина и дозволи. Пошто је најпре благодарио „милостивом Богу, што је овако саставио народ српски на скупштину, на којој сваки може своје и народне тегобе јасно и слободно изјавити,“ он почне доказивати, да се они људи, који су од 1839 год. па овамо, били коловође противника династије Обреновића, морају сматрати и као непријатељи свега народа српског. „Таки људи, настави он, нити

су кад имали, нити сад имају нити ће икад имати поверење народно“. А будући да — по гласу устава — само онај може бити у државној служби српској, у коме народ има потпуно поверење, то он предлаже да се „званичницима и чиновницима оним, који су били неверни народу, од данас никако више неповеравају дужности у смотрењу заступања и одбране народних интереса“. Но почем он непознаје лично све народне издајнике, то спомиње „Вучића као коловођу њихову“, даље сву фамилију Ненадовића и најзад ове саветнике: Алексу Јанковића, Стевана Марковића, Јеремију Станојевића и Јеврема Гавриловића, а друге знаће остали посланици и показаће их народу. Кад чују тај предлог Кузмановића, онда сви посланици, што се пријавили за реч, изјаве једногласно пред скупштином, да су и они мислили изаћи са истим предлогом. Вучко Томић из Градишта, округа пожаревачког, а за њим и Вуја Васић из округа рудничког, почну ређати све оне незаконитости, и издајства којима су саветници и попечитељи од 1839 године па до последњег доба, у разним приликама, а нарочито 1839-те 1842-ге 1844-те и 1858 године, срамотили грађанску слободу у Србији, оскрњавали унутрашњу независност и државну самосталност, увлачили и подржавали у земљи најопасниіе туђинске утицаје, — накратко, напуштали и сами газили најсветија права и упропашћавали најважније интересе народа и земље, и све то под изговором „политичке целисходности и нужности, државног спасења, општег поредка и сигурности, обране устава“ и т. д. Пошто су живим бојама описали сва та џелатства и неверства, којима су чланови савета и попечитељи од 1839. године па овамо — и против своје заклетве и против устава — народ затирали, његова права рушили и срећу му убијали, и пошто су доказали, да су ти људи од 1839. године непрестано наметали народу таку владу, која није по вољи и жељи народа састављен, од кога су се они крили и нарочито избегавали народну скупштину, коју су мислили за навек уништити, — пошто су све то представили, они предложе: „да се од данас никако више неповерава управљање судбе народне оним људима, у које народ нема никаква поверења, а

такви су људи сви данашњи чланови савета и попечитељи.“ Никола Маринковић, посланик из ужичког округа, додаде томе још и ово: „а како и могу господари имати поверења у овчаре, који поверено им стадо не само нечувају него још и сами тамане га. Ни је ли очевидна опасност за народ, ако оваке овчаре и даље устрпи?“ Било је још много посланика, који се пријавили да говоре у истом смислу; но скупштина закључи, да се више не спомињу у протоколу о томе предлози појединих скупштинара, почем њих усваја сва скупштина, а и њоме и сав народ српски, него да се у протокол стави као једногласан предлог целе скупштине.

О свему томе скупштина извести књажевог намесника следећим писмом: „Народна скупштина, која је Богом и народом позвана, да народна права и народне интересе верно заступа, да народу срећу оснује и обезбеди, давно је осећала живи нагон своје најсветије дужности: да за унапредак обезбеди своју светињу удаљењем свију чиновника, који су народној срећи и напретку не само до сад сметали, него својим противо-уставним, незаконитим, издајничким и непоштеним поступцима од 1839 године па до данас јасно доказали, да народ неможе више имати у њима поверења. Из тих узрока народна скупштина у име свега народа решава и проглашава: да су сви садашњи саветници и попечитељи — радећи противно интересима народним, које би иначе имали верно заступати и бранити — изгубили поверење народно; па за то од данас престају учествовати у саветовању и решавању судбине народа српског, коме су били неверни. За остале чиновнике и званичнике, од највећег па до најмањег, народна скупштиаа решава и проглашава: да се само они у службама задрже, о којима ни народ ни књаз нема узрока, да их се гнушава или им неверује, само народна скупштина примећава, да има много чиновника и званичника, који су прави злотвори народу, па за то нека се одмах сви такви из службе народне одпусте. Овај проглас свој народна скупштина доставља намеснику књажеском, с тим, да ће народ сматрати за издајство, ако се приступању књаза Милоша на владу мимо овог поступило буде; и за то ће се на првој

идућој скупштини помечитељи на одговор узети, ако се ово решење народно на под којим видом повреди: јер треба једном за свагда да се зна, да није народ ради чиновника, него су чиновници ради народа, нити ико може натерати народ, да трпи оне да га служе, који га издају. У исто време, народна скупштина моли г. наменсика књажевог, да он све нужне и сходне мере учини, како да сви они, који се службе лише, буду постављени у немогућност, да сплеткама својим народ узнемирују."

Вест о таком решењу скупштине распростре се брзо по свој вароши и изазове живо одобравање код простих Обреновићеваца, а зада бригу Карађорђевцима и кајмакамовцима. Само један Гарашанин није на то обраћао нимало пажње. Саветници потрче са жалбама к представницима порте и страним консулима. Намесник књажев нађе се у незгодном положају и пошље секретара свога, Јеврема Грујића, агентима страних сила, да им објасни ту ствар. Он најпре оде у град на позив Кабули-ефендије, а отуда оде руском консулу пуковнику Милошевићу, па онда француском консулу Десесару; пред вече био је опет код Кабули-ефендије, а после походио је Инглеског, Пруског и Аустријског консула. Сви ти дипломатски агенти без разлике осуђивали су тај поступак скупштине, само што је Кабули-ефендија говорио осторожније других. Сви консули, под утицајем жалбе чиновништва, спремали су се да пошљу својим владама депеше о томе, да је у Србији наступила анархија. Грујић представи им ту ствар с друге стране; он им каже, да скупштина, бојећи се оних чиновника, који су владали при старој династији, изјавила им само своје неповерење а књаз, кад дође у Београд, употребиће своје право постављања чиновника. Сви консули, памтили су још закон Етем-паше, којим је прошле године утврђен мир између Карађорђевића и његових саветника, и којим су дата савету готово неограничена права; они су хтели да тај закон важи и сада. Но Грујић је бранио право књаза, воспостављеног у својој власти, да сам поставља себи саветнике. Консули попусте, кад чују те разлоге и само су неки од њих захтевали, да се бар да пенсија тим чиновницима,

изтераним из службе. После тога објашњења са секретаром наменика, консули јаве својим владама, да је скупштина издала акт неповерења према саветницима и попечитељима.

Стевча Михајловић био је са свим незадовољан тим решешењем скупштине, којим се свима саветницима и попечитељима без изузетка изјављује неповерење, и јавно је изјавио то своје незадовољство. Милош је у то време већ био приспео у Алексинац, куда је стигао и књаз Михајило. Миловап Јанковић телеграфише Јовану Илијћу да саопшти књазу, како наместник задржава скупштинска решења и тиме смета даљој радњи њеној; 20. Јануара приспе телеграфским путем одговор од Јована Илијћа, који је послан по заповести Милоша: „Пресветли књаз заповеда: да се саветници Алекса Јанковић и Стеван Марковић, ако још до сад нису одпуштени из службе, одмах одпусте. Књаз вам строго заповеда, да у свима таким приликама неспречавате оно, што скупштина решава. Ако ко тражи извиђај комисије, томе се оставља широко поље за то; ако ко ради у скупштини на супрот народним жељама, тога скупштина може слободно истерати из своје средине.“ Скорим стиже на ново депеша у истом смислу, у којој је заповеђено да се Вучић одмах одпусти, а о пензији биће после говора; за тим стигне и трећа депеша из Параћина следећег садржаја: „Данас је приспео амо Мустафа-беј са бератом, човек веома учтив и љубазан. Ми смо обијица (то јест Милош и Михајило) здрави, хвала Богу, и сутра рано полазимо заједно у Свилајнац, где ћу се одморити један дан. Известите о томе Осман-пашу и Кабули-ефендију. Мени овамо долазе приватне депеше о радњи народне скупштине, а од вас недобијам никаквих извештаја с тога вам препоручујем да ме о свему извештавате.“ Стевча озлојеђен одговори: „нека књаз буде стрпељив и, док је на путу, неверује свакојаким доносима и наговорима; а кад дође на место, онда ће сам увидети све.“ Тог истог дана наместник извести књаза писмом о понашању страних конзула према решењу скупштине односно советника и попечитеља; 21. Јануара Милош одговори му на то из Медвеђе следећим писмом: „Љубазни Стевча! из писма

вашег од 20. Јануара ове године сазнао сам и решење скупштине и намеру консула. Нека скупштина продужава радити свој посао, а вама препоручујем да одете како консулима тако и Осман-паши и Кабули-ефендији и да их замолите у моје име, да не пренагле са пошиљањем каквих непријатних извештаја својим владама. Кажите им да ће то узбунити народ, и да се све то може стишати, кад ја стигнем у Београд. Благонаклони вам Милош, владајући књаз Србије.“ Што се тиче представке, коју су поднели вођи народно-либералне странке, Милош примети, да он нема кад сада да чита тако пространа писма, но кад дође у Београд он ће наредити да буде све онако, како ваља.

Међу тим скупштина је хтела да доврши своја наређења о чиновницима. На састанцима 20. и 21. Јануара, она се дотакне питања о одношају сеоских кметова према општини. Посланик среза Лепеничког, округа крагујевачког, Радован Степановић, који је и сам био тада кметом, изјави да су многе сеоске општине незадовољне са својим кметовима, што не раде у њиховом интересу, и предложи да се сви садашњи кметови разреше од своје дужности и да се општинама да право бирати нове кметове, па ако народ има поверења према коме од садашњих кметова, он га може на ново изабрати. Милован Јанковић, пошто објасни значај сеоских кметова, као руковођа и представника општинских интереса, предложи да се од сад они бирају на одређено време од једне до три године. Осим тога, он представи да је за време последње владе управу са пословима сеоских општина мало по мало пригрaбило у руке неколико фамилија, као што су и државна дела приграбили у руке неколико великаша; па да би се стало на пут таком опасном току ствари, потребно је да се рашире права општине и да се заведе стари обичај, по коме сељаци, ради расправљања својих послова, да се скупљају на општинске састанке, као што је сад законом наређено да се сазива народна скупштина ради опште-народних послова. Миша Анастасијевић примети, да је то питање веома важно, па за то моли, да сваки посланик најпре свестрано размисли о њему, па онда да даде свој глас. Пошто је

то питање испитала нарочита комисија, скупштина реши, да сеоске општине сваке године, при прегледању рачуна, бирају себи кметове, без икаквог утицаја власти, онако исто као што бирају посланике за скупштину; но рђави кметови могу бити збачени већином гласова и пре године; накратко, општинским пословима управљаће од сад општинске скупштине, као што народне скупштине заступају опште народне интересе. Тако решење скупштине било је изазвано оним злоупотребама, које се увукле у општинску управу при Карађорђевићу и уставобранитељима. Ако су окружни и срески начелници, налазећи се у потпуној зависности од попечитеља унутрашњих дела, били у својима областима носиоци намера и планова уставобранитељске партаје: то су сеоски кметови, будућу постављани по нахођењу месних власти, постали мало по мало чиновницима, који зависе од те исте партаје, што наравно противослови њиховом првобитном, чисто народном значају.

Докази за то били су у рукама. Баш у то време, кад се расматрало питање о кметовима стигне вест у Београд, да је старешина посавског среза, округа шабачког, заједно са неким кметовима забрањивао народу празновати повратак у Србију Обреновића. Својом одлуком о управи сеоских општина довршила је св. Андрејска скупштина низ одлука управљених против чиновника старе партаје, која је без икакве одговорности управљала земљом око петнаест година.

Међу тим народно весеље, с којим се ишло на сусрет Обреновићима, није знало ни за какве границе. Из оближњих округа излазили су пред њих многобројне депутације уз које је пристајао народ из околних села у великим гомила, пешке и на коњма. У Ћуприји било је сакупљеног народа више од четири хиљаде; ту се представила Милошу војска, позвана њиме из Крагујевца. Он је предусрео с речма; ја сам ваш отац, а ви сте моји синови; немогу вас све загрлити и пољубити, него љубим на место вас заставу вашу. Кад је књаз то свршио, војска у глас поздрави њега и књаза — наследника. Из округа рудничког предстане му депутација у Свилајнцу, носећи са собом заставу Милића Дринчића и Лазара Мутапа

који су учествовали с Милошем у борби против Турака за ослобођење Србије. Уз пут низ мораву није било ни једног села, где не би дочекале књажеве велике гомиле света из оближњих крајева. При једној од таких прилика поздрави Милоша у име народа Живко Недић, секретар суда округа рудничког, са овом беседом: „Стани, Господару! да земља српска још једанпут осети да је на њу Хоца-Милош стао! Стани, да се стиша у радости кипеће чуство верног ти народа српског, да одане срце не стрпљењем преиспуњено, и да се одморе очи на тебе жељно управљене! Двадесета је година од како те тобом ослобођена земља српска видела није; а шеснаест пуних навршило се од како народ српски за тобом уздише, жељан берићета, жељан снаге и жељан славе! — Без воље народа оставио си владу и земљу српску, да ли по сопственом побуђењу или по сплеткама властољубивих великаша српских, питај себе самог, јер народ и данас ништа о томе незна. Но било како му драго, крепка воља народа српског, ослобођена од притиска падше владе, појави се у својој природној снази и громогласно викну: Милоша, Милоша! И ти уважавајући потребу понижене земље и следећи жељи народа, као господар, поносито ступаш у земљу српску, а с тобом ступа срећа, снага и слава народа. Твоја пређашња влада и твоја славна дела, која ће историја потомству и позним вековима предати, дају нам потпуно уверење да си ти за велике цељи рођен. После угашене славе српске од властољубивих великаша, само се у теби појави надмоћан дух да народ српски ослободи и да му политички живот даде. И кад си све то уредио онда ваљада суђено би, да народ српски без тебе понижен шеснаест година проведе у дремежу да би дела твоја достојније ценити знао, по оној пословици српској; „Имадох, незнадох, — изгубих познадох.“ С надањем упиру очи на тебе верни Срби твоји, који су се пребијали од немила до недрага, од Балкана до Јадранског мора. А данас у српској земљи због тебе преиспуњене су долине и планине песмама и радосним усклицима. Трчи народ на сусрет теби с поздрављањем: „добро нам дошао господару! дико и обрано наша!“ Барјаци српски, сведоци твојах витешких дела, гледају те

под својом засеном и клањају ти се као јунаку и основатељу среће и славе српске. Свуда се разлежу узвици: живио нам отац и господар Милош! Живио његов наследник Михајило! Ура!“ Неко особито одушевлење показивало се при сусрету старог књаза са свајим пређашњим сурадницима, који нису били у државним службама и који су га познавали у најбоље доба и кад је он био на врху славе. Ту су главну улогу играле личне успомене минулих времена. У Пожаревцу, куда су књажсви приспели 23. Јануара, предусрело је Милоша око шест стотина стараца, који су заједно ш њим учествовали у борби за ослобођење. Пред станом, који је био спремљен за његов дочек, стојало је око тријест девојчица, које су га обасуле цвећем и венцииа. Даље путовање, од Пожаревца до Дубравице, где су књажеви сели на пароброд; па отуда, покрај Смедерева, отишли у Београд, било је правим триумфом, којим се крунисале све свечаности, које су чињене у част повратка Милоша, на његовом путу из Влашке.[1])

Што се књажеви приближавали више Београду, то се све мање пажње обраћало на радњу скупштине; јер је сва пажња била обраћена на то, како ће се што сјајније дочекати оба књаза. Гарашанин реши се да изађе на сусрет Милошу. Њему је то саветовао Вук Караџић, који му је о томе писао још из Беча, а после је и сам дошао у Београд. 21. Јануара Гарашанин напише Стевчи следеће писмо: „Хоћете ли бити тако добри, да ми јавите да ли ће се његова светлост заустављати у Гроцкој и кога дана? Ја би желео известити о томе мога брата Михајила, који ме зато пита, и коме је његова светлост поручила још из Неготине преко мог синовца да му спреми стан. Мени је потребно знати, да није та наредба преиначена, а ви ћете то знати боље него ико други. Ја бих и сам рад био да дочекам његову светлост у Гроцкој, кад бих само знао, да ће се он непремено зауставити тамо. Опро-

[1]) У то време појавила се песма Илића: „усклик Срба приликом повратка Светлога књаза и господара Милоша Обреновића на престол српски, год. 1858.“ Музику у духу народног марша написао је А. Калауз.“

стите што вам досађујем са таким ситницама; но ви сте ми опет најближи, кога могу о томе питати. И доиста, моја власт једна за другом брзо је изчезла, а ваша још траје. Јели то праведно? Праведно је у сваком одношају: доста сам и ја мутио, а ви сте ми завидили; нека сада буде мало и обратно. Ваш искрени почитатељ Илија Гарашанин." Но Милош је, као што смо видели, одустао од намере да сувим путује из Пожаревца. Међу тим већ су стигле у Београд госпођа Петрија, кћи Милошева, која је била за Теодором Бајићем варадинским, подаником аустријским и госпођа Анка Обреновић, жена брата Милошева Јована. Са кнезом Михајилом дошао је доктор Пацек, који је израдио код кнеза Михајила да позове из Београда у Пожаревац Гарашанина. Око Обреновића састави се већ извесна околина, састави се мало коло људи, коју почну пред њима доводити у сумњу радњу либерала у скупштини.

У то време, кад су сви били зањати спремом за дочек књажева, скупштина је енергично бранила своја врховна права и осуђивала свако одступање од начела проглашених скупштином. Стевча Михајиловић, на молбу Филипа Станковића, препоручи попечптељу унутрашњих дела, да авансује за капетана Жагубицу буљукбашу апсанског завода, без договора о томе са Грујићем. С тога Грујић, на захтевање својих пријатеља, пише Стевчи и изјави да он, кога савете цени Стевча, сматра за дужност казати своје мишљење о постављању нових људи и неодричући способности више споменутог лица, препоручује му да буде смотренији при избору чиновника. Стевча ту попусти. На скупштини бејаше међу тим покренуто питање о оним члановима њеним који су тражили службу државну од намесника. Скупштина покуди тако себично владање и тако заборављање опште народног дела и молила је намесника да не поставља нове чиновнике од људи, који се за то намећу, јер ће сам књаз умети изабрати најбоље слуге народу. Осим тога, скупштина реши, да Саветници, попечитељи и сви они чиновници, којима је она изјавила своје неповерење, не могу учествовати у дочеку књажева, нити излазити пред њих. Даље скупштина изјави своју зебњу,

кад је дознала, да ће кнежеви из Дубравице до Београда путовати на аустријској лађи. И најзад, она препоручи своме секретару, да благодари уредништву „Pesther Loyd-a“ за пријатељски одзив о радњи св. Андрејске скупштине.

На други дан скупштина изда опоро решење против Вучића. Осим два гласа, сви су скупштинари пристали на то, да се пошље наместнику следеће писмо: „Народна скупштина изјавила је на данашњем састанку свом, како сав народ српски познаје Тому Вучића Перишића као причинитеља и коловођу свију беда и несрећа, које је земља наша за последњих 20 година претрпела. Из овог дакле узрока, народна скупштина има основа да подозрева, да ће Вучић, по своме навичају, и у будуће смишљати и предузимати сплетке, које би народу и држави нашој могле опасне бити. А да то небуде, као и да Вучић не би бегством избегао суд и оштетио земљу и народ, који се спрема да по закону тражи накнаду за све пљачке и глобе, које Вучић толиком народу па и самој држави у познатим приликама починио: народна скупштина моли г. наместника кнежеског, да Вучића одмах данас стави под озбиљну стражу и под овом га чува до даљег решења скупштине[1]).“

Тако решење изазвала је огромна већина простих Обреновићеваца, којих је било у скупштини. Мали круг сједињених либерала и увићавних Обреновићеваца није се надао таком решењу, о коме се брзо распростре глас по вароши. Одмах велика гомила света скупи се око куће Вичића. Јован Бели-Марковић похита те стави стражу око куће: народ се удаљи, мислећи да је тиме спречен излазак Вучића из куће. Но Осман-паша позове Груића и изјави протест против народних скупова близу града. Груић му примети, да се нема чега бојати од тих скупова. Тада Осман-паша рекне одсечно: „Ја нећу то да трпим.“ На што му

[1]) Осим тога Петар Петровић из Мачве предложи, да се имена: Вукашин, Вук и Вучић, никад више не употребљује у народу, јер се њима означавају највећи издајници отаџбине: краљ Вукашин, Вук Бранковић и војвода Вучић својом нечовечношћу су окаљали српску историју.

Груић одговори. „Ми јамчимо за мир, али неможемо забранити народу те састанке; ако хоћете, ви то можете учинити сами, но тада ми нејамчимо ни за шта. После тога, Осман-Паша умири ее. Пред вече чињени су Вучићу предлози, да се уклони из земље. „Ја нећу да остављам своју земљу, одговорио је упорни војвода, у Аустрију не желим, а у Турску намогу.“ О свему томе јаве Милошу по телеграфу и добију од њега следећи одговор: „Што се тиче Вучића, ви сте урадили добро.“ Уједно књаз благодари скупштини преко намесника, што се брине о његовом путовању, али нетреба да се боји што он путује на аустријској лађи: „капетан ће бити у мојим рукама, а не ја у његовим,“ рекао је он на послетку.

Решење судбине бившег председника Савета одрешило је руке Стевчи и односно наредбе скупштинске о самом Савету. Он и ако се није решио да уклони саветнике, попечитеље и друге чиновнике, као што је захтевала скупштина, бар је сад увидео да може прекинути сваке званичне одношаје како са Саветом тако и са попечитељима. Томе прекиду одношаја предходило је писмо намесника од 24. Јануара, у ком је било казано ово: „Саопштавам Савету у препису акт, који садржи у себи опште познато решење скупштине, које је она издала у име народа српског 19. овог месеца. Овом приликом сматрам за потребу напоменути, да се од очинске љубави нашег светлог књаза и његове бриге о народном благостању може очекивати, да ће Његова Светлост у своје време и својим утицајем повратити народно поверење оним званичницима, који својим поштеним, патриотичним и разумним радом могу бити народу од користи.“

Пад српског Савета, који је упражњавао врховну власт кроз 21 годину, а ограничио власт књаза и учешће народа у земаљским пословима, није пробудио ни у коме сажалења. У самој кнежевини он је већ давно изгубио народно поштовање, које је некад било измајсторисано уставобранитељима; ван Србије он није нашао симпатије ни код оних, који би по сличности и партајском духу

требали да му симпатишу [1]). Решење скупштине било је само одјек народног незадовољства, које се гомилало кроз толико година. Страна штампа нападала је само његову политичку радњу. И доиста, државни Савет српски био је поглавитим органом не само унутрашњег него и спољашњег живота кнежевине, итакав значај његов трајао је од кад је уведен устав, који је Србима наметнула Порта 1839-те године помоћу руске дипломације, па до св. Андрејске скупштине. Тај устав дао је Савету власт, која је ограничила књаза, али га није ставио ни под какву унутрашњу контролу, шта више, ни под врховни суд народа, у ком је он радио. Изузевши Саветнике од сваке одговорности према књазу и народу и ставивши их под врховни суд Порте, устав је створио за њих неограничену власт у земљи, која је за своје одржање имала интереса слушати заповести Порте. У след тога настао је цео ред преврата, који су узнемиравали народ српски кроз двајест година. Пад Милоша, који није хтео признати таку власт Савету и његово прогонство из отаџбине: непрестана тежња моћнијих Саветника, да заграбе сву власт у своје руке; цепање народа на одане себи партаје; располагање са народном касом без икаквог рачуна; увођење бирократске системе, тумачење устава у корист Савета; јавни устанак против наследника Милошева, младог књаза Михајила, коме је Порта наметнула за кабинетске Саветнике људе од уставобранитељске партаје, гоњење и убијање не само партаје Обреновића, него и таких људи, који нису могли у свему одобравати правац уставобранитеља; непрестано спречавање сазивања редовних народних скупштина, савршена преданост Порти и пузење, без икакве нужде, пред сваким туђинским утицајем; последња борба са самим Карађорђевићем, који је увек био само оруђе Порте и уставобранитеља; раздор, који је отуда поникао у свима сферама унутрашње управе, и најзад покушај да се посретством Порте утврди сталност Саветника, то јест, да се за живота не могу променити, са јавном намером да саставе олигаркичку власт од себе самих —

[1]) Новине „Nord“ и „Pesther Loyd“ донели су веома строг одзив о њему.

то су мрачне стране у историји двајесто-годишње радње српског Савета. Нико није хтео да зна, да је и Савет некада нешто привредио земљи, да је он ограничио власт књаза, која се оснивала на патријархалним начелима, да је заменио лични произвол Милоша неком системом у државној управи и да је издао толико закона, који су истина били махом узети готови са стране, нарочито из Аустрије. Нико се тога није ни сећао, а сви су знали, да већина Саветника није учинила никакве услуге отачбини, а није се одликовала ни правничким знањем ни практичким искуством. Сви су тврдили, да Савет, од постанка свога па до пада Карађорђевића, састављали су људи тројаке сорте: од људи, који су измолили устав од Порте и, следствено, који су везали своју судбу са утицајем Порте у Србији; од људи, који су учинили негда услуге отачбини на бојном пољу и за награду добили су место у Савету; најзад од људи, који су по фамилијарним или личним интересима стајали у свези са конаком. При том, у последње време владе Карађорђевића у Савету је била скована завера противу књаза, која је као што показује истрага смерала и на то, да се временом уништи монархична власт, и да се сва земља српска подели на округе, којих би управа прешла у руке вођа саветске партаје, као што је у средњем веку била подељена српска краљевина на оделите области, којима су управљали готово независно деспоти, војеводе и банови. Сви су живо памтили да у борби српских великаша са књажевима није било никаквог патриотизма, него да су они у тој борби имали пред очима само своје личне интересе. Пре годину дана, помоћу Порте, Савет је успео, и ако му завера није испала за руком, добити већи значај на штету земље и народа. Тада је био издан тако названи закон Етем-паше, којим су учињене неке измене у уставу и по ком је књаз постао просто оруђе Савета, лишеним своје сопствене воље, а тиме је жртвован и последњи остатак српске независности и унутрашње автономије. Саветници поставши правим алигарсима, уздали су се да ће и од саме скупштине начинити оруђе за своје олигархичке страсти. „Они су наложили ватру, која умало није запалила сву државу, да на њој

сготове себи вечеру.“ Туткајући кнеза против скупштине, а Порту и против кнеза и против скупштине, они су у први мах, по паду Карађорђевића, говорили: „Шта ће нам кнез? нека од сад управља кајмакамија“, и оду у конак да склоне Карађорђевића да се покори скупштини. Но кад оклевајући кнез примети, да је Савет највише крив за уплив Портин, који је тако огорчио народ, онда се саветници постарају ди поплаше слабог Карађорђевића, и кад је он побегао Турцима у град, они, задовољни његовом погрешком, обтужега пред скупштином. Скупштина је истина збацила је Карађорђевића, али није хтела кајмакамију, него прогласи Милоша. Тада се Савет реши да лаже: он напише Карађорђевићу, да је био под притиском скупштине, кад је против њега радио, и за ноћ скује заверу у цели повратка падшег кнеза; но, благодарећи енергији и одважности Београђана, завера буде савладана, и Савет правдајући своје поступке пред скупштином, на ново слаже; да је био под притиском војске. После тога одлете у маглу све себичне и славољубиве маште Савета; он изгуби свој пређашњи уставан и значај. Скупштини је само још остало да затвори тај завод, који је преживео себе, и она једногласним решењем спусти у гроб државни Савет српски, неопојан и неожаљен. Само је седам месеци он уживао она блага, која му је дао закон Етем-пашин, и његов пад није побудио ни код кога сажаљења, него је произвео општу радост. Његова даља судбина зависила је од добрих одношаја новог кнеза према скупштини и од његових личних рачуна; но у сваком случају, државни Савет са својим старим правима није више могао никад васкрснути.

Међу тим приближио се већ и дан долазка Обреновића. 24. Јануара Стевча је добио писмо од младог кнеза из Смедерева, у ком је било ово: „Љубезни господине Стевча! Ноћас је стигла у Пожаревац ваша депеша, на коју вам одговарам овим писмом, по заповести Његове Светлости кнеза оца. Ви изађите на дочек Његове Светлости на обалу, и станите тако да можете први поздравити Његову Светлост с добродошлицом. Одмах за вама нека буде депутација од скупштине, а за овом депутација од Београђана, а

после и сви остали, које ви нађете за добро позвати. Наредите одмах да се спреми ваљан стан у најбољој кући на којој од главних улица за овог турског чиновника, који с нама долази. Његова Светлост жели да уђе у варош на отвореним каруцама. Вратите нам овог писмоношу одмах са програмом сутрашње церемоније у Београду, како би нас он могао рано у јутру затећи још овде. Од оних одпуштених Саветника не треба ни један да излази на дочек. Сутра, у име Бога, ми полазимо одавде у 8 часова, и као што капетан лађе вели да може из Смедерева до Топчидера стићи за четири часа, то ћемо ми бити тамо око 12 часова; постарајте се, да буде кола за све, који желе пратити Његову Светлост и који морају учествовати у тој церемонији. Његовој Светлости не само што не ће бити криво, ако се ви јавите у вашем новом оделу, него ће му још бити много милије видити вас тако, него са фесом на глави. Поздрављајући вас, остајем ваш доброжелатељ М. М. Обреновић!“ У Смедереву књажеви су провели цео дан по општој жељи грађана, који су у част њихову спремили свечан дочек; шта више турска градска посада осветлила је ноћу оне куле градске, које су према вароши, а на једној између месеца и звезда блистала је натпис: „живио Милош Обреновић!“ У вече тога истог дана дође Стевчи из Смедерева следећа депеша од Милоша: „Наредите тако, да ме при излазку из лађе, најпре дочекају паша и Кабулиефендија. Ја желим, да из међу мојих кола и народа буде слободан пролаз.“ Најзад из јутра 25. Јануара, при самом полазку из Смедерева, Милош пошље Стевчи следећу депешу: „По мојој вољи заповедио је Живко Давидовић (секретару књажевом) да из сваког округа дође у Београд по 30 људи.“

У Београду већ су сви били готови да предусретну оба књаза и надметали се међу собом, ко ће се јавити пре других. Само саветиици и попечитељи ни су знали шта да раде. С тога попечитељ унутрашњих дела Стеван Магазиновић обрати се наместнику још у очи долазка књажевог са овим писмом: „Ви сте били тако добри, те сте ми јуче јавили, да очекујете наредбу од самог књаза, хоће ли попечитељи и саветници изаћи и где

аа дочек његовој светлости. У издатом распореду о дочеку нема ни спомена о попечитељима и саветницима. Ја вас молим, будите тако добри те ме известите писмено, јесте ли добили и каквог садржаја одговор његове светлости о том питању; то нам је потребно знати како би се могли спремити да изађемо на сусрет пресветлом господару." Но Стевча није могао на то ништа одговорити Магазиновићу. На сами дан долазка књажевог, саветници и попечитељи пошљу рано наместнику Љубомира Петронијевића, да им каже гдеће они чекати књаза. Стевча одговори, да им неможе одредити нарочито место. Неке појединости тога распореда о дочеку, који је саставио на брзу руку Ранко Алимпић, нису се допале ни самој скупштини. С тога је скупштина рано 25. Јануара држала ванредни састанак, на који је укинула ону тачку распореда, која гласи, да ће скупштинари дочекати књаза упарађени од варош капије до саборне цркве. То решење скупштинско гласи овако: „Почем скупштинари само на општем скупу, на скупштини, представљају српски народ, и почем је најсуштаственији и најозбиљнији позив њихов да решавају судбу народну и државну, а не да праве параде: то они могу поздравити њихову светлост — само у скупу, на заједничком збору као скупштина, и с достојанством народним. А почем је тај програм израђен без знања и одобрења скупштине, а нико неможе имати права наметати слободној народној скупштини произвољне и шта више — недостојне формалности: то народна скупштина одбија овај програм у свему колико се ње тиче и закључује, да дочека и поздрави свога књаза и његовог наследника у заједничком скупу и у самом двору, као народној кући." У једно с тим скупштина реши, да нико други нема права у име народа подносити књазу хљеб, со и вино при улазку у двор, осим саме скупштине и одреди за ту цељ из своје средине три стараца, као људе из народа.

Још у зору тога дана, кад су у Београду чекали књажеве, улице београдске биле су пуне света. Народ гомилама врвио је на обалу савску, где ће се зауставити лађа, а то је на утоку топчидерског потока у Саву. Сва обала била је прикриљена народом,

који је из београдског и других облишњих северозападних округа дошао у Београд. Војска била је упараћена пред касарном, дуж пута, који води савској обали; између касарне и војене школе, стајала је српска артиљерија; при уласку у сваку улицу биле су подигнуте тријумфалне капије и пирамиде са копљима, на којима су биле по највише слике српског грба, слике књажеве, а такође и слике књагиње Љубице и књагиње Јулије, а где што и алегоричке слике из старе и нове историје српске са сваковрсним натписима, у прози и стиховима. Таки украси виђали су се и на приватним кућама. Осим тога, сва здања како државна тако и приватна била су окићена заставама разне боје, а преимућствено народне. Сва варош изгледала је свечано и спремна за тродневну илуминацију. Гомиле народа виђаху се на оним улицама, које воде Сави и Дунаву. На калимегдану била је намештења стража, да пази кад ће се на Дунаву појавити параброд „Атила“, који је возио књажеве. Сама турска посада у граду спремала се да народно дочека српског књаза. На час пре доласка пабраброда намесник и све депутације били су већ на топчидерском брегу. Готово у истих мах стража, која је била покрај града, да знак пуцњавом да се појавио пароброд; а око 12 часова зачу се паљба из турских топова, са града којима је посада турска поздравила мимо пролазећег Милоша. Од тог тренутка па док није стао пароброд, узвици народа, који је био дуж обале и пуцњава српских топова, нису никако престали. Оба књаза беху у народном оделу. Стевча Михајиловић поздрави Милоша при самом изласку из параброда. Та места обале савске, где су дочекали књаза, напомињали су Михајилу тужне минуте у његовом животу, кад је он морао оставити Србију и прећи у Аустрију.

Улазак књажева у варош био је по оном програму, који су они предходно са намесником одредили; у тој церомонији учествовали са и виши чиновници Портини. У саборној цркви чекали су књажеве три српска архијереја; епископ шабачки Михаило, по свршетку благодарења, поздрави старог књаза кратком беседом, у којој напомене, како је љубав према отачбини руководила верни Милошу

народ на скупштини, која је разумно изразила општу жељу свога народа, те га сјединила љубављу с књазом и његовим племеном. „Иди Господару, с благословом св. цркве, народу који те љуби и покажи му милост, љубав и правду,“ тако заврши своју беседу епископ. Из цркве оба књаза оду у двор. У самом двору и око двора било је пуно света. При улазку у двор, књаз прими од скупштине, у име народа, хљеб, со и вино, и оба књаза уђу у нутра, а за њима уђу и сва она лица, која су учествовала у дочеку. Туда хтеде ући и Гарашанин; но њега заустави Стеван Лукић говорећи: „Сад неможете ући; књаз неће никога да прима.“ Гарашанин се врати. Три дана трајала је у Београду та свечаност, која је потанко описана у „Српским Новинама.“ Између осталих карактеристичних црта те свечаности, можемо напоменути следеће натписе. Над вратима војене школе: „Нема тога ко се страши, за Милоша живот дати.“ На једном прозору тога здања био је овај натпис: „Ти си олтар а ми жртва, за напредак милог српства, на олтару жртва гори, за српство се Србин бори.“
На здању савета стојао је грб српски са сликама оба књаза и натписом: време и моје право; (девиз књаза Михајила) живио народ.“ На једној приватној кући блисташе се кроз светлост овај натпис: „Књажева срећа, наша је већа.“ Здање лицеја блистало се сво с натписима, од којих је једна сједињавала народ скупштину и књаза. На кући Мише Анастасијевића била је алегоричка слика, која је представила српске сељаке како подносе и једном и другом књазу производе своје земље воће и цвеће. Пред кућом, у којој је становао Кабули-ефендија, био је осветљен свод у турском кусу, са сунцем на врху и полумесецима наоколо. Таки украси били су и на кући турске полиције и двема капијама, које затварају турски део вароши од српског, што је све начињено по заповести Осман-паше. Чеси, који станују у Београду, такође су учествовали у спреми те опште свечаности. Јеврејска општина, која је већ двапут празновала повратак Милоша: на нову годину кад је равин у Синагоги говорио беседу у част старог књаза и кад се јеврејски депутат вратио из Букурешта и поднео општини

извештај о своме путовању, — није такође заостала од других. Натписи на јеврејским кућама и школама одликовали су се библијским карактером: „Господ је све то тако наредио, чудесно је то пред нашим очима;“ „камен, који су стројитељи одбацили били, постао је камен крајеугољни.“ Кад се војена банда, у пратњи многобројног света, појавила у јеврејској махали, онда су јевреји пред својим кућама дочекали банду и народ са упаљеним свећама, окићеним лентама народне боје. У опште сви ти свечани украси највише су говорили о Милошу, па онда о Михајилу, народу српском и скупштини. Турска посада чинила је два дана вештачке ватромете то у граду, то пред књажевим двором; а на трећи дан српска војена школа удесила је један велики ватромет на врачарском пољу. По другим варошима српским биле су исте таке свечаности, од куда су непрестано долазиле у Београд депеше с поздравима и извештајима о тродневној свечаности.

25-ог Јануара још из јутра почеле су представљати се књазу депутације оних округа, који још нису имали прилике да га поздраве. Било их је много, који су желели видети старог књаза; но он је говорио: „Дајте, браћо, да се најпре видим с тим људма, који су дошли из-далека, па нека они иду кући, да не дангубе и троше паре; после лакоћу се видети са онима што живе овде.“ Најпре му се представила депутација округа ваљевског, па онда подринског и шабачког. Милош, кога су држали под руку Живко Давидовић (секретар књажев) и Михајило, изађе пред њих и стане пред вратима двора. Пола часа провео је Милош у разговору са народом и на његове речи одговарили поједина лица од тих депутација, том приликом говорио је Милош о неким манама управе и показивао начин којим се поправити могу. „Ви, браћо, говорио је он, зовете ме оцем, ја и хоћу да будем отац свима вама без разлике, јер сте ми сви једнаки, као што су деца оцу. Ја ћу помагати вама, а ви помажите мени и Бог ће нам дати успеха. Велико је то зло, кад људи не раде свој посао. Ја ћу строго да казним сваког чиновника, који узима мито, но хоћу да и остали људи раде поштено. Слушао сам да народ много пати од тога,

што се парнице код судова одуговлаче и споро суде; ја вас уверавам, да ћу пазити, да се ниједна парница не отегне даље годину дана. Много се зла накупило, но можемоли ми истребити све злоупотребе — то је питање. Ја ћу се старати, да буде бар што мање зла, а више добра." Даље Милош је говорио о пољској привреди, о зајмовима, о зеленашлуку, о црквама, монастирима и школама. Народ га је прекидао узвицима: „живио! живио! ради ћемо све онако, као што нам кажеш; слушаће мо те, Господару, као свог оца." После тога сваки је појединце приступао те љубио у руку оба кнеза; Милош је њих љубио у чело,

Око једанаест часова походио је кнеза Осман-паша и Кабулиефендија, а за њима и остали консули. Груић, кога је кнез још изјутра дозвао к себи, био је том приликом тумачем. Кнез Михајило није хтео да присуствује, кад су се представљали консули. Но кад је француски консул запитао за здравље младог кнеза, Милош му одговори: „здрав је хвала Вогу;" за тим окрене се Груићу и запита: „Где је Михајило? ваљда је тамо у соби, иди га зови, нека дође." Груић саопшти Михајилу жељу оца; њему то не бејаше по вољи, али дође. Тај састанак ограничио се само на званичне учтивости.

Међу тим људи, кои су дотле све заједнички радили, почну сад појединце радити и код једног и код другог кнеза. Осим Грујића, имао је приступа код старог кнеза Јован Илијћ и Милован Јанковић с једне стране и Филип Станковић с друге, радећи још у некој слози међу собом, премда без знања Стевчиног. Сви су се старали да Милоша што већма утврде против пређашње владине партаје; код младог кнеза имали су слободно приступа Младен Жујевић, Станојло Петровић и Хаџи Дина; они су увукли тамо Николу Христића и Филипа Христића, а доктор Пацек и Илију Гарашанина. У одајама младог кнеза водили су са свим другчији разговори: ту се могло чути осуђивање народне скупштине и различне сплетке не само о либералним људма, него и о самом Стевчи. Кад оду из двора консули, Милош остане на само са Стевчом и Грујићем и каже им да не треба постављати

советнике, него само попечитеље. Стевча и Грујић примете му, да треба сад одмах поставити неколико саветника, да се не повреди Устав, а доцније, може се радити и другчије према приликама. Милош их запита: „па зашто сте мене дозвали, ја ни пре нисам могао да се с њима сложим, а сад још мање. Не могу у једној земљи бити два господара; ја знам, какви су они.“ На то му они примете: „у скупштини је највише било повике због тога, што се закони нарушавају, па док постоји закон о савету, дотле треба постављати саветнике. На лето биће нова скупштина; тада се може уклонити та незгода, нека се изда нови закон, па онда нека се по њему ради. Милош се разљути и ћутећки оде у другу собу. Сукобом са тек установљеним советом свршила се прва влада Милоша, питањем о њему одпочела се друга. То је била жива рана у старога књаза, која се није могла лако ублажити. Стевча и Грујић оду код књаза Михајила, да се с њиме посаветују о тој ствари. Но Милош, дознавши да су они код Михајила, одмах дође и сам тамо и понови разговор о савету. Што су год они више доказивали њему немогућност, да се одмах укине Савет, то се он све више љутио. Најзад Грујић му рекне: „до скупштине, која ће на лето бити, може се саставити нови народни устав и у њему казати, да законодавна власт припада књазу и народној скупштини, а савет се укида; тај устав треба да изда књаз у договору са народном скупштином; а дотле треба вршити овај устав, који постоји.“ Милош му љутито примети: „зашто сад не ћеш да учиниш тако, како ја хоћу, него после!“ Књаз Михајило, који је дотле све непрестано ћутао, да знак Грујићу да не треба више говорити. Стевча и Грујић поклоне се и изађу. Милош дозове к себи Јована Илијћа, Милован Јанковићаа и још неке да се и с њима о томе договори; но они му кажу то исто што је казао Грујић и Стевча; а Јован Илијћ примети му: „најбоље ће бити, господару, да позовете Грујића, он је зналац закона, па ће умети боље од нас да вам каже, како треба поступати по закону.“ Тада Милош видећи, да се не може радити мимо старог устава, рекне Илијћу! „Ја сам већ звао Грујића, но он није

разумео, шта ја хоћу; кажи му да опет дође.“ Грујић дође у конак пред вече. Милош га уведе у салу, седне сам на столицу и њему заповеди да седне, па му онда рекне: „Ти, може бити, ниси ме јутрос разумео; ја и сам хоћу Савет, него не ћу само ове садашње саветнике: ја знам какви су они!“ Грујић му одговори: „може бити, господару, да вас и нисам разумео.“ Милош мало љутито: „може бити! није то, него просто ти незнаш, шта ја хоћу; ја такође желим имати Савет.“ На примедбу Грујића: „мени, господару, није стало до Савета, него до закона. Милош му пружи руку да је пољуби па да иде.

Другог дана 27-ог Јануара, наставе се подворења и једном и другом књазу: најпре се представи народна скупштина са својим председником; затим чиновници свију надлежателства у Београду, заједно са професорима и учитељима; даље представници београдске општине са још неким грађанима, и најзад сви официри и депутација од гарнизона београдског. Остало време дана било је посвећено свечаности. Књаз Михајило исто тако, као и пређашња два дана, шетао се по осветљеним улицама београдским са својом свитом. Милош је позивао к себи то једног, то другог, то трећег, извештавао се о које чему и питао о које чему. Подоцкан у вече позове он пред-а се неке од старих саветника, неке је звао и по двапут. Између осталих позове и Стевчу и запита га: кога би поставио за попечитеље, а кога за саветнике? Премда се Стевча договорио са пријатељима, предвиђајући тако питање, али му опет није ништа опредељено казао, него говорио онако у опште. Но чим се Стевча вратио кући, он добије указ, којим се поставља за попечитеља унутрашњих дела. По истом човеку, који му је донео указ, Стевча га врати натраг с речма: „ја не ћу никакве службе.“ Али после неколико минута њему дође ађутант књажев Станојло са истим указом; Стевча и њему каже, да не ће да се прими никакве службе, него ће да се врати кући и да буде што је и пређе био. Он није хтео да дâ повода својим непријатељима, да говоре, како је он радио на скупштини за своје личне интересе, да добије какво масно звание, тим

више, што је већ знао за сплетке, које су плели против њега код младог књаза.

Предлажући књазу да задржи неке од старих саветника, Стевча се старао да заклони још неке чиновнике од оне опште судбине, коју је скупштина наменила администрацији бивше владе. Као наменсник он је отпустио из службе само оне, за које је скупштина решила да се протерају из земље: сад му је требало да каже пред старим књазом своје самостално мишљење о тим људма. Од њега су тражили помоћи и они, који су били жигосани. Ево шта је, на пример, писао Стевчи на сами дан доласка књажевог Јаков Живановић: „Љубезни господине, стари пријатељу мој, ја сам вам много благодаран на вашој милости и у опште на доброј речи, коју сте ми дали и одржали. Сад, хвалу Богу, дошао је књаз; једина је моја жеља да га видим и лично с њим говорим. Моја је савест са свим мирна, јер ја сам потпуно невин како у грађанском тако и у политичком одношају, да нико од мене не може бити невинији у Србији, и ја сам уверен да тако мисле о мени оба књаза. Ви сте ми такође говорили, да вам нико није умео казати за што се ја окривљујем; то исто говорили су ми и многи скупштинари, са којима се ја састајем. Тек за ова последња два дана, ја сам дознао, да ми пребацују то, као да сам ја сплеткама протерао књаза Михајила и да сам се противио увођењу Вукова правописа. У време пада књаза Михајила ја сам био у Бечу код књаза Милоша и он најбоље зна шта сам ја тада радио; а Вуков правопис забрањен је још 1832-ге године, дакле пре мога доласка у Србију — 1834-те године и после је та забрана стајала при свима владама. На последку може ли то служити за основ таком страшном оптужењу? С тога вас усрдно молим да представите и једдом и другом књазу моју молбу, да ми дозволе да изађем пред њих и да им објасним све што год желе од мене знати; а уверавам њих обојицу, да они немају никога на свету вернијег и оданијег од мене. Ја све мислим, да сам случајно стављен у списак жигосаних и само по жељи једног човека. Ви ће те се зачудити кад вам ја објасним узрок томе; зачудиће се и сва публика београдска, шта се може

имати против мене при повратку Обреновића, за које сам ја страдао раније других, а може бити и више свију. Пишем вам ово с тиким срцем, које је увек било расположено према вама, као што и сами знате, и молим вас да ми укратко одговорите, макар и устмено пре кога сигурног човека“ [1]). Живановић био је секретарем књажевим за време прве владе Милоша, па је морао оставити службу на захтевање уставобранитеља, мало раније него што се Милош одрекао престола, и живео је дуго време у Аустрији, но доцније, кад се Карађорђевић приближи политици аустријској, он се на ново врати у Србију и ступи у државну службу. Он је био човек лукав и вешт интригант, па је тешко било ући му у траг, но јавно мишљење било је према њему тако исто строго, као и према другим, које је обтужила скупштина, Гоњења старих саветнака, које је започето скупштином и које је нашло таког ватреног поборника у самом Милошу, нашло је одјек и у новинама. У „Српским Новинама“ од 27-ог Јануара, пре штампани су били чланци из страних новина, у којима се ружио Савет; а на други дан штампан је био оригиналан чланак; у ком се претресала ова питања: у колико су бивши саветници одговарали својствима, која захтева од њих и стари и устав, падали одговорност за догађаје од 12-ог Декембра на цео Савет или само на неке чланове његове, и може ли Савет бити судијом при обвињивању њега самог, као што су то изводили неки из закона Етем-пашиног? Одговор на та питања није био повољан за Савет. При таким приликама Милошу је тешко било изабрати људе за нови савет. Осим тога, он још није био формално објављен у достојанству српског књаза. Та формалност била је учињена тек 28-ог Јануара, кад је јавно на калимегдану прочитан султански берат.

Милош тога дана још из јутра био је у раздраженом стању, јер су неки предани њему људи изјавили своју зебњу, да не би Вучић, том приликом, кад књаз буде пролазио покрај његова дома на калимегдан, пуцао са прозора на Милоша. Стари књаз одмах

---

[1]) Живановић види „Србија и Русија“ Т. I, у последњим примедбама.

пошље за Стевчом и заповеди му да заједно с њим седне у кола кад пођу на калимегдан. Стевча од своје стране наредио је да се пошље Вучићу Филип Станковић с налогом да за све време неодступно буде покрај Вучића. Милош љутито примећавао је Грујићу: „за што ви нисте затворили Вучића, као што сам вам ја писао? Тада сте га ви могли лако преварити и затворити; а сад ко ће га измамити из његове куће? ето сад треба пазити да не осакати кога; ја сам вам писао, а ви ме нисте послушали.“ Грујић је ћутао, да не би још већма разљутио кнеза на такав дан. У тај мах јаве да је дошао Тодор Хербез. Грујић хтеде да изађе, но Милош га заусави. Стари Хербез, ушав у салу, ниско се поклони и рекне: „будући сам стар и нисам могао да изађем на сусрет вашој светлости заједно са народом, ја сам узео слободу јавити се сад и поздравити вас како од моје стране тако и од стране моје жене.“ (Некадашње знамените љубазнице Милоша, Јеленке). „Стар сам и ја, прихвати Милош, али још ми обојица ваљамо; ако смо и остарили нисмо још памет изгубили.“ Продужавајући говор у истом духу и тону, Милош на једанпут изненадно викне јачим гласом: „Хербезу! ти ћеш бити мој кабинетски саветник по струци финансијској. Хербез пољуби руку кнезу. За тим Милош, паказујући на Грујића рекне: „а ево представника и попечитеља иностраних дела.“ Хербез и за то пољуби руку кнезу, а за Грујића рекне; „то је мој зет, господару.“ — „Зар ја то незнам“, примети Милош и разговор се на томе сврши. Међу тим дошло је време да се иде на калимегдан. Кнез Михајило, коме не беше мило што се у берату ништа не спомиње о његовим наследним правима, није хтео да иде; но Милош је захтевао и Михајило се покоравао. Тада Стевча и још неки, који ту присуствовах у, стану доказивати да је боље да наследник престола не иде на ту церемонију, и Милош пристане на то. Михајило остане у двору, а с њиме остане и Грујић, да не би млади кнез био сам. Сви остали оду на калимегдан. Стевча је седио у колима са Милошем, који је био обучен сјајно. Неки од простих Обреновиће-

ваца скупе се оружани на коњма да прате кнеза и придруже се као обично у таке дане к свити кнежевој.

На тој церемонији — читању султанског берата, присуствовали су сви чланови народне скупштине, Осман паша и Кабулиефендија, страни консули, духовништво и многобројни народ. Скупштинари стајали су према трибини, са које је читан берат. Берат се најпре прочитао на турском језику, па онда на српском: „владаоц највишег царства, који нити се може постићи, нити видети, нити поредити с киме, благоволио је, по своме вечном могућству и неисцрпељивој великој милости, ставити у дужност моме царском величанству, да се брижљиво старам о благостању, срећи и сигурности свију поданика, што живе у моме царству. Благодарећи Свевишњем Творцу за таке милости, ја се и дању и ноћу трудим, да сви моји подајници без разлике уживају плодове мира и сигурности, а нарочито старао сам се да народ српски, верни подајник мога високога царства буде учесником таких блага и буде задовољан свагда у свему. Почем је, постављени пређе од високог царства, кнез Аександер дао оставку коју сам уважио, то је народ српски изабрао себи за кнеза онога, који има овај срећни царски знак мој, бившег кнеза Милоша Обреновића, обдареног мудрошћу и справедљивошћу и способног управљати пословима кнежества, и молио је моје царско величанство, да би му ја даровао то достојанство. Уздајући се да ће он управљати по мојој царској вољи и бринути се о благостању народном, ја, по неограниченој мојој царској милости, даровао сам ферманом од 8-ог Џимазијел-ахира 1275. године кнежеско достојанство у Србији, и дао сам му на то овај доносећи срећу берат, заповедајући да управља кнежеством, руководи државним пословима и тачно врши све моје царске заповести односно унутрашњег уређења земље, као што гласе хатишерифи. Чланови савета, старешине и сав народ дужни су га признати за кнеза, постављеног од моје високе Порте, и у свима пословима, који се тичу кнежества, обраћати се к њему и његове речи односно уређења земље слушати и вршити. Он, стојећи увек на путу покорности, преданости и поштовања, употреби ће све

своје силе, да врши своју дужност по највишој вољи. О стању земаљских послова, које треба вршити, он ће увек представљати подножију високог престола нашег. Он је дужан показати верност и ревност у вршењу свију поверених му дужности. У његове наредбе нико се несме мешати. Нека то сви знају и верују моме свештеном знаку.“ За време читања тога берата непрестано су пуцали турски топови са града, којима су одговарали српски топови испред касарне. После тога ишло се у цркву на благодарење. Кад се књаз вратио у двор, онда су му чињена подворења и честитања.

Тог истог дана издана је народу у име књаза прокламација коју је писао Милован Јанковић. У њој је било између осталога казато ово: „Племенити народе! Драга браћо моја! Ево међу вама опет вашег старог Господара Милоша, где сузама радости облива ону исту земљу, коју је заједно с вама крвљу одкупио. Судбина је ваљда хтела, да се готово за пуних двадесет година не видимо, те да тим боље познамо и сами себе и један другога. Ја сам у туђем свету чезнуо за народом мојим, а ви сте у својој сопственој земљи туђе сироте били. Но хвала милостивом Богу! Он је мене у животу, а вашу ватрену и чисту љубав према мени у целости сачувао, те се данас ето опет очима гледамо, као што се срцем никад ни растајали нисмо. Ти си сам, верни народе мој, у лицу твоје св. Андрејске скупштине, на ново узвисио мене на престо владајућег књаза српског са правима наследства, која су и пређе по жељи народној, признатој нарочитим хатишерифима, династији Обреновића припадала. Ти си ме на достојанство наследног књаза српског на ново позвао, и ја сам из руку твоје скупштин примио со и лебац народски, да од њега једем и да ти га чувам љубећи се са народом мојим као што се со и лебац љубе; и примио сам вино из руку народних за знак, да ћу се о благостању народном старати и Богу се молити, да нам свако добро и берићет у земљи напредује.... Народе, снаго моја! ја рођене браће немам више, па немам ни другог великог рода каквог. За то ће сва моја брига од сада бити, како ћу тебе — моју једину браћу —

и твоју децу усрећити, која су и моја деца, коју ја љубим као и мог рођеног јединца, вашег престолонаследника књаза Михајила."

Колико се књажева прокламација допадала народу, толико се није допадао султански берат, који је изазвао незадовољство и осуду како од стране народно-либералне партаје тако и од простих Обреновићеваца. Ове последње највише је љутило то, што се у берату ништа неспомиње о наследњим правима династије Обреновића, и може бити, сад је први пут султански ферман народ примио са ћутањам. Том приликом појавише се разна мишљења о питању наследства. Једни су жалили; што није захтевана копија од берата, на основу које могла се изјавити пред турским комесаром жеља, да се у берат, пре саопштења, слави чланак о наследству. Други су говорили да се така жеља може изјавити и сад посредством велике скупштине од 5.000 људи, која се може саставити кад се св. Андрејској скупштини дода 4.500 изабраних народом посланика, који би стојали у Београду као логор док стигне одговор из Цариграда. Трећи су говорили, да ће бити довољно, ако и садашња скупштина састави акт о наследности престола, који да се обзнани народу и тиме постане као допуна берату. Четврти су доказивали, да не треба ни обраћати пажњу на берат, него сматрати да су с воспостављањем Милоша у једно воспостављена и његова наследствена права. Најзад, сви се сагласе, да се одмах држи ванредан састанак скупштине и да се на њему строго претресе султански берат. Књажевини ти су се противили тој намери, нити су је подржавали.

Састанак био је отворен у три часа после подне и био је веома буран. Пошто је прочитан берат у самој скупштини сви једногласно изјаве: 1) да скупштина не ће ништа да зна о оставци бившег књаза Карађорђевића, о којој се спомиње у берату, јер је њега народ српски збацио са престола као не способног за управу и то на основу својих права, признатих акерманском конвенцијом и султанским катишерифом од Септембра месеца 1829 године; 2) да народ српски на својој скупштини није изабрао, него васпоставио књаза Милоша у његовом достојанству с правима наследства, која су му призната султанским хатишерифом од 3. Августа 1830.

године и параграфом првим земаљског устава; 3) да народу српском припада право постављати себи књажеве, а Порта их само потврђује; и по томе нема никаквог основа оно место у берату, где се каже да је Порта поставила књаза Милоша; 4) Почем Србија има потпуну унутрашњу независност, признату султанским хатишерифима 1830 и 1823. године и другим параграфом земаљског устава, то Порта не може заповедати српском књазу, да он прими управу земаљску, као да књаз неби могао примити управу на основу народног постављења; а још мање може Порта заповедати како ће књаз и управљати унутрашњим пословима земаљским; 5) као што српски народ има право придати своме књазу наследство у књаж ском достојанства: тако је народна скупштина, поред тога што је повратила књаза Милоша с правима наследства, још и нарочито закључење учинила, да кад би се упразнио српски престо наследник овога књаз Михајло одмах књажеску власт у руке прими. По овоме дакле ако се у берату и не спомиње наследство књажеског достојанстви, ипак се оно тим не може никако обеснажити. На основу таке одлуке скупштина пошље министру иностраних дела, ради његовог управљања, један простран акт, у облику правих дипломатских акта, који је саставио Милован Јанковић. У том акту узета су у најстрожији претрес ова два питања: имали Порта власти да не потврди српског књаза, кога народ правилним и законитим начином изабере? Какав значај мора имати и за Србију и за Порту то Портино потврђивање скрпског књаза? Одговор на та питања своди се поглавито на следеће поставке. Ни у каквом трактату, који се тиче Србије, ни у каком уговору између Србије и Порте, није казато да Порта има право и не одобрити народни избор српског књаза. Васалне земље у таквом случају дужне су испунити неке формалности. које увек и остају голе форме, опомињуће само на однošај господарства и подчињености, а не садржавајуће у себи никаквог стварног права за једну страну или дужности за другу. Таким начином и потврђивање српских књажева Портом јесте само форма, којом Порта у приликама кад се књажеви српски мењају понавља спомен да је она

сизерен Србије. Тако право Порте има само тај значај за народ српски, да је он дужан доставити Порти до знања, кад се год промени књаз у Србији. Порта у том случају потврђује не књаза српског, већ своје право на сизеренство, да се не би заборавило или застарело. Ово се потврђује и тиме, што Порта у оваким приликама узима од Србије 10.000 гроша, а то су они новци што су некада феудалне земље давале својим господарима за знак, да поред својих права припознају и њихово господарство. Из свега тога изводила је скупштина, да Порта, кад не би потврдила кога од српских књажева, шкодила би само себи, а не Србији, и да она тиме не би могла ослабити избор и власт српског књаза; јер, по земаљском и народном праву српском сваки књаз и без потврђења Портиног био би прави поглавар и књаз, чим га само народ српски изабере а он тиме Порту извести. При крају тога акта скупштина је захтевала, да влада спреми закон о наследству књажеског достојанства.

При закључку састанка скупштина на ново одобри предузете мере против Савета и Вучића. Скупштина је захтевала, с једне стране, да се одмах даду под суд они Саветници који су 12 Декембра бунили војску против народа; а с друге да се Вучићу суди, што је 1839- године издајнички зауставио војску на Трешњи и распустио је, што је исте године оштетио народну касу са 10.000 дуката, под именом награда за издајничке заслуге; што је за извршење издајничких умишљаја тражио помоћи од Турака, обећавајући им дати шест нових округа, који су крвљу народном искупљени, ако му испадне за руком да обори владу књаза Михајила; што је 1842. године свирепо мучио, глобио, пљачкао и немилице убијао грађане, који су своме законитом књазу врло одани били; што је сваком приликом грабио народну касу и прикупио толико благо, које не би могао стећи ни под каквим условима од једне плате, коју је имао; што је, као непријатељ отачбине, о трошку народне касе оправио све карауле турске по бедемима београдским, само из признателности према Турцима, који су му помагали да буде неверан своме књазу и народу; што

је 1844. године починио она грозна мучења и убијства, многе куће разбојнички попалио, као: кућу Живана Антонића из Ликодре, Дамњана Јосића из Скупнице; Матије Поповића из Брадића, Јанићија Дробњака из Рипња и Благоја из Кука, силне новце од појединих несрећника опљачкао, а од других узео у име у цене за живот и главу; што је 1848-ме године, као и у последње време са осталим великашима нашим био умешан у све сплетке и несреће, којима се Србија упропашћавала. Тако је скупштина при свршетку своје радње крчрла широк пут за династију, коју је она воспоставила.

Кад је већ и формалним начином примио књажеску власт, књаз Милош приступи саставу министарства и Савета. Он мишљаше да се огранначи у избору на људе, који су руководили скупштином, но сами ти људи не хтеше пристати на таку искључивост. Стевча Михајловић, чим је обнародована књажева прокламација, поднесе Милошу молбу да га одпусти из државне службе, коју му је молбу написао Груић. У тој молби, Стевча најпре обраћа пажњу на успешан рад народне скупштине којој је он био подпредседник и на срећан исход ствари за време његова намесништва, па онда моли књаза за једну милост „да му дозволи повратити се у миран и спокојан живот, на који је он навикао, и да га ослободи од сваког учешћа у државним пословима, јер му то не допушта ни његово изнурено здравље.“ Стевча се решио да учини такав корак, пошто се најпре посаветовао са својим пријатељима и пошто су му они то одобрили. Тог истог вечера, кад је примљена Стевчина молба, било је у конаку разговора о постављању Саветника и попечитеља. Милош је питао за савет свакога. Стевча, Угричић, Груић и чланови малог круга сједињенах либерала и увиђавних Обреновићеваца спремили су неколико спискова нових чиновника. Сви су они били у томе сугласни да Карађорђевци не могу остати на важним местима. Што се тиче уставобранитеља, они су мислили задржати неке од њих у служби, бар оне који су радили против Карађорђевића и ако нису помишљали на Обреновиће, нарочито Гарашанина, кога је име вредило према Порти и страним др-

жавама. На том основу Стевча и Груић пристајали су на овакав састав владе: за представника књажевог и попечитеља иностраних дела — Илију Гарашанина; за попечитеља унутрашњих дела — Миливоја Јовановића, начелника ужичког округа човека старог, кога су сматрали за поштена; за попечитеља финансије — Тодора Хербеза, кога је већ напоменуо сам Милош, и који је био саветником до 1842. године, а после без службе, но знајући много језика као: руски, француски, немачки, грчки, турски, маџарски и влашки, сматрао се за учена човека; за попечитеља правде и просвете Јевту Угричића, бившег председника касацијоног суда. За чланове Савета предлагали су од старих саветника: Димитрија Црнобарца, Филипа Христића, Стевана Магазиновића, Лазара Арсенијевића Баталаку, Гају Јеремијћа, Стојана Лешјанина и Јовицу Николајевића; а од нових лица: Голуба Петровића, Андрију Стаменковића, Јована Илића и Тешмана, осталих шест места остављали су на време упражњеним. При том мислили су, да би скупштина могла сад изјавити према овима само од старих Саветника своје поверење, у след чега могао би их књаз примити у службу. Илић није одобравао тај списак, јер је још за време свога путовања с књазом представљено му да је боље и за њега и за земљу, ако он на место старих чиновника узме нове силе у службу. Филип Станковић желео је да се из тог списка изостави Илија Гарашанин, а дода за Саветнике Илију Новаковића и Живка Давидовића. Пре него што је тај списак поднешен Милошу, Стевча га покаже младом књазу, који не учини никакве примедбе, само што изјави сумњу за Црнобарца и Баталаку. Стевча, при самом полазку (у Јагодину), представи Милошу списак будућих попечитеља и Саветника. Милош, призивајући к себи редом све чланове либералног круга, увери се да многи од њих не одобравају те кандидате, који су му представљени, па почне показивати тај списак свакоме, ко му је год долазио, говорећи да га је неко подбацио у двор као какву пасквилу, у намери да му наметне Гарашанина. Глас о томе распростре се брзо по вароши и нађе се много људи, који стану још већма оговарати те кандидате. „Добро, браћо! говорио је Милош, кога не ће

народ, тога ни ја не ћу; ко се допада народу, тај се и мени допада.“

Следећег дана, књаз Милош, пошто прими аустријске ђенерале Јунгбајера и грофа Сент-Кентена, који су дошли из Земуна са многобројном свитом да поздраве оба књаза у име императора, поведе на ново реч о попечитељима и саветницима. Он дозове к себи Илијћа и пошље га у скупштину која се скупила беше на преднопоследњи састанак с налогом да јави, нека сваки округ изабере два три — човека које жели имати за саветнике. За тим позове Груића, и кад се овај јави, онда се Милош окрене к њему с укором: „Где си ти до сад? време је да се ради! напиши указ па ми га поднеси да ставим подпис[1]) напиши себе за представника и попечитеља иностраних дела, твога старца (Хербеза) за попечитеља финанције, Јевту (Угричића) за правду и просвету, Миливоја (Јовановића) за попечитеља унутрашњих дела.“ Груић на то ништа неодговори, него изађе и оде да се договори са пријатељима, а Милош је мислио, да је он отишао у канцеларију да пише указе.

У то време скупштина је одредила двојицу из своје средине, да присуствују при испиту бивших саветника Антонија Мајсторовића и Ранка Матејића, који су 12-ог Децембра пошли с војском у град Карађорђевићу; та два одређена посланика били су: председник окружног суда ваљевског Јован Мићић и посланик трнавског среза округа чачанског Васа Мађаревић. За тим Јован Илић поднесе скупштини извештај о депутацији која је ишла у Букурешт. Скупштина одлучи, да се преко владе српске, благодари народу влашком, што је пријатељски дочекао српску депутацију, а одбившег саветника Јеремијћа да се тражи рачун од 2.000 дуката што су му издати за трошак депутације. Поруку Милошеву о избору саветника, Илијћ саопшти приватно званичницима скупштинским. Најзад, Милован Јанковић предложи и

---

[1]) Милош није знао писати, па је на сва акта стављао свој потпис посредством нарочитог штемпља, на ком је изрезано његово име.

скупштина усвоји, да се књаз Михајило, као наследник српског престола, зове Обреновић трећи, почем је 1839. године. кад је одступио Милош, био књазом српским неко време његов стари син Милан Обреновић други; а председник суда округа рудничког Божа Божовић предложи, да се састави пројект закона о наследним правима династије Обреновића. Скупштина реши да се представи влади потреба таког закона.

Међу тим Груић на договору са својим пријатељима, закључи, да књаз узме за попечитеља иностраних дела, кога хоће, а Груић да буде само помоћник тога лица; за попечитеље других струка, да буду она иста лица, која је означио Милош, али да им се дадў за помоћнике ова лица: за финансију Милован Јанковић, за правду и просвету Јован Илијћ, за унутрашња дела Ранко Алимпић. Ако баш књаз хоће да Груић буде његовим представником, онда ови споменути помоћници морају бити цостављени за попечитеље. После тога договора, Груић оде и саопшти то књазу Михајилу, који у свему одобри тај списак либералне партаје и посаветује Груићу да га представи старом књазу под истим условима. Међу тим било је већ подне, а у двору све је готово било да се седне за трапезу. Почем је Милош увек сам обашка ручавао, то је Груић за столом видео се само са Михајилом и гостима, који су тога дана позвани. После ручка Груић саопшти Милошу услове, под којима се он прима да састави ново министарство. „Које књаз овде, ти или ја?“ примети му Милош. — Нисам ја, него ваша светлост; али за сва дела бићу одговоран ја, а не ви. „Онда шта сам ја, кад ћеш ти говорити мојим устима?“ запита га Милош, и нечекајући изговора викне: „Ти ни си за мене!“ „Ако сам ја био за вас, рекне Груић, док ви још нисте били овде, онда сам наравно за вас и сад кад сте ви овде.“ — „Па зашто нећеш да будеш мојим представником?“ запита га Милош. Груић му стане доказивати, како Гарашанин има поверења код Порте и других дворова, како је он увек давао отпор утицају Аустрије, а кад што и саме Порте и тиме задобио поштовање код аустријских Срба, да би он био користан у садашњим

односпајима према Порти, и у опште да је корисније за саму династију држати Гарашанина у служби, него ван службе; за тим му напомене, да би корисно било за унутрашње ствари, кад би поставио Стевчу за председника савету, а Стаменковића за његова помоћника. Но књаз му примети: „Чујеш! немој ти мене учити; ја познајем Гарашанина боље, него ти. Доста је за њега и то, што га трпим у земљи; а у служби нема за њега места.“ Видећи, да Милош неће ни пошто да узме Гарашанина за представника, Груић није хтео ни сам да се прими те почасти, говорећи да немогу по закону два рођака бити у једном министарству, а он је у близком сродству са Хербезом. „А одкуд ће те ви бити заједно? запита Милош: — ви сваки радите засебно, он тамо, а ти туна.“ — Но по закону ни то неможе бити, тврдио је Груић. — „Видиш ли ти њега, ја сам јуче одредио Хербеза, а он сад хоће другога.“ Размислив мало Милош запита: „Хоћеш ли ти бити код мене или нећеш кажи ми отворено?“ Груић му одговори: „немогу без оних другова мојих, које сам вам спомеменуо.“ Милош се тако разљути, да је Груић тек тада видео оног Милоша, са којим су тако плашили младе либерале људи старе партаје. „Одлази! ти ниси за мене,“ викне у јарости стари књаз. Груић изађе и оде Михајилу, где застане Мишу Анастасијевића и каже француски младом књазу резултат свога разговора са његовим оцем. Михајило такође француски замоли га, да му пошље Цукића, који је пре неколико дана стигао у Београд из Беча. Груић за тим оде те саопшти својим пријатељима све што се догодила између њега и Милоша; они сви нађу да је боље да остану на својим старим местима, него да се примају виших звања.

Међу тим скупштинари, дознавши шта им је књаз преко Илијћа предложио, поделе се на округе да се договоре о својим кандидатима за савет. Скупштинари београдског округа препирали су се међу собом о Груићу, Илијћу и Гарашанину. Јанићије Дробњак, коме је Вучић 1842-ге године запалио кућу за то, што је казао привржерицима књаза Михајила куд је отишао

Милутин Гарашанин, говорио је: „дајте, браћо, да узмемо Гарашанина; грехота ће бити ако тај човек остане без службе. Груић је још млад човек; па ако небуде сад, биће доцније; а Гарашанин, ако не дође сад, неће никад више, а он може још служити.“ Но после дуге препирке београдски округ остане при овој двојици кандидата, Груићу и Илијћу. Јагодински округ изабере Стевчу и Љубомира Петронијевића. Док су трајали ти приватни договори скупштинара, пронесе се глас по вароши, да ће скорим да поведу Вучића на суд и то у гвожђу. Бели свет нагрне његовој кући и тек пред вече, на реч Стевчину, једва се разиђе по својим кућама. У мрак тога истог дана успео је и Милош да нађе себи представника и попечитеља иностраних дела, у лицу Стевана Магазиновића, који се од закона Етен-пашиног сматрао за присталицу Гарашанина. За остале попечитеље били су постављени они исти људи, које је Милош спомињао Груићу. Указ о том првом министарству Милошевом био је обзнањен сутра дан.

У Петак 30. Јануара било је извршено и решење народне скупштине о Вучићу, што је стало много муке, као и састав министарства. Стевча, док је био намесником, није налазио за уместно да затвори Вучића и то је био један повод мале љутње Милошеве против њега и Груића. И кад се уверио о сигурности свога положаја, Милош се опет бојао свог давнашњег и заклетог непријатеља, и мрзио га као главног виновника свог пада 1839 године. Вучић је и сам увиђао, да између њега и Милоша неможе бити узајамног опроштаја. Он је био главним противником старог књаза пре устава; он је организовао партају уставобранитеља; он је бунио чиновнике и народ против Милоша; он је зауставио солдате, који су из Крагујевца ишли у помоћ своме књазу; он је сазвао скупштину од својих присталица, да суди како тим солдатима тако и самом Милошу; он је у одсудан тренутак ушао Милошу у собу са пиштољима у руци и принудио га да се одрече престола. Осим тога, Вучић је био крив и младоме књазу; он је 1840 год. израдио код Порте, те га је ова наметнула младоме књазу за кабинетског саветника, он је подигао буну против на-

следника Милошева, помоћу Турака и Аустријанаца, и оружаном силом протерао га из отачбине. Сад је Вучић увиђао, да поред осуде изречене над њим скупштином, њему још предстоји опасност од личне освете Милошеве; па за то од самог доласка књажева у Београд, он није никуд излазио и дао је на знање да жив не ће изаћи из куће. Но Милош је хтео да испуни и решење скупштинско и своју личну жељу, па је мислио да га затвори у касарну и тамо строго држи док суд не сврши свој посао, у осуди кога није могло бити ни мало сумње. Али је тешко било наћи међу људма, који су у време скупштине изашли на видик, таког човека који би се одважио да испуни ту жељу Милошеву. Такав човек нашао се само у средини оних добровољаца, који су чували стражу у Београду после војничке побуне 12. Децембра, коју је удесио Совет. То је био старешина те чете добровољаца, Филип Станковић, који нам је већ у неколико познат. Он је родом из Смедерева и занимао се тамо трговином и био је добро познат са Вучићем. За време владе Карађорђевића он падне под суд због неког фалсификата, и буде осуђен на тешку робију у гвожђу. Но 1855 године, кад Вучић на ново добије утицај на Карађорђевића и изради да за попечитеља унутрашњих дела постане Раја Дамњановић, а опет Аустрија изради да за представника књажевског, постане Алекса Јанковић, онда они ослободе Филипа Станковића, и Вучић му да и новаца да обнови своју трговину. Филип је остао пријатељем Вучића, али у исто време, он преко Милосава Топаловића, ступи у свезу и са Милошем. Он је био човек који ни у каквом стању није очајавао. Он се обрати старом књазу, који дотле не могаше наћи човека да уапси Вучића, с предлогом: „Ја ћу га извести из куће и то тако, да никоме не фали ни длака с главе.“ Милош трипут пољуби у чело Филипа Станковића, говрећи: „Ти си мој иди га само изведи из куће.“ Филип Станковић заповеди да се упрегну каруце књаза Михајила и у њима оде кући Вучића. Кад је Вучић видео Филипа да је дошао, он баци слуги кључ кроз прозор, да отвори врата и пусти само Филипа. Но заједно са Станковићем уђе у авлију и један његов момак. Врата одмах затворе

за њима и кључ предаду Вучићу, који је седео у својој соби сам са пиштољем у руци. Филип Станковић стане му говорити, како је књаз намислио да му све опрости и послао је за њим каруце књаза Михајила, желећи да лично види старог војводу. Вучић га трипут запита: „кажи ми искрено Филипе, јели то истина?“ и Станковић му сва три пута одговори: „Веруј ми ја те нећу преварити.“ Вучић ћуташе, но погледав кроз прозор, спази слугу Филиповог, па помисли да их има тамо много и запита „шта ће они?“ Станковић му одговори, да у авлији нема никога осим његовог момка. Вучић замисли се, погледа на каруце, што су стојале на улици и што су биле доиста књаза Михајила, за тим прошета се по соби, остави пиштољ и пође са Филипом. Он сам отвори врата и држећи се за њих, заповеди момку Филиповом да иде на пред, што овај и учини. То исто он рекне и Филипу, но овај, чинећи се да нечује, отвори врата широм да је и народ, који се беше скупио на улици, могао видети Вучића, и позове га: „Ајдемо ја ћу затворити врата, а ви закључајте.„ Вучић пође и њега поведу кроз Стамбол-капију на Теразије право конаку; за каруцама је трчала светина. Но кад су стигли до улице која се одваја Батал-џамији, и води преко пијаце војничкој болници [1]) њих заустави Јован Бели-Марковић, који је имао са собом неколико жандара и полицајних чиновника. Бели-Марковић викне: „Стој!“ Кочијаш заустави коње, а жандари обколе каруце. „Силази, Филипе, заповеди Бели-Марковић, силази одмах!“ Станковић сиђе са кола, а на његово место седне Бели-Марковић. За тим кола окрену право споменутом улицом. Вучић није одмах разумео куда га воде, но кад је било близу војничке болнице запита: „Шта ће ови пандури око нас?“ — „Да уклањају свет с пута и да вас чувају од света да вас не убију,“ тако му одговоре. „Да, народ је као и облак, примети Вучић, куда дува, тамо се и повија.“ Кад су га увели у болницу, Вучић запита: „јели уапшен и Гарашанин?“ и кад му одговоре да није, он се замисли. Међу тим Филип Станковић оде у конак и јави Милошу, да је са успехом извршио његову поруку.

---

[1]) Палилулској касарни.

У то време скупштинари, раздвојивши се на округе, продужавали су већање о кандидатима за Совет. Но у двору нашло се људи, којима се није допадало, што се на тај начин састављa нови Совет. Међу тим људма био је и Живко Давидовић, који је 1857. године, кад је откривена завера против Карађорђевића, одпуштен из Совета с пенсијом, но после кад је Етем-паша помирио павшег кнəза са његовим саветницима, он је опет ступио у Совет, преко одређеног броја. Дознавши да посланици београдског округа, коме је он припадао, нису њега уврстили у ред својих кандидата, он стане доказивати Милошу, да неваља давати скупштини право да бира кандидате за Совет; јер ако то буде радила скупштина, онда шта ће остати кнəзу? Милош тада дозове к себи Милована Јанковића и заповеди му да каже скупштинарима, како су они њега рђаво разумели; кнез није ни мислио да они бирају саветнике, него је он хтео, да изабере неколико лица за комисију, која ће остати у Београду, те довршити оне послове, које није успела да доврши скупштина. Скупштина се доиста спремала да закључи своје састанке. Уједно с тим Милош заповеди попечитељима да му представе кандидате за совет, што ови и учине, но само један Угричић стави у списак својих кандидата Андреју Стаменковића. Нови саветници узети су преимућствено из реда старих привржењика Обреновића. Такав избор зависио је од кандидације попечитеља, утицаја Филипа Станковића и од тога што су Стевча и Грујић били удаљени од државних послова.

У суботу 31. Јануара био је 46-ти и последњи састанак св. Андрејске скупштине. У почетку састанка представљене су биле депутације од Београда и свију округа, које су поднеле скупштини од народа адресе честитања за срећан и успешан рад и израз признателности и задовољства свога, што је верно заступала народне и државне интересе. Скупштина је опет молила депутације да изјаве свему народу њен поздрав и благодарност за слогу, љубав и пожртвовање, чиме је народ од своје стране много потпомогао скупштину у њеном раду. Око подне дођу у скупштину архијереји и попечитељи. а одмах за њима и оба кнəза. После

узајамних поздрава, Милош обрати се к скупштини са пространом беседом, у којој као што сведоче протоколи, претресе све струке народног и државног стања Србије и изјави како му је највећа брига да буде прави отац народу своме, и по томе да ћу му најсветији задатак бити, да поштовањем и својском негом права и интереса земаљских одговори потребама и напретку времена, и да оснажи свестручни народни и државни развитак Србије. Сви скупштинари одговоре на беседу књажеву: „Ти си, Господару, стара срећа наша. С тобом нам долази већа снага, нов живот и свако добро у земљу нашу. Твојом мудрошћу и храброшћу помогао си нам стећи сва права и слободе наше, па ти ћеш најбоље умети и сачувати нам све то.“ За тим устане прота шабачки, Јован Павловић да поздрави књаза у име скупштине, кога је за то одредила још на састанку од 5. Јануара. Та дужност није била нова за Јована Павловића, који је познат у народу као стари лисац. Још Јануара месеца 1830. године, кад је народна скупштина потврдила Милоша у књажеском достојанству он је поздравио Милоша са беседом у име народа, а то је исто чинио и при свршетку те године, кад је прочитан султански берат, којим је први пут признат Милош за књаза српског. 1833 године, пратећи књаза у његовом путовању по оним шест ново-добивеним окрузима, он је као проповедник сваки дан говорио народу беседе. Године 1835. он је био у Цариграду заједно са књазом Милошем, као придворни прота и говорио тамо беседу у руској капели при благодарењу за срећно десето-годишње царствовање императора Николе, покровитеља Србије. И ако су га подигли Обреновићи, он је опет мање других страдао при Карађорђевићу, и премда је 1842 године повукао доста од Вучића, ипак је скорим после био постављен за проту крушевачког, а доцније Шабачког и дочекао је тај тренутак да опет поздрави Милоша у име скупштине. Беседа његова, пуна риторских украса, цитата из Хорација и императора Августа и успомене о старим краљевима и царевима српским, описивала је сва знатнија дела Милошева од 1813. до 1839 године и дотакла се кратко времене владе Михајила оборене превратом

1842. године. Беседа Павловића била је закључена узвицима скупштине: „Живио књаз Милош!„ За тим пошто је Хербез прочитао књажеву прокламацију народу, стари књаз опрости се са скупштинарима, с надом да се опет види ш њима око велике Госпође. Ја млади књаз такође изговори неколико речи праштајући се са народним посланицима. Скупштина закључи своје састанке, пошто е написала писмо вла ди, у коме је моли да састави нарочиту комисију да прегледа и спреми за идућу скупштину све предлоге, који су поднешени скупштини, па остали још нерешени, а тако исто да прими од председника и секретара протоколе свију састанака, а такође и остала акта, која састављају архиву скупштинску као њен печат. Кад изјаве благодарност секретару своме Миловану Јанновићу, на патриотском и разумном руковођењу скупштинским радом, Светоандрејци оставе салу, која је два месеца служила местом њиховог већања. Њих испрати са опроштајном беседом председник скупштине, Миша Анастасијевић; он говораше мало, али паметно. „Св. Андрејска скупштина, рече између осталога Миша, свршила је знаменито дело у историји наше отаџбине: повратила је власт тој фамилији, стабло које је пустило дубоке жиле у нашу земљу, а млада и снажна грана даје нам наду на обилан и благородан плод. Ми смо у том делу показали слогу, постојанство и презирање сваке опасности. Скупштина је предузела много још и других дела, но сад није место да се потанко о њима говори: њих ће оценити непристрасна и строга историја. При расматрању неких питања, као што знате, ја нисам био сугласан са донешеним овде решењем, премда сам потписао та решења као председник скупштиве, али немогу примити за њих одговорност пред светом... Но, браћо, ми смо сви били овде слободног мишљења, а сви људи немогу бити једног мишљења, па за то треба трпети и поштовати слободу свачијег мњења. Заборавимо од сад распре, које се природно догађају у сваком скупу људи, у след разлике мњења и тежња; растајући се сад пружимо један другом братску руку и пођимо сваки са оним истим пријатељским расположајем, с којим смо се и састали пре два месеца.“

Посланици св. Андрејске скупштине могли су се вратити својим кућама и предузети обичне послове с чуством потпуног задовољења; но преврат који су они учинили изменио је из основа не само опште стање ствари у земљи, већ и она политичка и друштвена мњења која су дотле владала. Унутрашња дела Србије и сад зависе од личних погледа књаза и његове околине; али последњи догађаји изнели су на видик много нових људи и пробудили су у народу слободније тежње. Осим тога, нова династија потпуно је одговарала жељи целог народа у спољној политици; њена прошлост била је пуна предања о борби за ослобођење Србије од туђинског господарства и туђинског утицаја. Дотле су уставобранитељи задржавали народне тежње, плашећи себе и друге гњевом султана и гарантних сила. Потпуни успех политичког преврата, који је извршила св. Андрејска скупштина, показао очигледно да је тај страх био узалудан. „Погледајте, рекао је 25. Децембра један народни посланик, кад је Милош ступао у двор, — а нас су уверавали да то неће допустити цареви!“ У тим пуним ироније речма огледа се радост народна, што се ослобођава од дугог туђинског притиска.